

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Dalia TRAŠKINAITĖ

NAUJA ARCHITEKTŪRA LIETUVOS
UNESCO PASAULIO PAVELDO
VIETOVĖSE – KURŠIŲ NERIJOJE IR
VILNIAUS ISTORINIAME CENTRE:
ESTETINIAI IR PAVELDOSAUGINIAI
DISONANSAI BEI KAITOS GALIMYBĖS

DAKTARO DISETACIJA

HUMANITARINIAI MOKSLAI,
MENOTYRA (H 003)

Vilnius, 2024

Disertacija rengta 2018–2024 metais Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Vadovas

prof. dr. Almantas Liudas SAMALAVIČIUS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Menotyra – H 003).

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Menotyros mokslo krypties disertacijos gynimo taryba:

Pirmininkas

prof. dr. Gintaras STAUSKIS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Menotyra – H 003).

Nariai:

dr. Uģis BRATUŠKINS (Rygos technikos universitetas, Latvija, Menotyra – H 003),

prof. dr. Marija BURINSKIENĖ (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Statybos inžinerija – T 002),

dr. Urszula FORCZEK-BRATANIEC (Krokuvos technologijos universitetas, Lenkija, Menotyra – H 003),

doc. dr. Liutauras NEKROŠIUS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Menotyra – H 003).

Disertacija bus ginama viešame Menotyros mokslo krypties disertacijos gynimo tarybos posėdyje **2024 m. birželio 11 d. 10 val.** Vilniaus Gedimino technikos universiteto SRA-I posėdžių salėje.

Adresas: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva.

Tel. (8 5) 274 4956; faksas (8 5) 270 0112; el. paštas doktor@vilniustech.lt

Pranešimai apie numatomą ginti disertaciją išsiųsti 2024 m. gegužės 10 d. Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus Gedimino technikos universiteto talpykloje <https://etalpykla.vilniustech.lt> ir Vilniaus Gedimino technikos universiteto bibliotekoje (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lietuva).

Vilniaus Gedimino technikos universiteto 2024-031-M mokslo literatūros knyga

<https://doi.org/10.20334/2024-031-M>

© Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2024

© Dalia Traškinaitė, 2024

dalia.traskinaite@vilniustech.lt

VILNIUS GEDIMINAS TECHNICAL UNIVERSITY

Dalia TRAŠKINAITĖ

NEW ARCHITECTURE IN LITHUANIAN
UNESCO WORLD HERITAGE SITES –
CURONIAN SPIT AND VILNIUS
HISTORICAL CENTER: AESTHETIC AND
HERITAGE PROTECTION DISSONANCES
AND POSSIBILITIES OF CHANGE

DOCTORAL DISSERTATION

HUMANITIES,
HISTORY AND THEORY OF ARTS (H 003)

Vilnius 2024

The doctoral dissertation was prepared at Vilnius Gediminas Technical University in 2018–2024.

Supervisor

Prof. Dr Almantas Liudas SAMALAVIČIUS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – H 003).

The Dissertation Defense Council of the Scientific Field of History and Theory of Arts of Vilnius Gediminas Technical University:

Chairman

Prof. Dr Gintaras STAUSKIS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – H 003).

Members:

Dr Uģis BRATUŠKINS (Riga Technical University, Latvia, History and Theory of Arts – H 003),

Prof. Dr Marija BURINSKIENĒ (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – H 003),

Dr Urszula FORCZEK-BRATANIEC (Cracow University of Technology, Poland, History and Theory of Arts – H 003),

Prof. Dr Liutauras NEKROŠIUS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – H 003).

The dissertation will be defended at the public meeting of the Dissertation Defense Council of the Scientific Field of History and Theory of Arts in the SRA-I Hall of Vilnius Gediminas Technical University at **10 a.m. on 11 June 2024**.

Address: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania.

Tel.: +370 5 274 4956; fax +370 5 270 0112; e-mail: doktor@vilniustech.lt

A notification on the intended defence of the dissertation was sent on 10 May 2024. A copy of the doctoral dissertation is available for review at the Vilnius Gediminas Technical University repository <https://etalpykla.vilniustech.lt> and the Library of Vilnius Gediminas Technical University (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lithuania).

Reziუმė

Disertacijoje nagrinėjama teisinių dokumentų nuostatų ir architektūrinės estetikos sąsaja, naujų ir pritaikytų (rekonstruotų) pastatų UNESCO saugomose teritorijose Lietuvoje (nuo įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą iki šių dienų) – Kuršių nerijoje (2001–2022 m.) ir Vilniaus istoriniame centre (1994–2022 m.) – architektūrinė raida, tarptautinių ir nacionalinių paveldo apsaugos dokumentų reikalavimai naujai, pritaikomai ir atstatomai architektūrai. Darbo tikslas – remiantis charakteringais tiriamų vietovių architektūros pavyzdžiais, iširti šių dviejų UNESCO pasaulio paveldo vietovių teisinių ir estetinių kriterijų nulemtą naujos ir rekonstruotos (perstatytos) architektūros būklę ir pateikti įžvalgų apie tolimesnes jų kaitos galimybes. Disertacijoje užsibrėžtais uždaviniais siekiama atskleisti, kokiomis šiuolaikinėmis paveldo apsaugos gairėmis ir architektūriniais, urbanistiniais bei estetineis raiškos principais rekomenduojama vadovautis, planuojant statyti ir rekonstruoti pastatus tiriamose UNESCO pasaulio paveldo vietovėse.

Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, bendrosios išvados, naudotos literatūros ir autorės publikacijų disertacijos tema sąrašai.

Pirmajame skyriuje analizuojama naujų pastatų atsiradimo paveldo teritorijose genezė, požiūrio į juos kaita, išskiriamos esmingiausios raidos kryptys, principai, kuriais remiantis statomi nauji objektai arba pritaikomi senieji juos rekonstruojant, papildant naujais intarpais, priestatais. Atskirai aptariama naujos architektūros saugomose teritorijose problematika ir šiuolaikinės architektūros koncepcijos, susijusios su pasaulio paveldo vietovėmis. Antrajame skyriuje, naudojant sisteminės ir lyginamosios analizės tyrimo metodus, analizuojami ir išskiriami svarbiausi tarptautinės ir nacionalinės teisės dokumentų, reglamentuojančių naujos architektūros atsiradimą saugomose teritorijose, principai, apimantys tokiose teritorijose esančių šiuolaikinės architektūros pastatų (naujų ir rekonstruotų) architektūrinės, urbanistinės bei estetineis išraiškos aspektus. Trečiajame skyriuje, remiantis tarptautinių ir nacionalinių teisinių dokumentų analizės duomenimis bei naujos architektūros derinimo prie kultūrinio kraštovaizdžio būdais, iširta, kaip estetiniai kriterijai buvo realizuoti Vilniaus istorinio centro bei Kuršių nerijos pastatuose.

Disertacijos tema publikuoti šeši moksliniai straipsniai: du iš jų paskelbti mokslo žurnaluose, įtrauktuose į *Scopus* ir *Clarivate Analytics Web of Science* duomenų bazes, kiti keturi publikuoti kitose užsienio duomenų bazėse referuojamuose mokslo žurnaluose. Disertacijos tyrimo eiga ir atliktų tyrimų rezultatai paskelbti keturiuose pranešimuose, pristatytuose vietiniuose ir tarptautiniuose moksliniuose seminaruose bei konferencijose.

Abstract

The interconnection between legal document provisions and architectural aesthetics determines the duality of the research object. This study examines the architectural expression of new and adapted (reconstructed) buildings within UNESCO-protected areas in Lithuania in the Curonian Spit (2001–2022) and the Historic Center of Vilnius (1994–2022) from their inclusion into the World Heritage list to the present day, along with the requirements of international and national heritage protection documents for new, adaptable, and restorative architecture. The work uses characteristic examples of architecture in the studied areas to examine the new and reconstructed architecture determined by the legal and aesthetic criteria of these two UNESCO World Heritage sites and presents insights into their further evolution. The objectives of the dissertation aim to reveal which modern heritage protection guidelines and principles of architectural, urban, and aesthetic expression are recommended when planning to construct and reconstruct buildings in the analyzed UNESCO World Heritage areas.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, general conclusions, a review of the literature, and lists of the author's publications on the dissertation's topic. The First Chapter analyzes the genesis of the new buildings in heritage areas, the change of perspectives, the essential directions of the development, and the principles upon which the new objects are built, or the old ones are adapted or supplemented with new inserts and extensions. It highlights issues of the new architecture in protected areas and modern architectural concepts specifically related to World Heritage sites. The Second Chapter uses systematic and comparative analysis research methods to analyze and distinguish the most important principles of international and national legal documents regulating the emergence of new architecture in protected areas, including the architectural, urbanistic, and aesthetic expression of modern architectural buildings (new and reconstructed). The Third Chapter covers how aesthetic architectural criteria were realized in the Vilnius Historic Centre and the Curonian Spit based on the analysis of international and national legal documents and strategies for achieving harmony in the cultural landscape of the new architecture.

Six scientific articles were published on the topic: two in *Scopus* and *the Clarivate Analytics Web of Science* databases, and four in journals referred to in various international databases. The results and progress of the research were presented at four local and international scientific seminars and conferences.

Žymėjimai

Santrumpos

archit. – architektas (angl. *archit.*);

ET – Europos taryba (angl. *Council of Europe* – CoE);

HUL – istorinis urbanistinis kraštovaizdis (angl. *historic urban landscape*);

ICCROM – Tarptautinis kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo studijų centras (angl. *International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property*);

ICOMOS – Tarptautinė paminklų ir paminklinių vietovių taryba (angl. *International Council on Monuments and Sites*);

IVV – išskirtinė visuotinė vertė (angl. *outstanding universal value* – OUV);

PKGPAK, PPK – Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija (angl. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* – WHC, CCPWCNH);

UNESCO – Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (angl. *United Nations Educational Scientific and Cultural Organization*).

Sąvokų žodynas

Autentiškumas (angl. *authenticity*) – kultūros paveldo objekto ar vietovės išlikusios savybės, apimančios pirminę ar istoriškai susiklosčiusią objekto paskirtį, išraišką ir savitą fizinių pavidalą-formą, panaudotas medžiagas, konstrukcijas, išplanavimą, atlikimo technologiją, aplinką (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Apsaugos zonos (angl. *buffer zones*) – greta saugomo kultūros paveldo objekto ar vietovės esančios teritorijos, kurioms nustatomos žemės sklypų ir kitų nekilnojamųjų daiktų tvarkymo ir naudojimo specialiosios sąlygos, kad kultūros paveldo objekto ar vietovės vertingosios savybės būtų apsaugotos nuo galimo neigiamo tose gretimose teritorijose vykdomos veiklos poveikio (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Apstatytoji aplinka (angl. *built environment*) – žmones supanti ir jų formuojama erdvė, apimanti fizinius elementus (pastatus, kelius, parkus, šaligatvius ir kt.) ir daranti poveikį žmonių gyvenimui, elgesiui (Europos Sąjungos Taryba, 2021; Portella, A. A., 2014).

Architektūros raiška (angl. *architectural expression*) – meninių raiškos priemonių visuma, sudaranti tam tikrą kryptį ar tendenciją. Sąvoka, apimanti visus pastato ar pastatų grupės kokybės aspektus (formą, medžiagas, tekstūrą, spalvą, mastelį, proporcijas, ritmą ir kt.) ir perteikianti pastato idėjas bei funkciją.

Atkūrimas (angl. *reconstruction; restored building*) – neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugamos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Europos Taryba (angl. *Council of Europe*) – tarptautinė tarpvyriausybė, 47 Europos valstybes vienijanti, seniausia Europos organizacija, kuri gina žmogaus teises, demokratiją ir teigia, jog demokratijos „siela“ yra kultūra. Kultūros paveldo srityje ET tikslas – siekis per paveldą skatinti kultūrinę įvairovę ir dialogą, puoselėjant tapatumo jausmą, kolektyvinę atmintį ir tarpusavio supratimą bendruomenėse ir tarp bendruomenių.

Fasadizmas (angl. *facadism*) – architektūros praktika, kai siekiant parodinio efekto pastato fasadas projektuojamas atskirai nuo likusios pastato dalies; tokia praktika kartais taip pat taikoma siekiant išsaugoti fasadus, už kurių komponuojami nauji pastatai.

Išskirtinė visuotinė vertė (IVV) (angl. *outstanding universal value*) – tai išskirtinis kultūrinis ir (ar) gamtinis reikšmingumas, kurio neriboja valstybių sienos: išskirtinės visuotinės vertės objektas yra svarbus visos žmonijos dabarties ir ateities kartoms. Todėl nuolatinė tokio paveldo apsauga yra didelis visos tarptautinės bendruomenės rūpestis. Pasaulio paveldo komitetas nustato kriterijus, pagal kuriuos paveldo vertybės yra įrašomos į Pasaulio paveldo sąrašą (PKGPAK įgyvendinimo gairės, 2017:35).

Kultūrinis kraštovaizdis (angl. *cultural landscape*) – kultūros vertybė, reprezentuojanti Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos 1 straipsnyje apibrėžtą „mišrų gamtos ir žmogaus sukurtą darinį“. Ji atspindi ilgalaikę žmonijos raidą ir apgyvendinimą, kuris buvo veikiamas fizinių apribojimų ir (arba) galimybių, nulemtų gamtinės aplinkos bei susijusių socialinių, ekonominių ir kultūrinių – vidinių bei išorinių – veiksmų (Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo..., 2016:112).

Kultūros paveldas (angl. *cultural heritage*) – karta iš kartos paveldimos, perimamos, sukurtos ir perduodamos kultūros vertybės, svarbios etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Kultūros paveldo objektai (angl. *object of cultural heritage*) – pavieniai ar į kompleksą įeinantys objektai, įregistruoti kaip nekilnojamosios kultūros vertybės, t. y. žemės sklypuose, sklypų dalyse, vandens, miško plotuose ar jų dalyse esantys statiniai ar kiti nekilnojamieji daiktai, kurie turi vertingųjų savybių ir kartu su jais priskirta teritorija yra atskiri daiktinės teisės objektai ar gali jais būti (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Nauja architektūra (angl. *new architecture*) – architektūra, kuri pastatoma neužstatytame žemės paviršiaus plote arba atstatant visiškai sugriuvusį, sunaikintą, sugriautą užstatymą.

Pritaikymas (angl. *adaptation; adaptive use*) – kultūros paveldo objekto ar jo sudedamųjų dalių pertvarkymas naudojimui, suderinant valdytojo ir visuomenės poreikius, minimaliai keičiant vertingąsias savybes ir sudarant galimybes atkurti būklę, buvusią iki šių pakeitimų, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštovarkos darbus (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Rekonstrukcija (angl. *reconstruction*) – esminis pastato pertvarkymas, iš dalies jį perprojektuojant ir perstatant bei pakeičiant jo architektūrinę vertę ir, dažnai, paskirtį. Rekonstruojant pakeičiami pastato išorės matmenys (statomi nauji aukštai, padidinamos, perplanuojamos esamos patalpos ir įrengiamos naujos arba nugriaunama dalis pastato aukštų / patalpų) ir projektuojamos naujos laikančiosios konstrukcijos (Rekonstravimas – LR Statybos įstatymas, 1996; Visuotinė lietuvių enciklopedija). Pritaikant saugomų vietovių pastatus naujoms reikmėms bei keičiant jų vertingąją savybę, tačiau kartu ir siekiant kuo labiau išsaugoti bendrą pastato autentiškumą, pastato išoriniai matmenys (aukštis, plotis, ilgis) nekeičiami; prieš tokių, rekonstravimo, darbų vykdymą rengiamas pastato rekonstravimo projektas.

Saugomų teritorijų (tipinis) apsaugos reglamentas – Vyriausybės patvirtintas dokumentas, kuriuo numatomi kraštovaizdžio zonų, nustatomų rengiant valstybinių parkų, valstybinių rezervatų ir biosferos rezervatų planavimo schemas (ribų ir tvarkymo planus) bei draustinių ir pajūrio juostos žemyninės dalies tvarkymo planus, apsaugos, naudojimo ir tvarkymo reikalavimai (LR Saugomų teritorijų įstatymas, 2019).

Saugomos teritorijos (angl. *protected areas/sites*) – sausumos ir (ar) vandens plotai, turintys aiškias nustatytas ribas bei pripažintą mokslinę, ekologinę, kultūrinę ar kitokią vertę, kuriems teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (tvarka) (LR Saugomų teritorijų įstatymas, 1993).

Šiuolaikinė architektūra (angl. *contemporary architecture*) – XX a. pab. – XXI a. pr. architektūra, kur nėra vienas stilius nėra dominuojantis; šių dienų architektūra, apimanti postmodernizmo, aukštųjų technologijų (angl. *high-tech*), šiuolaikinę klasikinę, konceptualių formų, skulptūrišką ir kt. architektūrą.

Tvarkyba (angl. *preservation work*) – kultūros paveldui išsaugoti atliekami darbai: tyrimas (taikomasis), remontas, avarijos grėsmės pašalinimas, konservavimas, pritaikymas,

restauravimas, atkūrimas, šių darbų planavimas ir projektavimas (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Valstybiniai (nacionaliniai ir regioniniai) parkai (angl. *State (national and regional) parks*) – didelio ploto gamtiniu, kultūriniu ar (ir) rekreaciniu požiūriu itin vertingos saugomos teritorijos kurių apsauga ir tvarkymas siejamas su teritorijos funkcinių bei kraštovaizdžio tvarkymo zonų nustatymu (LR Saugomų teritorijų įstatymas, 1993).

Vertingoji savybė (angl. *protected quality*) – kultūros paveldo objekto, vietovės, jų dalies ar elemento bruožas, vertingas etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu (LR Nekilnojamojo kultūros paveldo..., 2004).

Turinys

ĮVADAS	1
Problemos formulavimas.....	1
Darbo aktualumas.....	2
Tyrimų objektas.....	2
Darbo tikslas.....	3
Darbo uždaviniai	3
Tyrimų metodika	3
Darbo mokslinis naujumas ir jo reikšmė	4
Darbo rezultatų praktinė reikšmė	5
Ginamieji teiginiai	5
Darbo rezultatų aprobavimas.....	6
Disertacijos struktūra.....	6
1. NAUJOS ARCHITEKTŪROS UNESCO PASAULIO PAVELDO VIETOVĖSE GENEZĖ IR RAIDOS TENDENCIJOS.....	7
1.1. Naujos architektūros istorinėje gamtinėje aplinkoje atsiradimo problemos	7
1.2. Architektūrinės inovacijos kultūriniame kraštovaizdyje	17
1.3. Šiuolaikinės architektūros teorijos, susijusios su UNESCO paveldo vietovėmis.....	27
1.4. Pirmojo skyriaus išvados ir disertacijos uždavinių formulavimas.....	30

2. TEISINIS NAUJOS ARCHITEKTŪROS REGLAMENTAVIMAS UNESCO SAUGOMOSE VIETOVĖSE LIETUVOJE.....	33
2.1. Tarptautinės paveldosauginės teisės dokumentų reikšmė naujos architektūros atsiradimui kultūriniame kraštovaizdyje.....	34
2.1.1. ICOMOS paveldosauginiai dokumentai.....	38
2.1.2. UNESCO paveldosauginiai dokumentai.....	46
2.1.3. Europos Tarybos paveldosauginiai ir tarpvalstybiniai dokumentai, susiję su apstatytąja aplinka.....	52
2.2. Lietuvos kultūros paveldo apsaugos teisinių dokumentų įtaka naujajai architektūrai.....	59
2.2.1. Vilniaus istorinio centro teisiniai dokumentai.....	63
2.3. Lietuvos saugomų teritorijų bei kultūros paveldo objektų teisinių dokumentų sąlygos.....	75
2.3.1. Kuršių nerijos teisiniai dokumentai.....	76
2.3.2. Tarptautinių ir nacionalinių paveldosauginių dokumentų palyginimas.....	82
2.4. Antrojo skyriaus išvados.....	86
3. NAUJOS ARCHITEKTŪROS UNESCO SAUGOMOSE VIETOVĖSE ARCHITEKTŪRINĖ RAIŠKA IR VIETОВIŲ KAITOS GALIMYBĖS.....	89
3.1. Naujos architektūros istorinėje aplinkoje estetinės problemos.....	90
3.1.1. Estetinio vertinimo prielaidos ir dilemos.....	92
3.1.2. Naratyvo vaidmuo vertinime ir pojūčių svarba.....	97
3.2. Naujosios architektūros architektūrinė bei urbanistinė raiška Kuršių nerijoje ir Vilniuje.....	101
3.2.1. Nauja ir rekonstruota architektūra Kuršių nerijoje.....	105
3.2.2. Nauja ir rekonstruota architektūra Vilniaus istoriniame centre.....	115
3.3. UNESCO saugomų vietovių Lietuvoje kaitos tendencijų prielaidos.....	129
3.4. Trečiojo skyriaus išvados.....	134
BENDROSIOS IŠVADOS.....	137
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI.....	141
AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	157
SUMMARY IN ENGLISH.....	159

Contents

INTRODUCTION	1
Formulation of the problem	1
Relevance of the dissertation	2
Object of research	2
Aim of the dissertation	3
Tasks of the dissertation	3
Research methodology	3
Scientific novelty of the dissertation	4
Practical value of the research results.....	5
Defended statements	5
Approval of the research findings	6
Structure of the dissertation	6
1. GENESIS AND DEVELOPMENT TRENDECIES OF NEW ARCHITECTURE IN UNESCO WORLD HERITAGE SITES	7
1.1. Problems of the emergence of new architecture in the historical natural environment	7
1.2. Architectural innovations in the cultural landscape	17
1.3. Contemporary architectural theories related to UNESCO heritage sites	28
1.4 Conclusions of first chapter and formulation of the tasks of the dissertation	30

2. LEGAL REGULATION OF NEW ARCHITECTURE IN UNESCO PROTECTED AREAS IN LITHUANIA	33
2.1. Significance of international heritage law documents for the emergence of new architecture in the cultural landscape	34
2.1.1. ICOMOS heritage protection documents	38
2.1.2. UNESCO heritage protection documents	47
2.1.3. Council of Europe heritage and transboundary documents related to the built environment	52
2.2. The impact of legal documents on the protection of Lithuanian cultural heritage on the new architecture	59
2.2.1. Legal documents of the Vilnius Historical Center	63
2.3. Conditions of legal documents of Lithuanian protected territories and objects of cultural heritage and their realization in new architecture	75
2.3.1. Legal documents of the Curonian Spit	76
2.3.2. Implementation of international documents in the Lithuanian legal system	82
2.4. Conclusions of the second chapter	86
3. ARCHITECTURAL EXPRESSION OF NEW ARCHITECTURE IN UNESCO-PROTECTED AREAS AND OPPORTUNITIES FOR SITES CHANGE	89
3.1. Aesthetic problems of new architecture in historical environment	90
3.1.1. Assumptions and dilemmas of aesthetic appreciation	92
3.1.2. The role of narrative in evaluation and the importance of the senses	97
3.2. The architectural and urban expression of the new architecture in the Curonian Spit and Vilnius	101
3.2.1. New and reconstructed architecture in the Curonian Spit	105
3.2.2. New and reconstructed architecture in the Vilnius Historical Center	115
3.3. Assumptions of changing tendencies of UNESCO protected areas in Lithuania	129
3.4. Conclusions of the third chapter	133
GENERAL CONCLUSIONS	137
REFERENCES	141
LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS BY THE AUTHOR ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION	157
SUMMARY IN ENGLISH	159

Įvadas

Problemos formulavimas

UNESCO saugoma vietovė iš kitų kultūrinių kraštovaizdžių, saugomų nacionaliniu mastu, išsiskiria savo išskirtine visuotine verte; tokia vietovė turi sistemingą ir efektyvų valdymo planą, kuris kasdienėmis, ilgalaikėmis priemonėmis užtikrina Pasaulio paveldo vietovės apsaugą, gyvybingumą, darnų vystymą bei joje gyvenančios bendruomenės įsitraukimą į šiuos procesus. Nepaisant to, kad nuo disertacijoje tiriamų vietovių įrašymo į Pasaulio paveldo sąrašą praėjo keli dešimtmečiai, jų valdymo planai dar tik rengimo stadijoje, o tai – efektyvaus vietovės apsaugos ir gyvybingumo užtikrinimo plano nebuvimas – gali paskatinti išbraukti vietovę iš sąrašo ir sukelti kitus teisinius bei verčių išsaugojimo konfliktus. Požiūris į naujus ar rekonstruotus pastatus tokiose saugomose vietovėse atsispindi ir tarptautiniuose dokumentuose, chartijose bei konvencijose (Naros autentiškumo dokumentas, 1994; Faro konvencija, 2005; Rekomendacija istoriniam urbanistiniam kraštovaizdžiui (HUL), 2011; Paryžiaus deklaracija dėl paveldo kaip vystymosi variklio, 2011; Enanės chartija, 2008; Valetos principai, 2011; Darnaus vystymosi perspektyvos integravimo į Pasaulio paveldo konvencijos procesus politika, 2015), bet nebūtinai siekiamybė atneša rezultatą. Tvarių sprendinių taikymas ir holistinio požiūrio skatinimas yra neatsiejamas tiek nuo paties paveldo,

tiesiogiai apsaugos vystymosi kryptį. Nauji architektūros objektai, atsirandantys saugomuose kultūrinuose kraštovaizdžiuose, daro jiems tiesioginį poveikį, todėl tokių objektų estetinė reikšmė tampa vietovės identiteto dalimi. Lietuvoje neretai atsiranda nemenkama takoskyra tarp su UNESCO vietovėmis susijusio teisinio reguliavimo ir aktų ar reglamentų vykdymo bei naudojimo ir jau realizuotos architektūros, objektyvių ir argumentuotų sprendimų, raiškos formavimo. Daugėjant skandalingų atvejų Vilniaus senamiestyje ir ne tik („Misionierių sodų“ daugiabučių statybos, nesibaigiančios ir nerezultatyvios diskusijos dėl Nidos kultūros, turizmo ir informacijos centro „Agila“ projekto), svarbu identifikuoti bendras susiklosčiusios situacijos prielaidas, priežastis, tendencijas bei disonansus, pasiūlant platesnį šiuolaikinės architektūros istorinėje aplinkoje vertinimo kriterijų spektrą.

Darbo aktualumas

Komplikuotas, painus teisinis reguliavimas, tarptautinių paveldo apsaugos dokumentų bei vyraujančių bendrų urbanistinių tendencijų neįveiklinimas kelia tiriamose teritorijose naujus pastatus ar rekonstravimo darbus planuojantiems ir realizuojantiems iššūkių. Todėl praėjus daugiau nei dviem dešimtmečiams nuo disertacijoje tyrinėjamų objektų įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą (Kuršių nerija į sąrašą įrašyta 2000 m., Vilniaus istorinis centras – 1994 m.) ir įvykus reikšmingiems pokyčiams, ženklinantiems nagrinėjamos teritorijos susiklosčiusią situaciją, yra reikalingas susiformavusių architektūrinių ir urbanistinių tendencijų nustatymas bei įvertinimas, kuris galėtų būti naudojamas sisteminiams ir koreguojantiems naujų pastatų projektavimo šiose teritorijose nuostatus. Iš keturių Lietuvoje esančių Pasaulio paveldo vietovių tiriamos tik šios dvi, nes jose naujos architektūros statyba iš esmės yra leistina / reglamentuota. Suvokiant kultūrinio kraštovaizdžio sudėtingumą ir daugiasluoksnis kultūrinis kraštovaizdis skatina architektus pasitelkti kūrybinius, socialinius ir estetinius gebėjimus. Tyrimo siekis – remiantis estetinių ir teisinių kriterijų komplektu bei pateikiant įžvalgas apie galimą tolimesnę disertacijoje tiriamų vietovių raidą, atskleisti esamos situacijos ryškiausių daugiakriterių procesų rezultatus ir priežastingumą.

Tyrimų objektas

Teisinių dokumentų nuostatų ir architektūrinės estetikos sąsaja lemia tyrimo objekto dvilypumą. Darbe nagrinėjama naujų ir pritaikytų (rekonstruotų) pastatų UNESCO saugomose Lietuvos teritorijose (nuo įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą iki šių dienų) – Kuršių nerijoje (2001–2022 m.) ir Vilniaus istoriniame centre

(1994–2022 m.) – architektūrinė raiška, tarptautinių ir nacionalinių paveldo apsaugos dokumentų reikalavimai naujai, pritaikomai ir atstatomai architektūrai, jos raiškai.

Darbo tikslas

Remiantis charakteringais tiriamų vietovių architektūros pavyzdžiais, ištirti šių dviejų UNESCO pasaulio paveldo vietovių teisinių ir estetinių kriterijų nulemtą naujos ir rekonstruotos (perstatytos) architektūros raišką ir pateikti įžvalgų apie tolimesnės jų kaitos galimybes.

Darbo uždaviniai

Darbo tikslui pasiekti būtina išspręsti šiuos uždavinius:

1. Tiriant UNESCO pasaulio paveldo vietas (dėmesį teikiant Europos kontekstui) išnagrinėti naujos architektūros atsiradimo kultūriniame ir istoriniame kraštovaizdyje aplinkybes bei priežastis.
2. Ištirti ir palyginti nacionalinės bei tarptautinės paveldosauginės teisės dokumentų kryptis ir tendencijas bei jų svarbą naujos architektūros realizavimo kontekste.
3. Atskleisti šiuolaikinės architektūros istorinėje aplinkoje estetines tendencijas, aptariant naujų pastatų Kuršių nerijoje (Lietuvos teritorijoje) ir Vilniaus istoriniame centre architektūrinę raišką.
4. Pateikti teorines gaires apie galimas Lietuvoje esančių UNESCO saugomų vietovių kaitos tendencijas, jų priežastingumą, nurodyti, kokios aplinkybės galėtų lemti šios srities pokyčius.

Tyrimų metodika

Nagrinėjant naujos architektūros genezę ir raidos kryptis bei šiuolaikines koncepcijas apie naują architektūrą saugomose teritorijos ir dėmesį telkiant į estetinius aspektus, buvo naudojamas mokslinės literatūros analizės metodas, kuriuo remiantis išanalizuota požiūrio į naują architektūrą kaita ir tai lėmusios priežastys; identifikuoti tradicinės, *modernios tradicinės*, imitacijos, atkūrimo, atstatymo bei interpretacijos koncepcijų ypatumai; nustatyti šių koncepcijų skirtumai bei pagrindiniai bruožai; nustatyti galimi esamų pastatų pritaikymo ir plėtros (priestatų)

variantai. Išsiaiškinus galimas kultūrinių kraštovaizdžių dermės kūrimo strategijas bei naujų pastatų juose genezės priežastingumą, ištirti paveldosauginiai kriterijai, tikslingai formuojantys pokyčių UNESCO saugomose vietovėse sąlygas. Atlikta kokybinė teminė analizė ir tokiu būdu išnagrinėti tarptautiniai ir nacionaliniai teisiniai paveldo apsaugos dokumentai, išgryninant bendras nuostatas bei naujų, pritaikomų ir atkuriamų pastatų tiriamose vietovėse kriterijus, be to, lyginamosios analizės būdu palyginti Lietuvos ir tarptautinių dokumentų kriterijai. Taip pat kritinės analizės būdu nustatyta dalis architektūros teisinio reguliavimo trūkumų ir privalumų, su kuriais susiduria naujus pastatus saugomose teritorijose projektuojantieji, bei galimos jų priežastys. Antrajame skyriuje susisteminti kriterijai papildomi estetinio vertinimo kriterijais, kurie išskiriami taikant literatūros šaltinių sisteminės analizės metodą ir tokiu būdu ištiriant architektūros estetikos srityje atliktus tyrimus. Naudojant istorinės analizės metodą, išskiriami analizuojamų vietovių urbanistinės raidos dėsningumai, dėmesį sutelkiant į tam tikro pasirinkto laikotarpio naujus ir rekonstruotus pastatus bei jų ypatumus, susijusius su kelių būdingiausių naujos architektūros tendencijų (regionalizmo, etniškumo apraiškų, modernizmo bei postmodernizmo įtakos) raiška. Visi tiriami Kuršių nerijos ir Vilniaus istorinio centro objektai pateikiami grafinėje schemeje. Remiantis antrojo disertacijos skyriaus teisinių dokumentų analize, papildyta estetinės raiškos analizės rezultatais, išgrynintais kriterijais, analizuojami dviejų vietovių – Kuršių nerijos bei Vilniaus istorinio centro – charakteringiausi skirtingų tipologinių grupių (nauji, pritaikyti (rekonstruoti), atstatyti) objektai.

Darbo mokslinis naujumas ir jo reikšmė

Nauja architektūra istorinėje aplinkoje yra labai plataus pobūdžio problema, plačiai nagrinėta užsienio tyrėjų darbuose (Bollack 2013; Ching 1979; Douglas, 2006; Fisher-Gewirtzman, 2016; Semes, 2007; et al.). disertacijos dėmesys sutelkiamas į estetinių bei paveldosauginės teisės sąsają, analizuojant saugomų vietovių architektūrinę raišką. tema nagrinėta įvairiais rakursais ir aspektais. Disertacijoje išskiriama ne tik pačios vietos istorinė kultūrinio kraštovaizdžio reikšmė, bet ir jos pabrėžtinis reikšmingumas pasauliniu mastu (UNESCO Pasaulio paveldo vieta), kuris nulemia suprojektuotos ir joje pastatytos naujos architektūros vertę. Šios disertacijos rengimo metu buvo gauti nauji menotyros mokslui rezultatai, analizuojant ir vertinant dviejų sričių, estetikos ir paveldosaugos, aspektų koreliacijos veikiamus naujus, pritaikytus (rekonstruotus), atstatytus pastatus UNESCO Pasaulio paveldo vietoves Lietuvoje (Kuršių nerijoje ir Vilniaus istoriniame centre). Išgryninti bendrieji kriterijai šių tipų pastatams, o sugretinus teisinį reglamentavimą su esamų pastatų estetinės raiškos vertinimu, pateikiamos

galimos šių saugomų teritorijų plėtros ir kaitos tendencijos, pateikiamos rekomendacijos. Tyrimo rezultatai svarbūs tiek vykdant vietovių stebėseną, tiek atliekant sistemingą valdymo planų vykdymą bei koreguojant kitus šių Pasaulio paveldo vietovių strateginius ir planavimo dokumentus.

Darbo rezultatų praktinė reikšmė

Atliktų tyrimų rezultatai gali būti naudingi architektams, urbanistams, kuriantiems naujus pastatus ir jų kompleksus ar rekonstruojantiems esamus architektūros objektus UNESCO pasaulio paveldo vietovėse Lietuvoje ir kitose Baltijos regiono šalyse; tyrimų rezultatai gali padėti jiems atidžiau bei kompleksiščiau įsigilinti į aplinkos problematiką ir nuosekliau taikyti praktikoje estetinius kriterijus bei kurti kokybišką architektūrą. Disertacijos tyrimas ir jo rezultatai kaip moksliskai pagrįstos žinios taip pat galėtų būti reikšmingi šioms suinteresuotosioms grupėms: nekilnojamojo kultūros paveldo specialistams, architektams, urbanistams, vietos gyventojams ir viešosios politikos gairių rengėjams bei vykdytojams ir kitiems, nacionaliniu mastu siekiantiems, kad vietovės išlaikytų savo Pasaulio paveldo vertybės statusą, būtų užtikrinta kokybiška naujos ir senos architektūros dermė, sąsajos, vietos dvasia, kultūrinė terpė.

Ginamieji teiginiai

1. Paveldo doktrinos tekstų principai yra universalūs ir neegzistuoja be kintančio kultūrinio konteksto, konkrečios situacijos, santykio su dabartiniu pasauliu, nulemiančio paveldosauginius praktinius sprendimus. Šiuolaikinės paveldo apsaugos srityje būtinas nuolatinis dialogas – praktikos ir teorijos integracija, kuomet praktiniai pasiekimai sugražinami arba perkeliama į teoriją, o paskui ir vėl patikrinami praktikoje: tokiu būdu reikalavimai naujai architektūrai būtų veiksmingesni.
2. Kuršių nerijoje didžioji dalis tiriamų objektų projektuoti taikantis prie aplinkos, mažiau ar daugiau ją imituojant, o Vilniaus istorinio centro pastatuose dažniau vyrauja abstraktesnis aplinkos referavimas.
3. Nauja architektūra nėra tinkamiausias sprendimas tvaraus vystymo tikslams įgyvendinti. Perstatymo (rekonstravimo) ir pritaikymo realizuotų projektų kiekis yra didžiausias visų tiriamų vietovių pastatų kontekste ir tai atitinka šiuolaikinėje paveldosaugoje dažną pakartotinio istorinių pastatų panaudojimo ir pritaikymo dabarties reikmėms tendenciją.

4. Pastatus vertinant pagal estetinius kriterijus, nepakanka įvertinti juos tik pagal vizualius, erdvinius kriterijus, reikalingas platesnis kriterijų spektras, įtraukiant nematerialiuosius kultūrinius, socialinius, emocinius, juslinius, psichologinius faktorius, formuojančius naujų pastatų estetinę raišką, bei įvertinant, ar išvis etiška, moralu naują pastatą šiose saugomose vietovėse (ar apsaugos zonose) statyti.

Darbo rezultatų apibavimas

Disertacijos tema publikuoti šeši moksliniai straipsniai: trys – tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose mokslo žurnaluose anglų kalba (vienas iš šių straipsnių publikuotas pakartotinai), du straipsniai publikuoti moksliniame religijos, filosofijos, komparatyvistikos ir meno žurnale „Logos“, įtrauktame į *Scopus* ir *Clarivate Analytics Web of Science Arts and Humanities Citation Index* duomenų bases. Disertacijos tyrimo eiga ir atliktų tyrimų rezultatai pristatyti vietinėse ir tarptautinėse mokslinėse konferencijose bei seminaruose:

- tarptautinėje konferencijoje „5th Heritage Forum of Central Europe. HERITAGE AND ENVIRONMENT“, 2019 m. Krokuvėje, Lenkijoje;
- tarptautinėje jaunųjų mokslininkų konferencijoje „1st Baltic Conference of Young Researches in Architecture, Landscape & Urbanism“, 2020 m. RTU, Rygoje, Latvijoje;
- nacionalinėje konferencijoje „Lietuvos XIV urbanistinis forumas“, 2020 m. Vilniuje, Lietuvoje;
- moksliniame seminare „Nauja architektūra UNESCO Pasaulio paveldo vietovėse Lietuvoje: estetiški ir paveldosauginiai aspektai“, 2023 m. Vilniuje, Lietuvoje.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, bendrosios išvados, šaltinių sąrašas, autorės mokslo publikacijų disertacijos tema sąrašas ir priedai. Darbo apimtis yra 170 puslapių, tekste panaudoti 48 paveikslai ir 1 lentelė. Rengiant disertaciją buvo panaudoti 223 literatūros šaltiniai.

Naujos architektūros UNESCO Pasaulio paveldo vietovėse genezė ir raidos tendencijos

Skyriuje analizuojama naujų pastatų atsiradimo paveldo teritorijose genezė, požiūrio į šį reiškinių kaita, išskiriamos esmingiausios raidos kryptys, principai, kuriais remiantis statomi nauji objektai arba pritaikomi seni juos rekonstruojant, papildant naujais intarpais, priestatais. Atskirai aptariama naujos architektūros istorinėje gamtinėje aplinkoje atsiradimo problematika bei šiuolaikinės architektūros koncepcijos, susijusios su UNESCO Pasaulio paveldo vietovėmis. Skyriaus tematika paskelbtas vienas autorės straipsnis (Traškinaitė, 2023b), tyrimo medžiaga pristatyta moksliniame seminare.

1.1. Naujos architektūros istorinėje gamtinėje aplinkoje atsiradimo problemos

Naujos architektūros koncepcijos formavosi koreliuodamos su samprata, kad esami seni pastatai yra praeities reliktai ir galbūt yra vertingi ateičiai tokie, kokie

yra išlikę. Tiriant skirtingus naujos statybos atvejus istorinėse aplinkose – rekonstrukciją, atstatymą ar kopijojimą – prasminga analizuoti ir autentiškumo klausimą. Kaip teigė kinų mąstytojas Konfucijus, praeitis svarbi, jei norime pažinti ir apibrėžti ateitį, todėl tyrinėjime praeitį. Kiekvienos vietovės praeitis prisideda prie jos charakterio kūrimo: istorija ne tik kalba apie praeitį, bet ir kuria ateitį. Žmonijos istorijoje nuolatos išskildavo rekonstrukcijos ir autentikos priešrieša (Darlington, 2020). Skirtingais istoriniais laikotarpiais pastatai, dailės kūriniai ir praeities artefaktai būdavo sąžiningai arba apgaulingai kopijuojami, dažnai naudojantis nauja laikmečio technologija. Valdžios žmonės, siekdami kuo ilgiau išlikti valdžioje, kontroliuodami laikmečio medijas ir jomis manipuliuodami, kurdavo sau palankią istoriją. Kadangi žmonės iš esmės sunkiai priima ekspertų nuomonę bei faktus ir yra labiau linkę pasikliauti tuo, ką nori matyti, valdantieji būdavo paranku taip elgtis ir lengva tai pasiekti (Darlington, 2020). Viena iš pagrindinių miestų kaitos problemų – tai tradicijos ir vyraujančios ideologijos raiška bei santykis.

Analizuojant architektūros istoriją lengviau apibrėžti šiuolaikinės architektūros kontekstą, todėl gilinanatis į ankstesnius, kuriant miestus vykusius „seno ir naujo“ susidūrimus, verta pažvelgti į juos iš šios dienos perspektyvos. Siekiant aiškintis pastatų istoriją neretai buvo sąmoningai (ar atsitiktinai) painiojamos praeities realijos ir ateities perspektyvos (Leach, 2010). Iš čia kyla istorinės architektūros traktavimo problema, mat objektai, išlikę iki šiandien, įgauna ir šiuolaikinę reikšmę, tampa nepakeičiamais sociokultūriniais ištekliais, materijos ir prasmės deriniais (Kuipers & de Jonge, 2017). Paveldo autentiškumo klausimas ypatingai svarbus paveldosaugoje, todėl viena iš paveldosaugos dilemų, ar – atsižvelgiant į per laiką susiformavusį istorinį miesto kontekstą – visiškai autentiškumas išvis įmanomas, ar miestas nuolat įgauna naujas formas? Neverbalinis dialogas tarp praeities, dabarties ir ateities yra viena iš atnaujintų, rekonstruotų, pastatų savybių (*Leeuwarden declaration*, 2018), ir ji tampa apčiuopiama, atveria kelius diskusijoms apie tai, kokią tolimesnę formą pasirinkti, kaip pastatus naudoti. Nagrinėjant naujos ir istorinės architektūros santykį bei iš to iškylančias vertės, dermės, estetiškes ir kt. problemas, atsižvelgiama į skirtingus, skirtingais laikotarpiais egzistavusius, metodus. Iš naujo panaudojant pastatą, statytą ankstesniu nei tuometinis laikotarpiu, iš naujo peržiūrimas jo perstatymas (rekonstrukcija, pakartotinis panaudojimas / pritaikymas), nugriovimas, atstatymas. Tokioje diskusijoje iškyla du principiniai požiūriai: etinis ir estetinis. Ieškant istorinės „tiesos“, istorinis pastatas matomas kaip istorinis dokumentas (etika), priešingu atveju siekiama atkurti tariamą (nes iki galo nežinia, kokia ji) pastato didybę, kuri laikui bėgant buvo prarasta (Kuipers & de Jonge, 2017).

Reikšmingiausias naujo pastato istorinėje aplinkoje dermės klausimas išryškėjo drastiškai keičiantis architektūrinės aplinkos kūrimo, raiškos principams bei teorijai. Per pastaruosius 200 m. architektūra vystėsi itin sparčiai, o prieš tai dėl

ribotų metodų ir medžiagų tam tikram architektūros stiliui susiformuoti prirėkavo dešimtmečių ar net šimtmečių, bet net ir tuomet pati forma, tūriai išlikdavo tokie patys (Cavaglieri, 1980). Pokytis atsirado pasikeitus technologijoms, atsiradus naujoms medžiagoms ir greitėjant stiliaus formavimosi laikui bei atsirandant poreikiui galvoti apie jo brandumą. Istorijos tėkmėje vienas architektūros stilius keisdavo kitą, taip formuodami savo identitetą. Iš esmės iki XX a. pr. moderniosios architektūros raida buvo ganėtinai nuosekli. Aišku, sandūroje, kuomet naujas architektūros stilius keisdavo seną, kildavo polemika apie vykstantį pokytį, o ir įvairūs stilių vertinimai istorijos eigoje taip pat keitėsi. Žvelgiant iš laiko perspektyvos stiliumi laikoma vientisa sistema, tuomet jai suteikiamas pavadinimas bei atsiranda objektyvesnių vertinimų, o sąmoningai kuriami stiliai atsirado tik XIX a. pab. (Kasperavičienė, 2003). Europos architektūros stilių kaitoje atpažįstami du skirtingi pradai: antikos ir gotikos įtakų kaita bei tarpusavio dialogas, besitęsiantis kelis šimtmečius. Architektūros stilių įvairovė istoriniame mieste skatina susidomėjimą juo ir kuria gyvybingumo įspūdį, mat skirtingų epochų palikimas kuria vietovės prasmę – tiek materialią, tiek neapčiuopiamą. Kiekvienas žmogus taip pat turi asmeninių su jam svarbiom vietom susijusių prisiminimų, todėl žymūs pokyčiai, ypač istorinėje aplinkoje, neturėtų įvykti greitai, o priimant su pokyčiais susijusius sprendimus neturėtų būti pamirštama vietos dvasios svarba. Be to, kokios bebūtų, geros ar blogos, greitos aplinkos permainingos kenkia psichologiniam žmogaus stabilumui ir gali sukelti dezorientaciją, todėl „ateities jaudulys turi būti tvirtai susietas su praeities saugumu“ (Ashworth & Howard, 2008; Lynch, 1960).

Moderniaisiais laikais, kai paveldo vertinimas tapo pragmatiškesnis, atsirado ir savotiškas senųjų ir naujųjų (industrinių) miestų idėjinis supriešinimas, kuris ne visuomet skatino senųjų saugojimą. Būtent todėl urbanistinio miesto paveldo apsaugos raida nesutampa su urbanistinių teorijų istorija (Čepaitienė, 2010). Siekiant kuo modernesnio, patogesnio ir, ypač, higieniškesnio miesto, dėmesys kreipiamas į gyvenamosios architektūros racionalumą. Senamiesčio pertvarkymo idėjos daugelyje Vakarų Europos šalių laikytos progresyviomis, pavyzdžiui, garsusis Georges Eugène Haussmann Paryžiaus pertvarkymo planas (1853–1870 m.) (Benevolo, 1971) ar vėlesnė Le Corbusier vizija „Plan Voisin“ (1925 m.) (von Moss, 1975). Kito požiūrio atstovai XIX a. II pusėje pradėjo daugiau svarbos teikti kultūriniam aspektui ir ėmė sieti miesto ateitį su jo praeitimi. Tokiame kontekste besiformuojanti urbanistinio paveldo apsauga tapo savotiška atsvara naujajai urbanizacijai. Toks požiūris, kuris vertina miesto istorinės raidos, kaitos ženklus ir teigia, kad pats miestas yra įvairių kultūrinių sluoksnių atspindys, stiprėjant praeities nostalgijai ir norui išsaugoti miestą, sąlygojo teisiniuose dokumentuose apimtą miesto kaip erdvinės visumos vertinimą.

Tiek senovės Egipte, tiek Mesopotamijoje, Viduriniuose Rytuose, rūpinimasis senomis struktūromis nebuvo sąmoningas, jis buvo kitoks nei šiuolaikinis, nesusijęs su autentiškumo išsaugojimo siekiu. Tuometinis rūpestis skatino politeistinės religijos statišką požiūrį į pasaulį, kuriame sakralumas buvo susimaišęs su suvokiama tikrove (Glendinning, 2013), o stabilumas buvo tapęs norma ir visa ko esmė. Senovės Graikijos žmonės religinių ir kai kurių pasaulietinių paminklų apsaugą laikė iš esmės etine pareiga (Glendinning, 2013). Žinoma, kad Antikos laikais, pavyzdžiui, senovės Romoje, buvo taikomos konkrečios taisyklės, leidžiančios užtikrinti darnų naujų miesto pastatų įsiliejimą į esamą kontekstą, padedančios visapusiškai pažinti vietovę, kad naujas pastatas atlieptų jos charakterį. Tokia praktika nusakyta I a. pr. Kr. Vitruvijaus parašytame vadove „De Architectura“ / „Dešimt knygų apie architektūrą“ (Jokilehto, 2002), tiesa, sunku identifikuoti, koks ryškus buvo tuometinis istorinis suvokimas, nes didesnis dėmesys skiriamas naujiems pastatams ir jų kokybei. Vėliau Šv. Petro bazilika Vatikane buvo statoma, panaudojant Koloziejaus akmenis, o Šv. Sofijos soboras Konstantinopoly –panaudojant romėnų šventovės dalį. Anktyvosios krikščionybės laikais, kai ir į atokesnes Europos vietas išplito krikščionybė, buvo deklaruojamas siekis gerbti vietos kultūros tradicijas ir dėl to dažnu atveju bažnyčios buvo statomos šalia ankstesnių šventų vietų, kalvų, šulinių ir pan., tiesa, šio proceso metu šalia esantys akmenys būdavo paverčiami krikščioniškais simboliais, juose iškalami kryžiai Viduramžiais taip pat siekta ankstesnes krikščioniškas vietas dar kartą panaudoti, rekonstruoti, perstatyti (Glendinning, 2013). Jei neatsižvelgiama į kitas kultūrinės, etinės ir pan. vertes, galima teigti, kad tvarumo principais besivadovaujanti pakartotinio panaudojimo tradicija (angl. *adaptive reuse*) gaji nuo ankstyvųjų laikų.

Perstatymas, rekonstrukcijos – nuolatinis procesas, vykstantis mainantis architektūriniais stiliais. Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos tai – įprastas, atskartojantis procesas, kuriam įtakos turi technologinės galimybės, estetinis požiūris ar tiesiog įsivyraujanti nauja stilistinė mada. Dažniausiai tokį mados poveikį patirdavo reikšmingiausi miesto objektai, sakraliniai pastatai. To pavyzdžiai yra stilių eklektika, pasilikusi iki šių dienų Krokuvos Vavelio katedroje (1.1 pav., a) ir Krokuvos pagrindinės aikštės Turgaus / Audinių halėje (1.1 pav., b), Vilniaus arkikatedroje, Šv. Jonų bažnyčioje. Įvairūs pastato praplėtimai ir priestatai yra nusistovėjęs architektūros reiškinys, siekiantis civilizacijos pradžią. Pavyzdžiui, Mesopotamijos sostinėje „Uz ziggurat“ pabaigiamas valdant jau kitam valdovui, papildant zikuratą papildomais aukštais (Al-Jameel, 2011). O priestatai ar įvairios intervencijos į senus pastatus, kai jie nebeatitinka erdvės poreikių, – įprasta praktika, bet jie, nors ir atliekami nauju stiliumi, dažniausiai projektuojami remiantis istoriniu, fiziniu kontekstu, jo supratimu (Overby, 1980). Pastato papildymas tapo probleminiu klausimu, kuomet XVIII a. buvo pradėta senuosius pastatus vertinti

kaip turinčius istorinę, architektūrinę reikšmę bei atsirado poreikis išsaugoti juos ateities kartoms.

1.1 pav. a) Vilniaus arkikatedra (Pudelek (Marcin Szala), 2011);
b) Krokuvos Turgaus halė (Lascar, 2012)

Fig. 1.1. a) Vilnius Cathedral (Pudelek (Marcin Szala), 2011);
b) Kraków Cloth Hall (Lascar, 2012)

Keičiantis fizinei aplinkai ir jos formavimo nuostatoms, keitėsi ir požiūris į paveldo objektus. Keičiantis epochoms ir stiliams pastatai ne kartą perstatomi, o buvusi epocha paneigiama, atsisakoma ankstesnių kūrybos normų, taisyklių. Žinoma, yra pavyzdžių, kai architektūra tampa kito laikmečio įkvėpimu, kaip, pavyzdžiui, antika tapo renesanso ir klasicizmo atspirtimi (šaltiniu). Atmestųjų epochų architektūros savybės laikytos nevertingomis, estetikos normos – nepriimtiniomis, todėl pastatai buvo pertvarkomi, rekonstruojami pagal naujas tendencijas, o išskirtinio dėmesio, detalesnės analizės sulaukdavo tie laikmečio pastatai, kurių pavyzdžiu reikėdavo sekti kaip tam tikru etalonu. Toks istorinio palikimo rūšiavimas nėra naujiena, bet kartu ji tai žiūrėta gana siaurai, vertinant pastatą tik kaip istoriją liudijantį artefaktą. XVIII a. pab. Europoje vyravusios romantizmo idėjos paskatino atsigręžimą į praeitį, istorinio sąmoningumo puoselėjimą bei siekį mokytis iš ankstesnių amžių patirties. Tai formavo suvokimą, kad neat-sakingai keičiama aplinka, destruktivūs pokyčiai naikina ryšį su praeitimi. Paveldotvarkos teorijos kūrimosi pradžia – XIX a., o XX a. antroji pusė – laikas, kai sisteminamas architektūros palikimas bei permąstomos paveldo tvarkymo praktikos, analizuojama ir į šią sritį gilinamasi plačiau (Butkevičienė, 2014). Lietuvoje panašūs procesai, architektūros paveldotvarkos darbai pradedami XX a. pirmajame dešimtmetyje, tam, kad būtų išryškinta tam tikrų pastatų architektūrinė vertė, imamasi konservavimo-restauravimo darbų, pavyzdžiui, pradedami Vilniaus Šv. Onos bažnyčios tvarkymo darbai (Butkevičienė, 2014). Pasak paveldotvarkos tyrėjo Salvador Munoz-Vinas, šį dviejų šimtų metų paveldotvarkos laikotarpį galima santykinai skirstyti į tris: ankstyvąjį (XIX a. I p. – XX a. I p.), klasikinį (XX a. 4–10 deš.) ir šiuolaikinį (nuo XX a. 9 deš.) (Butkevičienė, 2014; Muñoz-Viñas, 2005).

XIX amžiuje iš naujo įsigali idėja, kad paveldas yra tautos tapatumo dalis ir jos atspindys, o praeities paminklai turi būti restauruojami, nes yra kolektyvinio tapatumo simboliai. Didelį postūmį statinių, kraštovaizdžių, miestovaizdžių kaitai davė sparti industrializacija, ekonominės, socialinės bei politinės revoliucijos, o tai stiprino ryšio su praeitimi išsaugojimo leitmotyvą, teikiantį viltį ateičiai. Šiuo ankstyvuojų paveldotvarkos laikotarpiu (XIX a. I. p. – XX a. I. p.) požiūris į paveldo objektą – romantizuotas, o po jo ima vyrauti restauravimo ir konservavimo koncepcijos, vėliau paskatinančios paveldotvarkos darbus (Muñoz-Viñas, 2005). Tokio romantizmo bei nacionalizmo apraiškų fone Europoje kaip istorinės atminties simboliai steigiami nacionaliniai muziejai, kuriamos meno kolekcijos. Būtent šiuo metu pradedama vertinti ne tik pati archajiškiausia profesionali senovės Graikijos ir Romos architektūra, bet ir viduramžių palikimas, imama jį restauruoti, konservuoti (Ashworth & Howard, 2008). Čia iškyla ir dvi viena kitai oponuojančios idėjos, kurioms atstovauja dvi ryškios asmenybės: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc palaiko „stilistinį restauravimą“, prieš kurį pasisako John Ruskin. Viollet-le-Duc propagavo mintį, kad ilgą istoriją turintis ir ne kartą perstatytas pastatas turėtų būti vieno stiliaus, tiesa, šią mintį pirmiau už šį Prancūzijos architektą išskėlė Louis Vitet (Ashworth & Howard, 2008). Tokį restauravimo būdą kritikai vadino fiktyviu ir imitatyviu, nes proceso metu buvo leistina ir net pageidautina pašalinti kitų epochų elementus, o neišlikusius – pakeisti panašiais, nukopijuotais iš kitų to laikmečio pastatų. Jo interpretavimo mokyklos pasekėjų buvo gausu visoje Europoje, beje, šis judėjimas puikiai atspindi XIX a. romantizmo kultūrinės tendencijas. Taip architektūroje buvo perteiktos pirminės pastato kūrėjų idėjos, formos, kurios nebūtinai buvo kada nors įgyvendintos ir visiškai neturėjo kitų laikmečio ženklų, o interpretacinės detalės buvo pateiktos kaip originalios. Viollet-le-Duc, restauruodamas pastatus, naudojo naujas medžiagas, metalines konstrukcijas taip sumažindamas materialaus pastato autentiškumą, tiesa, šis konstrukcijų tvirtinimo būdas imtas naudoti XX a. antrojoje pusėje (Jokihelo, 1986). Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, tokie restauravimo būdai vertinami kritiškai, nes įteisino istoriškai susiklosčiusių architektūros kompozicijų ardymą (Butkevičienė, 2014). Minimi procesai bei XIX a. populiarė teorija, kad pastatas yra savarankiškas meno kūrinys, o jį supanti aplinka neturi reikšmės, darė tiesioginį poveikį urbanistinei struktūrai (buvo sunaikintos tam tikros senamiesčio dalys) ir tokiu būdu, atspindėdami laikmečio tendencijas, įėjo į paveldotvarkos istoriją.

Kaip teigė Viollet-le-Duc, architektūra visgi yra ne imitacinis, mėgdžiojimo, menas, o žmogaus kūrinys. Formos ir proporcijos egzistuoja visatoje, o žmogaus uždavinys – remiantis savo kultūriniu kontekstu, atrasti tuos reikalavimus ir išplėtoti konstravimo galimybes. Stilius nepriklauso nuo objekto, bet yra sąlygotas kultūros, o santykinis stilius sąlygotas pastato paskirties (stilistinio restauravimo laiku). Stilius atsirado dėl žmogaus intelekto harmonijos, kai gebama kurti tarp formų ir priemonių, o objekto „stilius yra idealo iliustracija, pagrįsta principu“

Stilius įmanomas, nes žmogaus intelektas pasižymi harmonija, gebėjimu kurti naudojant formas ir priemones, tokiu atveju objekto „stilius yra principu pagrįsta idealo iliustracija“ (Jokilehto, 1986). Kita jo išsakyta mintis, turinti atgarsį ir šiuolaikinės paveldo apsaugos srityje: „Geriausia priemonė išsaugoti pastatą – funkcijos, paskirties radimas, atsižvelgiant į pastato tvarkymo reikalavimus, kad nebūtų progos atlikti kokius nors pakeitimus (Jokilehto, 1986). Žinoma, čia kalbama apie nežymius arba ribotus pakeitimus.

Viollet-le-Ducui oponuojantis architektūros istorikas Ruskin (1819–1900), laikomas vienu iš moksliniais tyrimais paremto paveldo objektų konservavimo mokyklos atstovų, teigė, kad restauravimas – didžiausia žala pastatams ir kad pastatų gyvavimo ciklas yra baigtinis. Jis teigė, kad atkurdami pastatą apgaudinėjame save, „nes buvusios pastatų didybės ir grožio atkurti neįmanoma, kaip kad neįmanoma prikelti numirėlio“ (Ruskin, 1989). Rūpestinga paveldo objektų priežiūra nurodoma kaip siekiamybė – prevencinės priežiūros nuostata yra vienas iš šiuolaikinės paveldosaugos prioritetų. Ruskin yra vienas pirmųjų tyrinėtojų, išskyrusių istorinę (kaip galimybę mokytis iš praeities), emocinę (visą architektūros objektuose slypinčią jausminę informaciją) ir vaizdingumo (apibūdintą kaip grožio ir didingumo darną) vertes (Butkevičienė, 2014). Šias idėjas plėtojo William Morris (1834–1896), Anglijoje įsteigęs Senovinių pastatų apsaugos draugiją (*Society for the Protection of Ancient Buildings* – SPAB) ir 1877 m. organizacijos manifeste teigęs, kad paveldas priklauso visuomenei ir jį reikia išsaugoti ateities kartoms. Morris (1877; SPAB, 1877) pabrėžė būtinybę saugoti (šiuolaikine prasme – konservuoti) paminklus, jų nerestauruoti, nes kiekvienas vėlesnio laikotarpio įsikišimas tik prisideda prie jų naikinimo. Tačiau Ruskin formuotoje teorijoje architektūros stiliai aiškiai rūšiuojami į vertingus ir ne. Vertingais jis laikė tuos stilius, kurie imitavo gamtą, pavyzdžiui, artimiausiu gamtai, įstabiausiu stiliumi jis laikė gotiką, o jokios sąsajos su gamta neturinčiais stiliais – antikos, renesanso ir klasicizmo stilius.

Vargu ar išvis įmanoma tarpusavy suderinti Ruskin ir Viollet-le-Duc pozicijas – išsaugoti ir objekto pirminį pavidalą, ir jame paliktus istorijos žymes. Tiesa, buvo bandoma tai padaryti, t. y. rasti pusiausvyrą tarp šių dviejų kraštutinumų, pavyzdžiui, tokių bandymų aptinkame Gustav Giovannoni, Luca Beltrami ir Camillo Boito darbuose. Pastarasis, italų architektas Boito, buvo vienas tų, kuris iškėlė monumento kaip tam tikro istorinio dokumento idėją ir laikėsi principo, kad turėtų būti įmanoma atskirti, kurios statinio dalys yra originalios, o kurios atkurtos, ir kad visi pastato atkūrimo darbai turėtų būti vykdomi sąžiningai (Vinas, 2005). Vėliau imta siekti to, kad paveldo objektui daromas poveikis būtų kuo mažesnis, ir skatinta rinktis kuo minimalesnes intervencijas. Dėl skirtingai traktuojamo paveldo nė vienai iš teorijų nepavyko įsivyrauti ir nustelbti kitos, todėl galiausiai buvo prieita prie bendro susitarimo, kuris 1931 m. buvo įtvirtintas Atėnų

chartijoje bei ilgainiui tapo pavyzdžiu, kaip išreikšti ir kitas paveldo apsaugos idėjas. 1964 m. pasirodžiusioje Venecijos chartijoje, viename iš iki šiol įtakingiausių paveldosaugos dokumentų, buvo reikšmingai atsižvelgta į metais anksčiau paskelbtą meno istoriko Casere Brandi tekstą, kuriame šis pabrėžė, kad estetinės saugomo objekto vertės yra svarbiausios ir, priimant sprendimus (restauruojant ir pan.), būtina į jas atsižvelgti (Brandi, 1995).

Brandi 1964 m. savo straipsnyje išdėstė griežtą poziciją apie naujų pastatų įtraukimą į senovinį miesto kontekstą ir įvardijo konkrečią chronologinę pastatų autentiškumo ribą – iki 150 m. nuo teksto paskelbimo (t. y. iki XIX a. pr.) (Meraz, 2019). Jis į istorinį miestą įsiterpusį pastatą lygino su filologine literatūros kritika ir teigė, kad modifikuojant pastatą negrįžtamai pakeičiamas istorinis „tekstas“. Iš esmės abejojo naujų intarpų, kurie nauja menine išraiška siekia papildyti visumą, teisėtumu tokia mieste. Pastaraisiais metais kultūros paveldo apsaugos lauke vis dažniau aptarinėjamos Austrijos meno istoriko Alois Riegl 1903 m. publikuotame teoriniame veikalė „Šiuolaikinis paveldo paminklų kultas, jo pobūdis ir kilmė“ išsakytos mintys, vyksta jas plėtojančios diskusijos. Rieglis veikalas pratęsia Ruskin mintis, o taip pat Riegl pateikia įžvalgų apie amžinus su pastatų išsaugojimu susijusius iššūkius. Be to, pristatoma lanksti prioritetų bei vertybių struktūra, supažindinama su terminija, pateikiamos verčių kategorijos: atminties (atminimo) ir šiuolaikinė vertė (Hayes, 2019). Atminties vertė susijusi su pokyčiais, kuriuos patiria objektas laikui bėgant, istorinė vertė susijusi su saugomo paminklo kaip istorinio konkretaus žmogaus veiklos dokumento traktavimu, o sąmoningo atminimo vertė – su bandymu sąmoningai išsaugoti atmintį paminkle.

Didžioji dalis Europos valstybių vyriausybių nebuvo tiesioginės kultūros sričių, švietimo, mokslo rėmėjos, tuo rūpinosi privačios ne pelno siekiančios arba labdaros organizacijos, todėl XIX a. pab. valdžios parama, įskaitant paramą kultūros paveldui, būdavo perduodama per privačias organizacijas. Daugelyje Europos šalių nacionalinių paveldo objektų apskaita prasidėjo nuo inventorių sudarymo, į sąrašus įtraukiant apsaugos vertomis laikomas nacionalinės reikšmės vertybes (vietoves, pavienius pastatus). Svarbu pažymėti, kad tokie paveldo sąrašai niekuomet nebus galutinai užbaigti, nes visuomet rasis naujų objektų – potencialaus paveldo. Po sąrašų sudarymo sekė ir teisinės apsaugos priemonių, įstatymų parengimas, tačiau jie nebuvo veiksmingi, nes trūko efektyvios priežiūros sistemos ir politinės valios patraukti nusižengusiuosius baudžiamojon atsakomybėn ar taikyti jiems sankcijas (Ashworth & Howard, 2008). Ilgėjant paveldo sąrašams, daugėjo ir įtraukimo į juos kriterijų. Iš pradžių į sąrašus buvo įtraukiami tik patys seniausi, priešistoriniai, objektai, tačiau pamažu buvo pradėta įtraukti vis naujesnius, o šiuo metu egzistuoja net savarankiška išskirtinai moderniosios architektūros pastatus išsaugoti siekianti organizacija DOCOMOMO (*Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the Modern Movement*). Į sąrašus galiausiai buvo įtraukti ne tik didžiausi ir reikšmingiausi, bet ir mažesni,

ne tokie ryškūs, kasdieniškesni, laikmečiui tipiški statiniai. Ilgainiui keitėsi ir paminklo apibrėžimas, ėmė daugėti saugomų objektų – pradėti saugoti istoriniai kraštovaizdžiai, miestovaizdžiai, vis dažniau saugomais pripažinti ne tik patys paminklai, bet ir jų fizinė aplinka. Beje, kartais būtent vieno ar kito pastato aplinka, o ne jo kaip savarankiško objekto vertė ir nulemia, kad jis pradedamas saugoti, taip ilgainiui atsirado ir saugotinių miesto zonų idėja. XIX a. 7–8 deš. keičiasi Europos valstybių nacionaliniai įstatymai, imama akcentuoti nebe architektūrą, o planavimą, todėl pradedama skirti daug dėmesio saugomų zonų valdymui, planuoti jų ateitį. O šiomis dienomis nauju paveldo sektoriaus ieškojimus sąlygojančiu paveldo apsaugos iššūkiu tampa ne pats paveldo verčių fakto fiksavimas, o verčių tarpusavio ryšiai, jų sąryšingumas. Paveldo apsaugos srityje vyksta perėjimas nuo tradicinių paveldo inventorizacijų prie paveldo verčių kartografavimo (angl. *mapping*), fiksuojant, kas jas suvokia ir kaip jos sąveikauja su kitomis vertybėmis, siejamomis su tvariu vystymusi (Thompson & Wijesuriya, 2018).

1.2 pav. Šiuolaikinė klasikinė architektūra. „Tor Bella Monaca“, archit. L. Krieras (Krier, 2010)

Fig. 1.2. Contemporary classical architecture (Krier, 2010)

1.3 pav. Prinstono universiteto Whitmano koledžas, archit. D. Porphyrios, baigta statyti 2007 m. (WikimediaCommons, 2007)

Fig. 1.3. Princeton University Whitman College, designed by Porphyrios, completed in 2007 (WikimediaCommons, 2007)

Vykstant istoriniam architektūrinės raiškos ir suvokimo lūžiui, įsitvirtinant modernizmui, greta vystėsi ir tęsėsi tradicinės, klasikinės architektūros krypties judėjimas (1.2 pav.). *Moderni tradicinė* architektūra (moderni, nes vystėsi moderniaisiais laikais) kaip sistemai įtakos turėjo postmodernizmas. Nors ir teigiama, kad savo principais, forma bei tikslais moderni tradicinė architektūra skyrėsi nuo postmodernizmo tačiau pastarasis sudarė sąlygas jai plėtotis. Šiai stilistinei krypciai apibūdinti dažniau vartojamas terminas „šiuolaikinė klasikinė architektūra“ (Amoruso, 2018; Chabard, 2022; Jadrešin-Milic, 2015). Vieni žymiausių šiuolaikinių klasikinių architektų: Robert Adam, Leon Krier, Thom Gordons Smith, Robert Stern, Quinlan Terry, Allan Greenberg, Demetr Porphyrios (1.3 pav.). Šios krypties architektai buvo idėjiškai vienas kitam artimi, jų straipsniuose ir knygose išsakytos panašios idėjos. Jie atmetė mintį, kad menininkas, architektas, turi kurti „savo laiku“, teigdami, kad žmogaus prigimtis taip staigiai nekinta, nesikeičia laikui bėgant ir nesitransformuoja taip, kad tam tikro laikotarpio vyras ar moteris būtų neatpažįstami tam laikui praėjus. Taip pat autoriai mano, kad nėra tokio laikotarpio, kurį būtų lengva supaprastinti, nes juk kiekviena epocha kupina sudėtingų ir prieštaringų tendencijų. Krier (2009) (1.2 pav.) teigia, kad tradicinės (klasikinės) architektūros principai, tokie kaip harmonija, stabilumas, naudojimo patogumas, atliepia esminius žmogaus kūrybos poreikius. Bendra juos siejanti šiuolaikinės klasikinės architektūros idėja – tai prielaida, kad estetiškas sprendimas yra nesąmoningas ir nekonceptualus, ir tai reiškia, kad ji remiasi jausmu, kylančiu apmąstant architektūrinės formas, o estetinė vertė – tinkamas jos suvokimas (Jedrešin-Milič, 2015). Kitaip tariant, šiuolaikinės klasikinės architektūros teoretikai mano, kad architektūra suvokiama pirmiausia pojūčiais, patiriant ją iš visų pusių, įeinant į vidų, tik tuomet susiformuoja požiūris į ją, architektūra susisieja su sąvokomis bei reikšmėmis, atpažįstama jos funkcija. Jiems priimtinas formalizmas architektūroje – tam tikri dalykai vertinami kaip gražūs, nepriklausomai nuo su jais susijusių sąvokų, idėjų ar prasmų. Tiesa, kiekvienas iš minimų architektų savo teorines prieigas grindžia praktine veikla, todėl iš esmės jos negali būti taikomos visuotinai, bet visi jie turi individualistinį požiūrį į architektūros istoriją ir turėtų būti suvokiami kaip atskiri individai, nes kai kurie jų principai netinkami kitam architektui, o ir kultūriniai kontekstai skirtingi, stilistika turi keletą pradų.

Kuomet modernistai akcentavo istorijos požiūrį pagrįstą stilistiniu lūžiu, kur vieną laikotarpį keitė kitas, šie šiuolaikiniai tradiciniai architektai siekė išlaikyti tęstinumą to, kas vystėsi ir veikė architektūroje iki šio lūžio, nekeldami dermės klausimo kaip svarbiausio, nes ankstesnė tradicija gyvavo toliau. Ši šiuolaikinė klasikinė architektūra ir urbanistika susideda iš kelių architektūros krypcių, yra skirtingų architektūros krypcių konvergencija, ir kaip toks reiškinys siekia XX a. 6 deš. vid., XX a. 3 deš. ir net dar anksčiau, netgi yra norinčių įžvelgti tokį nenutrūkstamą tęstinumą nuo Renesanso (Younes, 2014). Šios krypties architektai gautinai skirtingi, jų kūryba, vertinama kaip bendra visuma, apima platų idėjų

spektrą, įskaitant, pavyzdžiui, racionalias strategijas, siekiančias rekonstruoti miestą ir architektūrą, sukurtą ir pastatytą nuo 1970 m. Taip pat jie puoselėjo idėją „suklasicistinti“ architektūrą, suteikiant jai klasicizmo laikų manierą, kuri buvo būdinga ir Sovietų sąjungos 7 deš. architektūrai. Tokių stalinistinių pastatų yra ir Lietuvoje. Tarpukariu tradicinė architektūra išpopuliarėjo taip pat ir Ispanijoje, JAV bei kitose šalyse. Tokio tęstinumo laikymasis, semiantis patirties iš tradicijos, jų manymu, ir būtų tinkamiausias kelias ir net nereikia svarstyti seno ir naujo santykio problemas.

1.2. Architektūrinės inovacijos kultūriniame kraštovaizdyje

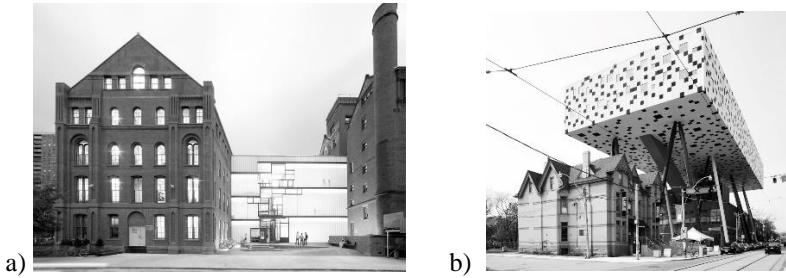
XX a. ne tik išryškėjo poreikis institucionalizuoti profesionalią pastatų apsaugą, pasitelkiant teisės aktus ir švietimą, bet taip pat atsirado tarptautinis drastiškas modernumo kultas, išsaugojimui ir tęstinumui priešingas judėjimas. Susižavėję naujomis technologijomis ir naujomis statybos medžiagomis žymiausi architektai vardan pažangos palaikė radikaliąją pusę, atsisakydami praeities tradicinių formų, ornamentų naudojimo pastatuose (Kuipers & de Jonge, 2017). Tuometinių architektų tvirtinimu, pažangu būtų saugoti, konservuoti atrinktas istorinių pastatų grupes, o ne patį istorinį audinį, nebeatitinkantį ateities poreikių. Būtent tas polemiskasis požiūris, kuriuo siekta ryškaus kontrasto tarp seno ir naujo, pakeitė paveldo pastatų ir tradicinių statybos technikų supratimą, vertinimą. Nauji dideli pastatai bei rekonstrukcijų metu atliekami griovimai istorinėje aplinkoje po Antrojo pasaulinio karo sąmoningai sukūrė brutalų kontrastą, paskatino bei paspartino architektūrinio, urbanistinio paveldo apsaugos chartijų bei galiausiai ir Pasaulio paveldo konvencijos pasirašymą (1972).

Kuomet į urbanistinių paveldą žiūrima kaip į visumą, kiekvienas naujas objektas toje teritorijoje yra nauja intervencija į visumą, todėl įvairūs įterpimai kultūriniame kraštovaizdyje regisi kaip esamos sistemos pertvarkymas, papildymas, dažniausiai vykstantis pasitelkiant naujas priemones. Tai tampa bendros urbanistinės struktūros atgaivinimo klausimu, kurio sprendimą sąlygoja esamos situacijos veiksniai. Kitas klausimas – rekonstrukcija arba pastato pritaikymas, papildymas naujais priestatais. Dvilypio dabarties ir praeities santykio (pusiausvyros tarp dabarties ir praeities) palaikymas – vienas iš uždavinių, tenkančių projektuojančiam architektui. Architektūros kritikas Brolin (1980) savo studijoje išdėstė poziciją teigdamas, kad naujasis priestatas, intarpas santykyje su senuoju pastatu turi pasižymėti savotišku homogenišku ekspresionizmu ir nebūti kontrastingas, iškyrus tam tikrus atvejus, kai to reikalauja vizualinio tęstinumo tarp skirtingų laikotarpių stilių, pastatų siekis. Tuo tarpu

architektas Wood (1997) papildydamas teigė, kad praeities ir dabarties dvilypumas priklauso nuo savitų pastato estetinio kontrasto asociacijų, kad rekonstruojant nuniokotą miestą, architektūra nebėra išraiška kažko, egzistavusio anksčiau, bet yra instrumentas, padedantis sukurti naują erdvės suvokimo, konstravimo metodą. O architektas ir teisininkas Byardas (1998) ragino analizuoti senųjų pastatų išraiškingas savybes bei suvokti jų reikšmes, kad būtų galima panaudoti šį suvokimą naujiems kontekstams kurti, o pastarieji atspindėtų senųjų pastatų svarbą ir suteiktų galimybę nauja išraiška prisidėti prie bendro konteksto. XX a. 6 deš. pr. atsiranda raginimų investuoti į kultūros paveldą jį pernaudojant bei sukurti naują patirtį jį papildant, o vėliau, įsivyravus postmodernizmui, pastato papildymas naujais priestatais ar intervencijom tampa sekiniu pavyzdžiu ir atliepia vieną iš architektūros stiliaus krypčių – urbanistinio dizaino ir kontekstualizmo kryptį. Gamtos kataklizmai, įvairios nelaimės (žemės drebėjimai, karai), socialiniai kultūriniai ar politiniai pokyčiai paskatina rekonstruoti, remontuoti ar plėsti pastatus. Funkcinių reikalavimų pagausėjimas ar technologinių pokyčių reikmė taip pat paskatina priimti tam tikrus sprendimus (Dibner, 1985). Tendencija pakartotinai panaudoti istorinius pastatus padeda ne tik išsaugoti jų istoriją, bet ir sutaupyti išteklių, reikalingų naujų pastatų statyboms, o tai – vienas iš tvaraus vystymosi tikslų.

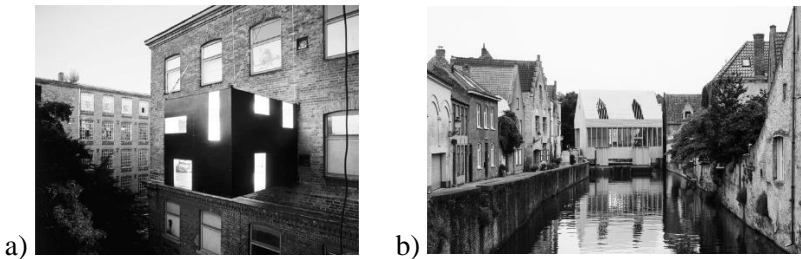
Kontekstualumo paieškos, kuriant naujus pastatus istorinėje aplinkoje arba juos rekonstruojant ar pristatant naujus priestatus, vyravo postmodernizmo ir tebesitęsia šių dienų architektūroje. Brolin (1980) studijoje pateikiami kontekstualios architektūros pavyzdžiai, ši architektūra užtikrina vizualinę įvairiais laikotarpiais statytų įvairaus stiliaus pastatų integraciją, ir būtent tokią architektūrą Brolin laikė atitinkančia kontekstualų požiūrį, esančia harmoningame santykiyje su esamais pastatais, mat naujas tarpas buvo nevisuomet tiesiogiai perėmęs tam tikras aplinkinių pastatų savybes. Pasak tyrėjo, ryšių, matomų architektūriniame kontekste, suradimas užtikrintų naujo objekto vizualinį tęstinumą esamoje aplinkoje, o šių ryšių reikia ieškoti, pasitelkiant lyginamąjį fasadų vertinimo principą. Daug dėmesio reikia skirti fasadams, kuriuose gausu mažų detalių, kuriančių bendrą vizualinę tekstūrą, nes tai yra elementai, galintys tiek istoriniuose, tiek naujuose pastatuose sukurti vientiso konteksto vaizdą, vizualinį bendrumą. Toks požiūris gan vienasluoksnius, į naujo ir seno santykį vertinamas materialiuoju lygmeniu. Šiuolaikinės architektūros kūrimo laiku simbolikos, intertekstų ieškojimą keičia prasmės paieškos senuose pastatuose, jų formose kaip intelektualiose sistemose. Byard (1998) senųjų pastatų priestatuose (rekonstruojant pastatus) išskiria tris tipus, pagrįstus reikšme: kuomet naujuoju pastatu architektas praplečia senojo pastato reikšmes, kuomet remdamasis senojo pastato raiška, kuria naujas reikšmes arba tikslingai transformuoja senas. Nors pastato kūrimo pagrindu Byard laikė reikšmes / prasmes, forma, jo manymu, taip pat buvo svarbi.

Pritaikant istorinius pastatus naujoms reikmėms, pristatant naujus priestatus ar atliekant kitokias rekonstrukcijas, vienas esminių reikalavimų – nesunaiškinti pastatui ir jo aplinkai būdingų verčių, istorinių medžiagų, savybių ir erdvių ryšių. JAV „Istorinių pastatų išsaugojimo, atkūrimo, restauravimo gairėse“ (*Guidelines for Preserving...*, 2017) siūloma priestatus ar naujus pastatus istorinėse vietovėse statyti taip, kad jei tektų ateityje juos pašalinti, nenukentėtų, nebūtų pažeista istorinio objekto ir jo aplinkos esminė forma ir vientisumas, – raginama gerbti aplinkos ir paveldo objekto visumos vientisumą. Galima išskirti tris skirtingas seno ir naujo santykio kategorijas arba strategijas, kurios naudojamos istorinį pastatą pritaikant naujoms reikmėms. Tuo pačiu šios strategijos taikytinos ir vertinant naujo pastato atsiradimą, įsiterpimą susiklosčiusioje urbanistinėje struktūroje. Brooker ir Stone (2004) išskiria šias, pagrindinio pastato ir naujų elementų integracija pagrįstas, strategijas: intervencija, instaliacija ir įterpimas. Instaliacijos / įrengimo atveju senieji ir naujieji objektai egzistuoja atskirai, neturėdami tiesioginio sąlyčio, tiesa, nauji elementai yra esamo pastato ribose, todėl esant poreikiui gali būti atkurta ankstesnė pastato forma beje, pastato forma gali turėti įtakos naujų elementų architektūrinei raiškai. Įterpimo atveju naujas elementas yra nepriklausomas, tiesa, jis vis dėlto yra pritaikytas prie esamos struktūros, telpantis jos ribose, jo dydis yra nulemtas esamo pastato. O intervencijos atveju esama struktūra stipriai transformuojama ir nebegali egzistuoti savarankiškai: tiek nauji, tiek seni elementai bei priestatai yra visiškai integruojami į bendrą visumą, susipinami tarpusavyje. Fisher-Gewirtzman (2016), remdamasi Chingo (1979) pasiūlyta diagrama, praplečia šią skalę ir, vertindama naujo elemento santykį su bendra visuma, prideda variantus, atsižvelgiančius į senų ir naujų elementų sąlyčio taškus: instaliaciją (seni ir nauji elementai beveik nesiliečia) ir intervenciją (senų ir naujų elementų simbiozė). Siekiant atskleisti konkrečias pastato savybes pasirenkamos atitinkamos, tai padaryti padedančios priemonės (arba naudojant tam tikras strategijas pasirenkami tam tikri reikalingi elementai). Plokštumos formuoja tiek fizinės, tiek vizualinės erdvės ribas, o šviesa reguliuoja erdvę ir formas. Kitas nekeičiant strategijos pasirenkamas elementas – įvairių medžiagų paviršiai, taktiliniai rodikliai, žmogus skatinamas patirti pastatą per jo medžiagas, jame įgyvendintus subtilius ergonominius sprendimus. Pagrindiniai pastato raišką formuojantys elementai – įvairios angos, kuriančios pastato vizualinę išraišką bei formuojančios vaizdus pastato viduje. Kaip paskutinis elementas įvardijamas judėjimas, ne tik formuojantis funkcinis dalykus, bet ir padedantis kurti naratyvinį patyrimo lygmenį.

1.4 pav. a) Pratt instituto Higgins salės priestatas, archit. S. Hollo architektų biuras (D. Sunberg), baigta statyti 2005 m.; b) Ontarijo meno ir dizaino fakulteto priestatas (Torontas), archit. Willas Alsopas, baigta statyti 2004 m. (WikimediaCommons, 2019)
Fig. 1.4. a) Pratt Institute, Higgins Hall Insertion, designed by Steven Holl Architects, completed in 2005 (Sunberg); b) Ontario College of Art & Design University, designed by Asop, completed in 2004 (WikimediaCommons, 2019)

Ne veltui tiek paveldosaugos dokumentuose, tiek tolimesniuose rekomendaciniuose nurodymuose kalbama apie darnos tarp senosios ir naujosios architektūros išlaikymą, gerbiant aplinkinį kontekstą. To, kas sena, ir to, kas nauja, atskyrimo architektūrinėmis priemonėmis principas leidžia diferencijuoti kontrasto lygius bei sugretinti skirtingus urbanistinius ir architektūrinius audinius, suteikiant galimybę vienu metu suvokti skirtingus požiūrius ir jų raiškas. Dažnai pasirenkama subtilesnė prieiga, kuomet medžiagos kontrastuoja, bet drauge panaudojami atsikartojantys, skirtingų dydžių, bet tos pačių proporcijų elementai, kurie subalansuoja bendrą erdvinę kompoziciją. Pavyzdžiui, toks yra garsusis Steven Holl Pratt instituto Higgins salės priestato (1.4 pav., a) įterpimo projektas: naujo intarpo fasadas sukurtas stiklo plokštumai vizualiai padalinti pasitelkiant sinkopuotą ritmą, šis intarpas sujungia istorinius raudonų plytų pastatus. Dramatiškesnis kontrastas kuriamas ne tik naudojant skirtingą medžiagą, bet ir kuriant iš visumos išsiskiriančią formą, naudojant kitą mastelį, dydį, spalvą ir kt., pavyzdžiui, Ontarijo meno ir dizaino fakulteto priestatas (Torontas) (1.4 pav., b), projektuotas Will Alsop ir baigtas statyti 2004 m., yra iškeltas virš senosios pastato struktūros ir paremtas įvairiaspalvėmis kolonomis, jis reikšmingai keičia miesto siluetą, miesto panoramą, be to, lankantis jame atsiveria nauji miesto vaizdai. Įmanoma plati naujų pastatų ar intarpų bei rekonstrukcijų amplitudė – nuo imitacijos iki visiško aplinkos ignoravimo (1.7 pav.). Šioje skalėje galimi tokie naujos architektūros variantai: tiesioginis aplinkos replikavimas, aplinkos referavimas, neutralus prisitaikymas, abstrakčių aplinkos nuorodų teikimas, sąmoningas oponavimas aplinkai (*Preservation Alliance*, 2007).

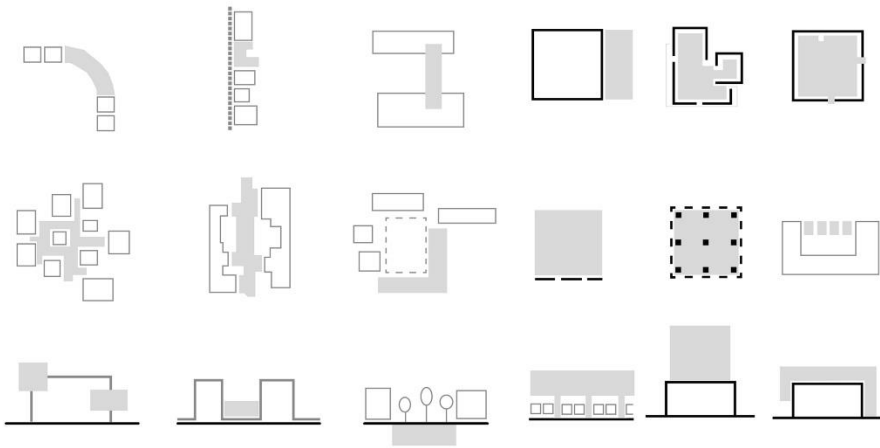

1.5 pav. a) „Rucksack House“ Leipcige, aut. Eberstadtas, 2004–2005 m. (Bach, 2005); b) laikinas trienalės paviljonas Briugėje (Belgija), archit. PARA Project, 2021 m. (Bollaert, 2021)

Fig. 1.5. a) “Rucksack House” in Leipzig, designed by Eberstadt, in 2004–2005 (Bach, 2005); b) temporary pavilion for the 2021 Brugge Triennale, PARA Project, in 2021 (Bollaert, 2021)

Meninėms intervencijoms taip pat būdingos šios senų ir naujų elementų dermės paieškos. Meniniai objektai kaip laikini intarpai neretai literatūroje įvardijami parazitiniiais objektais (Bollack, 2013), tokie intarpai pasireiškia nedidelių tūrinių ir / ar erdviųjų komponentų prisiliejimais. Pavyzdžiui, 2004–2005m. „Rucksack House“ Leipcige (1.5 pav., a), Vokietijoje (aut. S. Eberstadt), instaliuota skulptūra, kuri laviruoja tarp meno ir funkcionalios architektūros: prie fasado plieniniais lynais buvo pritvirtintas stačiakampis gretasienis (9 m² ploto), dengtas medžio plokštėmis. Tai yra tiek esamo pastato praplėtimo siūlymas, tiek naujos erdvės, leidžiančios apžvelgti viešąsias erdves iš viršaus, pasiūlymas ir anarchistiškai išreikšto namelio medyje idėja, tokio tipo praplėtimaskelis kartus pakartotas kituose Vokietijos miestuose (Eberstadt, 2004). 2021 m. Briugėje, Belgijoje (UNESCO paveldo vietovė), vykusioje trienalėje pastatytas laikinas medinis karkasinis namas (1.5 pav., b), renginio paviljonas ant vandenyje sukabintų pontonų, taip išvengiant bet kokio tiesioginio sąlyčio su saugoma miesto dalimi. Nors tai tik formalus atskyrimas, bet naujasis pastatas, kurio forma, mastelis, padėtis atspindi artimiausią XV a. apleistą namą, leidžia atverti naujas miesto perspektyvas sprendžiant vizualinių ryšių klausimus (Lott, 2021). Tokie laikini meniniai bandymai gali padėti ieškant dermės, empiriškai patikrinant poveikį aplinkai, testuojant visuomenės ir ekspertų, profesionalų reakcijas.

Tipologiškai naujus istorinio pastato priestatus galima suskirstyti į tipus (1.6 pav.). Bollack (2013) visus naujus priestatus, intervencijas pagal formą skirsto į grupes: įterpimai, parazitai, apgaubimai, sugretinimai, susipynimai. Kiek papildytas ir praplėstas tipologizavimas pagal naujo elemento lokaciją (praleidžiant anksčiau išvardintas grupes) yra (Kim, 2018): parazitai ant pastato stogo (nukreipti į aukštingumo didinimą), pastato fasado „nulupimas“ (paliekamas tik konstruktyvas), transplantavimas (paliekamas tik fasadas, fasadizmas).

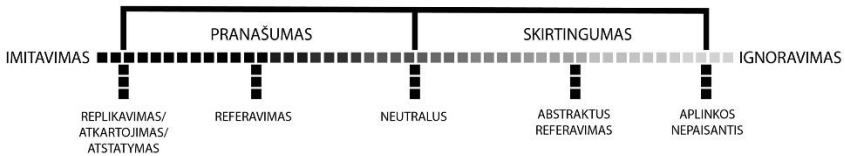

1.6 pav. Pakartotinio panaudojimo, priestatų, naujų intarpų tipai, remiantis Park (2009), Fisher-Gewirtzman (2016), Bollack (2013). Pilkai žymimi nauji priestatai, intarpai; juodu kontūru – esami pastatai, jų dalys

Fig. 1.6. Types of adaptive reuse, additions, and intervention, based on Park (2009), Fisher-Gewirtzman (2016), and Bollack (2013). New additions and inserts are marked in grey; black outline – existing buildings and their parts

Šis kategorizavimas taip pat nėra baigtinis, pavyzdžiui, pasak Fisher-Gewirtzman (2016), jį reikšmingai papildytų ne kokio nors istorinio objekto santykis su nauju objektu, o kelių istorinių objektų (to paties ar skirtingų laikmečių) ir naujos intervencijos santykistarp jų. Pastatas įterpiamas: tarp esamų pastatų, suformuojant perimetrinį užstatymą („išmušto danties“ reiškinys); greta esamo pastato; tarp esamų pastatų formuojant kampinį užstatymą; formuojant uždara kiemo erdvę; tarp pastatų kiemo erdvėje; jungiant pastatus požeminiu aukštu; jungiant pastatus tiltu tarp pastato korpusų; ant esamo pastato stogo ar praplečiamas papildomais tūriais kituos aukštos iškeliant struktūrą virš esamo užstatymo. Tai tam tikros kategorijos ir variantai, iš kurių gali būti išvedamos dar platesnio spektro variacijos (1.6 pav.), bet iš esmės tokie pritaikymo būdai aiškiai atskiria naują ir istorinį pastatą.

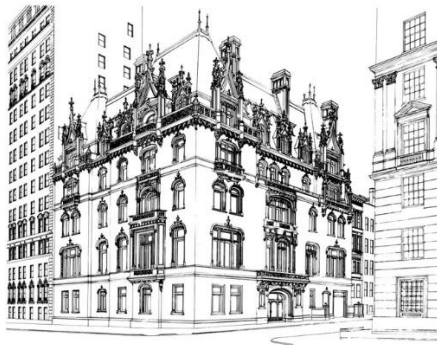
Aptarti būdai vienaip ar kitaip žymi aiškų to, kas sena, ir to, kas nauja atskyrimą įvairiais būdais bei priemonėmis. Seno ir naujo reprezentavimo strategijų skalėje kaip kraštinis (ar pirmasis) variantas reiškiasi imitacinis santykis (seno ir naujo). Toks kelias pasirenkamas, stengiantis sumažinti diferenciaciją ir teikiant pirmenybę kuo mažesniai kontrastui ar visiškam jo nebuvimui.

1.7 pav. Naujų pastatų istorinėje vietovėje galimų strategijų skalė, remiantis Erkartal, Ozuer (2016), Semes (2007)

Fig. 1.7. Scale of the design strategies of new buildings in a historical place based on Erkartal, Ozuer (2016), and Semes (2007)

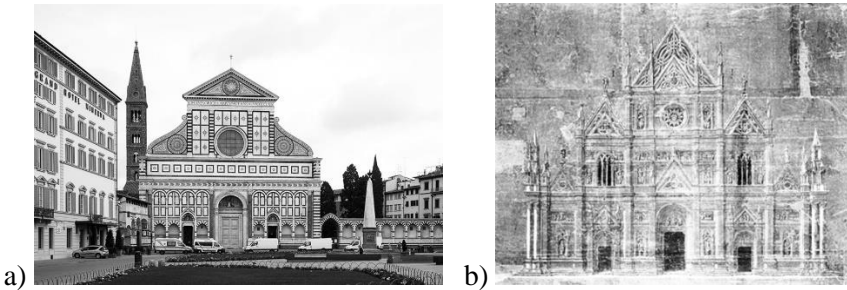
Tokia strategija yra veiksminga, kai atkartojami istoriniai elementai yra atitinkamai suvokti ir techniniam jų atlikimui pasirinktos priemonės yra prieinamos, o naudojamų replikų (neturint tikslų duomenų) kiekis, palyginti su pirminiu, buvusiu, pastatu, nėra didelis. Nors tokia prieiga nepalankiai vertinama šiuolaikinių paveldo apsaugos specialistų bei architektų, ji turi tam tikrą istorinį pagrindą (Semes, 2007). Daugelis matomų Europos istorinių objektų yra pratęsti, papildyti jau vėlesnių kūrėjų, kurie, nuo pastato pastatymo laiko praėjus net keliems šimtmečiams, rėmėsi pirminių autorių idėjomis ir principais. Dažnai tai būdavo neužbaigti projektai arba tiesiog jie būdavo išplečiami, papildant ar išpildant suformuotą aiškia simetrija pagrįstą struktūrą, ir į tai žiūrėta ne kaip į skirtingų laikmečių dalis, o kaip į pagaliau išpildytą visumą. Savo garsiąją pamestinukų prieglaudą (*Spedale degli Innocenti*) Renesanso architektas Brunelleschis baigė 1445 m., o šalia jos esantys pastatai, formuojantys aikštę, per du šimtmečius – replikuojant Brunelleschį – taip pat įgijo arkadų seriją. Arba, pavyzdžiui, XVII a. Paryžiuje Jacques Lemercier atkartojė Pierre Lescot šimtmečiu anksčiau Luvro aikštės (*Cour Carrée*) pastatyto pastato fasadą, kad išlaikytų simetrišką, į aukštį išplėtotą vaizdą, matomą šiandien. JAV 1993 m. baigtas statyti Niujorko žydų muziejaus priestatas (1.8 pav.) taip pat buvo kritikuojamas paveldo specialistų dėl aiškaus stilistinio atskyrimo nebuvimo, dėl to, kad buvo pratęstas tiesiogiai – be jokios jungties žymės ar siūlės, žyminčios tokį sprendimą (Danto, 1996). Postmodernizmo architektas Kevin Roche tiesiogiai atkartojė esamo pastato – Warburgo rūmų – fasado segmentą, naudojo tokias pačias kaip originalaus pastato ar į jas panašias medžiagas, atkartojė gausius puošybinius elementus. Nors tiesioginis istorinės aplinkos kopijavimas, remiantis Venecijos chartija, nėra priimtinas, dažniausiai juo siekiama kuo didesnės vizualinės ir stilistinės dermės, vientisumo. Argumentuojama, kad šiuolaikine žyme, kuria prašoma pažymėti istorinėje aplinkoje pastatytą naują pastatą, galėtų būti aiškinamoji lentelė arba QR kodas, nurodantis pastato istoriją ir priestato faktą (Semes, 2007).

1.8 pav. Niujorko žydų muziejus, archit. K. Roche, 1993 m.
(The Jewish Museum New York, 2011)

Fig. 1.8. The Jewish Museum in New York, designed by Roche, 1993
(The Jewish Museum New York, 2011)

Ne toks detalus ir nevisiška aplinką ar buvusį užstatymą atkartojantis naujo pastato istorinėje alinkoje statymo būdas yra artimas imitavimui, bet tai nėra tikslus imitavimas, veikiau – interpretacija, iš dalies pasisavinanti esamą architektūrinę raišką. Remiantis šia strategija, išlaikomas architektūrinės kalbos tęstinumas ir kuriamas panašaus ar labai artimo stiliaus objektas, tiesa, pridėdant ir naujų elementų. Tarsi siekiama išlaikyti pusiausvyrą tarp maksimalios dermės bei vientisumo ir skirtumo tarp seno ir naujo rodymo, o tai dažniausiai pasiekama stiliaus vientisumo keliu (Semes, 2007). Toks laviravimas dažnai pasitaiko architektūros istorijoje, pavyzdžiui, XV a. Leon Battista Alberti savo traktate ragino priestatus projektuojančius architektus išlaikyti ankstesnio architekto stilių ir užbaigti statinius ta pačia dvasia, kuria jie buvo pradėti, ir pats laikėsi šio principo statydamas Naujosios Švč. Marijos bazilikos (it. *Basilica di Santa Maria Novella*) fasadą Florencijoje (1.9 pav., a). Alberčio teorinė nuostata, taikoma praktikoje, kiek pakito, nes seną ir naują stilių buvo bandoma sujungti sklandžiai. Alberčio pavyzdžiu sekė Giacomo Barozzi da Vignola, kiti renesanso meistrai, ekstrapoliavę Bolonijos Šv. Petronijaus bazilikos (it. *Basilica di San Petronio*) fasado (1.9 pav., b) gotikinę kalbą, tačiau jos neatkartoję pastato fasaduose. Toks stiliaus pamėgdžiojimas ir kartu bandymas atskirti statymo laikotarpius šiuolaikinėje paveldosaugoje laikomas nepriimtiniu, nes šiuolaikinei paveldosaugai svarbus autentiškumas, laiko ženklų identifikavimas (atpažinimas). Kartu su visuminiu pastato atkartojimu ar atstatymu kyla ir etinė intelektualinė kilmės bei autorystės problema (Younes, 2016), kuomet tampa neaišku, ar architekto projektas yra jo paties kūryba, ar tai yra ankstesnių stilių pernaudojimas, ir kiek svarbus raidos identifikavimas bei jos suvokimas.

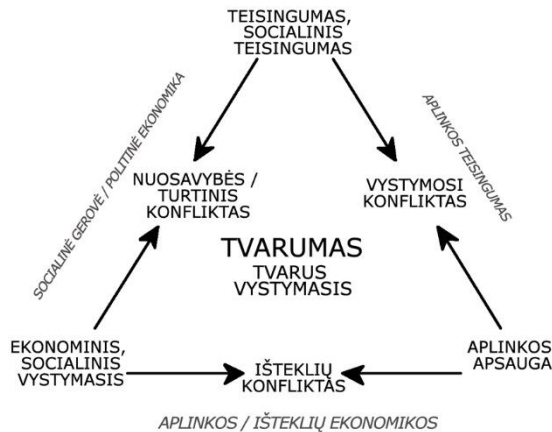
1.9 pav. a) Naujosios Švč. Marijos bazilikos fasadas Florencijoje, archit. L. Battista Alberti, 1456–1470 m. (Wikimedia Commons, 2021); b) Bolonijos Šv. Petronijaus bazilikos fasadas, archit. Giacomo Barozzi da Vignola, 1545 m. (Dall’Orto, 2007)

Fig. 1.7. a) The facade of the Basilica of Santa Maria Novella in Florence, designed by L. Battista Alberti in 1456–1470 (Wikimedia Commons, 2021);
b) The facade of the Basilica of San Petronio in Bologna, designed by Giacomo Barozzi da Vignola in 1545 (Dall’Orto, 2007)

Variantų spektre nuo imitacijos iki visiško oponavimo esamai aplinkai egzistuoja kompromisinis naujo ir seno santykio variantas, kuris atitinka abstraktų referavimą į istorinę aplinką. Šiuo atveju sąmoningai siekiama, remiantis istorine aplinka, vengti tiesioginio jos imitavimo, istorinių stilių atkartojimo, o tokia nuostata reikalauja iš architekto gerų meninių įgūdžių, patirties, estetikos suvokimo (Semes, 2007). Šios kūrimo strategijos atveju siekiama redukuoti sudėtingas aplinkos formas, paversti jas abstrakčiomis. Iš istorinės aplinkos perimami ir, ieškant kontekstualiausio sprendimo, stipriai redukuojami architektūrinės raiškos principai. Suderinamumo ieškoma, lygiuojant karnizo plokštumas, ieškant analogiškų langų ar kitų angų metro, ritmo sistemų, proporcijų, panaudojant panašias medžiagas, išlaikant tokį patį mastelį. Istorinė architektūra, susiformavusi urbanistinė aplinka, laikoma neatsinaujinančiu laiko ištekliumi, kurį reikia pagarbiai išsaugoti, formaliai nenaudojant tradicinės esamos aplinkos kalbos. XX a. 9 deš. Rem L. Koolhaas, Steven Holl ir kt. darbuose naudojamas ryškus išskyrimo ir kontrasto principas.

Paveldo pakartotinis panaudojimas, atnaujinimas, restauravimas kaip tvarus sprendimas akcentuojamas naujausiuose paveldosaugos dokumentuose (pvz., HUL). Jeigu istorinėje urbanistinio kraštovaizdžio ar gamtinio-kultūrinio kraštovaizdžio dalyje yra apleistų ar nekokybiškų, prastame fiziniame stovyje esančių pastatų, tvariiau būtų šiuos objektus pakartotinai panaudoti rekonstruojant arba restauruojant, priklausomai nuo pastato verčių visumos, nes griaunant seną pastatą ir statant naują sunaudojama daugiau energijos, nei pastatą pritaikant naujoms reikmėms (Douglas, 2006). Aišku, kiekvieno objekto komponentų kismo laikas

skiriasi, pagal tai Brand (1994) išskiria 6 komponentus: vietovė (geografinė charakteristika – amžina), konstrukcija (pastato konstrukciniai elementai, jų gyvavimo laikas – 30–300 m.), apvaskalas (pastato išorė, fasadas, paviršiai keičiasi ~ kas 20 m.), aptarnavimo įrenginiai (vandentiekis, elektros instaliacija, liftai ir pan., tarnavimo laikas 7–15 m.), erdvinis planas (priklausomai nuo pastato funkcinės paskirties: komercinės patalpos – 3m., gyvenamosios – 30 m.), kiti smulkūs komponentai (daiktai, baldai – kasdien). Visi šie materialūs komponentai turi įtakos natūraliam pastato pokyčio poreikiui. Kiekvienas pokyčius lemiantis sprendimas kultūriniame kraštovaizdyje idealiu atveju vykdomas nuosekliai planuojant. Kaip teigiama Campbell (2016) (1.10 pav.) tvarumo ir urbanizacijos ryšių koncepcijoje (2016), toks tvarus vystymasis susideda iš trijų pagrindinių komponentų: ekonominio vystymosi, aplinkos apsaugos, socialinio teisingumo.

1.10 pav. Tvarumo ir urbanizacijos ryšių koncepcija, remiantis Campbell (2016)
Fig. 1.10. Planner's Triangle for Sustainable Development by Campbell (2016)

Jų tarpusavio ryšiai yra konfliktiški: vystymosi iššūkiai kyla siejant socialinį teisingumą ir aplinkos apsaugą (aplinkos teisingumas), išteklių problema kyla greitinant aplinkos apsaugą su ekonomine raida (aplinkos / išteklių ekonomikos problemos), o turtinis konfliktas kyla iš ekonominio vystymosi derinimo su socialiniu teisingumu (socialinė gerovė / politinė ekonomika); išsprendus šiuos konfliktus pasiekiamas darnaus vystymosi tikslas. Ši holistinė struktūra – tai orientacinis bendradarbiavimo planas, skirtas padėti pritaikyti architektūros paveldą naujoms reikmėms. Paveldo pastatų pritaikymas – tai vienas iš socialinių problemų – ypač tų, kurios kyla atnaujinant senas urbanistines ir industrines zonas bei apleistus industrinius miestus, – sprendimo būdų.

Architektūros paveldo pritaikymo naujoms reikmėms vertinimas – visapusiškas ir daug interesų apimantis procesas, į kurį įeina ne tik istorinių, ekonominių,

mokslinių, estetinių verčių išsaugojimas, bet ir per tam tikrą laiką įgyvendinti numatytos plėtros vizijos, suderintos su planavimo strategijomis. Lucy Townsend (2015), vadovaudamasi tarpdisciplininio požiūriu, išskiria 5-is pagrindinius rodiklius (gamtos, vietovės, ekonomikos, bendruomenės, psichologijos), kurie apima dar didesnį kiekį antrinių rodiklių, integruojamų į planavimo bei pakartotinio pritaikymo praktiką. Šis konceptualus požiūris pasižymi integraliu dėmesiu: siekiama ne tik mokslinių, racionalių tikslų, bet ir materialių bei nematerialių miesto urbanistinių bruožų išsaugojimo. Kiti mokslininkai, be minėtų Campbello ir Townsend, svarstydami tvarumo klausimus akcentuoja žmogaus vaidmenį ir didžiausią dėmesį telkia į paveldosaugos ir tvarumo visuomeninę svarbą (Vallance, 2011), pabrėžia darnaus vystymosi socialinėse srityse esmingumą. Tvarus požiūris paveldo srityje įteisintas UNESCO rekomendacijoje dėl istorinio miesto kraštovaizdžio (HUL, 2011). Šiame dokumente teigiama, kad kultūros paveldo vystymo koncepcijos apima pritaikymo, sklaidos ir stebėsenos idėjas, kurios suteikia gaires įvairaus pobūdžio paveldui išsaugoti ir panaudoti. Šioje rekomendacijoje nurodomame metode pabrėžiami harmonijos ir tęstinumo principai, atsižvelgiama į dinamiškas integracijos, harmonijos ir tvarumo idėjas paveldo pritaikymo pakartotiniam naudojimui bei intervencijų (naujų pastatų, priestatų, intarpų) procese, nepamirštant ir istorinių įvykių tęstinumo, kultūrinio konteksto, prasių ir paveldo verčių (Li, Zhao et al., 2021). Šis metodas rekomendacijoje dėl istorinio urbanistinio kraštovaizdžio yra vienas iš reikšmingiausių įrankių pagrįstiems paveldosaugos sprendimams priimti ir yra plačiau aptariamas antrajame disertacijos skyriuje.

1.3. Šiuolaikinės architektūros teorijos, susijusios su UNESCO paveldo vietovėmis

Viena didesnių paveldo ekonominių problemų – jų išlaikymo priemonių stoka bei sąnaudų ir naudos suderinimas (Ashworth & Howard, 2008). Plečiantis saugomoms teritorijoms didėja apribojimų gausa bei lieka mažiau erdvės naujiems pastatams, siekiant išpildyti reikalavimus dažnai prastėja ir šių pastatų kokybė. Šie faktoriai gali paskatinti miesto zonos tuštėjimą bei miesto virtimą muziejumi, tokiomis atvejais miesto plėtra vyksta miesto pakraščiuose. Tarptautiniu mastu skatinama panaudoti paveldą šių dienų poreikiams patenkinti (HUL), 2011 m. mažėja paveldosauginių reikalavimų, susijusių su pastato fizinių medžiagų apribojimais, griežtumas, taip plečiamas saugomų vietovių, ansamblių, paveldo objektų gyvybingumas, atveriamos pelningo jo panaudojimo galimybės (Ashworth & Howard, 2008). Naujų pastatų ar jų pritaikymo naujoms paskirtims projektavimas Lietuvoje yra problemiškas, nes konkursų sąlygose bandoma reglamentuoti konkrečius sprendinius, o ne tikslus ar instrumentus sprendimams priimti.

Auga bendruomeniškumas ir paveldu bei jo išsaugojimu besidominčių žmonių skaičius. Pasak istoriko Samuel (1996), jei visi žmonės jaučiasi stipriai įsipareigoję praeičiai, tai duoda didelę visuotinę ir ekonominę naudą. Oponuojančiųjų pusėje yra, pavyzdžiui, kultūros istorikas Hewison (1987), teigiantis, kad dėl išskirtinio siekio išsaugoti paveldą ir susitelkimo į jį visuomenė įstrigo savo praeityje ir toks dėmesys praeičiai, jos romantizavimas, yra negebėjimo žvelgti į ateitį simptomas.

Tuo pačiu metu egzistuoja ir yra taikomi du skirtingi intervencijos į paveldo objektą keliai: tradicinis ir modernus. Vienas iš jų perteikiamas šiuolaikinėmis priemonėmis ir kalba, o kitas pateikiamas alternatyviai, atskleidžiant jo neoistorinių pobūdį. Paveldo doktrinoje nei vienas iš kelių nėra konkretizuojamas, bet akcentuojamas pagarbos principas, turintis išlikti esminiu. Kaip teigiama reikšmės vis dar nepraradusioje Venecijos chartijoje, gerbti reikia visų laikų indėlį paminkluose (*Venice charter*, 1964). Architektus dominantis iššūkis suprojektuoti naują pastatą šalia istorinio ar saugomame kraštovaizdyje tampa ilagalaike tendencija. Vienu iš ankstyvųjų pavyzdžių (tuo metu paveldosauginė doktrina dar nebuvo parengta) laikomas 1951 m. architekto Basil Spence laimėto Koventrio katedros konkurso projektas (1.11 pav.). Pagal jį 1962 m. pastatyta nauja modernios architektūrinės raiškos bažnyčia, interpretuojanti 140 m. subombarduotą gotikinę bažnyčią, o išlikusių jos sienų perimetras, kitos liekanos užkonservuotos ir įtrauktos į bendrą komplekso projektą (Djabarouti, 2022).

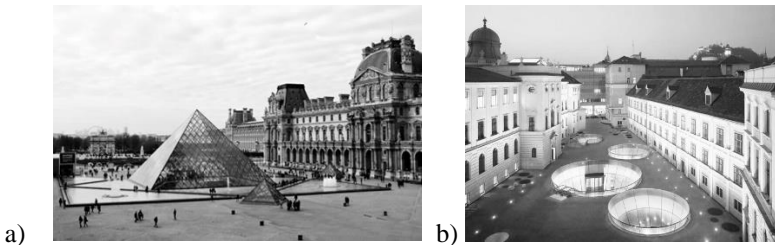

1.11 pav. Koventrio katedra (Anglija), archit. Basil Spence, 1962 m.
(Wikimedia Commons, 2019)

Fig. 1.11. Coventry Cathedral (England), designed by Basil Spence in 1962
(Wikimedia Commons, 2019)

1989 m. atidaryta architekto Ieoh Ming Pei suprojektuota stiklinė metalo konstrukcijų ir piramidžių kompozicija – įėjimas į Paryžiaus Luvro muziejų (1.12 pav., a). Šis įėjimas buvo įterptas į vidinį muziejaus kiemą ir išsiskyrė iš jį supančių istorinių pastatų. Pasirinktas kontrastingas sprendimas sukėlė aršių diskusijų, jis buvo ir giriamas, ir griežtai kritikuojamas. Tokio pavyzdžio įkvėptų

projektų Europoje radosi ir daugiau, įrengiant naujus įėjimus į istorinius muziejų pastatus ar praplėstuosius korpusus (Bijster et al., 2016). Vienas subtilesnių – įėjimas į „Joanneumsviertel“ muziejų Grace (1.12 pav., b), Austrijoje (2006–2012 m.). Į šį, tris skirtingų laikmečių pastatus (atskirus muziejus) požemine dalimi jungiantį, korpusą patenkama pro stiklinius tūrius, kurie drauge yra ir kelių požeminių aukštų švieslangiai. Šio projekto autoriai, priklausantys Ispanijos architektų biurui „Nieto Sobejano“, daug dirba įvairiose istorinėse aplinkose, o Grace (UNESCO Pasaulio paveldo vietovė) yra pora jų apgalvotų, kontekstą išanalizavus įgyvendintų sprendinių ir projektų. Net ir Vilniuje egzistuoja panašus sprendimas, tai – patekimas į Valdovų rūmus (2000–2010). Į pastatų kompleksą patenkama iš kiemo, leidžiantis žemyn erdvėje, kuri yra apribota stiklu. Nors tai yra naujas atstatytas objektas, imituojama iki galo rodant tiek atstatytąją dalį, tiek šiuolaikinę prieigą, be to, būtent rūsiuose galima pamatyti autentiškus Valdovų rūmų pamatus, sienų likučius.

1.12 pav. a) Įėjimas į Luvro muziejų Paryžiuje (Prancūzija), archit. I. M. Pei, 1984 m. (Ledyeva, 2017); b) įėjimas į „Joanneumsviertel“ muziejų Grace (Austrija), archit. „Nieto Sobejano“ architektų biuras, 2011 m. (Halbe, 2011)

Fig. 1.12. a) Entrance to the Louvre Museum in Paris (France), designed by arch. Pei (Ledyeva, 2017) in 1984 m.; b) Entrance to the “Joanneumsviertel” museum in Graz (Austria) designed by “Nieto Sobejano” Architects, in 2011 (Halbe, 2011)

Viena vertus, įmanoma iki galo atstatyti istorinius pastatus, kita vertus, esti pavyzdžių, kuomet atkuriamas tik neišlikusi pastato dalis. Remiantis turima informacija, ikonografinė medžiaga, bei įvertinus, ar naujoji atkurtoji dalis kontrastuos su autentišku pastatu, pastatas papildomas trūkstamu elementu. O dėl tokių ir panašių sprendimų visuomenėje dažnai kyla diskusijos. Pavyzdžiui, skirtingų vertinimų susilaukęs XI a. Marteros pilies Ispanijoje atkūrimas 2015 m., kuomet buvo pasirinktas kelias neatkartojant originalaus plytų mūro aiškiai atskirti seną nuo naujo, taip išvengiant imitacinio atstatymo. Tokiu sprendimu taip pat siekta struktūriškai sustiprinti konstrukcinius elementus ir atstatyti tūrį, tekstūrą ir spalvinę dermę, kurią atstatomas bokštas turėjo iš pradžių. Nors vietiniai gyventojai ir Ispanijos paveldo apsaugos grupė „Hispania Nostra“ konstatavo, kad toks projektas yra apgailėtinas ir šokiruoja vietinius gyventojus bei svečius, 2016 m. projektas

architektūros išsaugojimo kategorijoje buvo įvertintas „Architizer A+“ apdovanojimu ir dėl to pilis pritraukė ir naujų turistų srautų (Cvetanović et al., 2021). Po 2019 m. Paryžiaus Dievo Motinos katedroje kilusio gaisro (UNESCO paveldo objektas) diskutuota, koks sprendimas tinkamiausias, atstatant sudegusias katedros dalis, rengtas tarptautinis architektūrinis konkursas, apklausos. Konkuršą laimėjęs darbas nebuvo sutiktas palankiai, architektų, paveldosaugininkų ir akademinėje bendruomenėje kilo ginčų. Visuomenės apklausa parodė, kad paryžiečiai tikisi Viollet-le-Duc dizaino atkūrimo. Galiausiai nuspręsta atstatyti bažnyčią tokią, kokia ji buvo prieš gaisrą. Taigi, nuspręsta atstatyti naujausią bažnyčios formą su XIX a. Viollet-le-Duc projektuota smaile, atkartojant originalias medžiagas, kad būtų garantuotas šio gotikos meno šedevro autentiškumas, harmonija ir darna.

1.4. Pirmojo skyriaus išvados ir disertacijos uždavinių formulavimas

1. Istorijos eigoje perstatymai, rekonstrukcijos – normalizuotas veiksmas, nuolatinis procesas. Keičiantis architektūros stilistinėms madoms bei kūrybinėms normoms, pastatai pritaikomi, perstatomi pagal naujas tendencijas – vienu architektūros epochų savybių atsisakoma, laikant jas nevertingomis, o prie kitų sugrįžtama ir jos analizuojamos kaip etalonai (antikos, klasicizmo pastatai). Iki XVIII a., kai esamas pastatas neatitinka erdvės poreikių, intervencijos ir priestatų prie istorinių pastatų statyba yra įprasta praktika. Kai Europoje XVIII a. įsivyrėja romantizmo idėjos ir pradėdama senuosius pastatus vertinti dėl jų istorinės, architektūrinės reikšmės, sustiprėja ir sąmoningumas dėl plėtros, siekiama spręsti plėtros problemas, neniokojant aplinkos. Ankstyvosios paveldosaugos laikais (XIX a. I p. – XX a. I p.) vyrauja tam tikros restauravimo ir konservavimo koncepcijos, kurios daro įtaką paveldotvarkos darbams, iškyla viena kitai oponuojančios stilistinio, meninio ir mokslinio restauravimo kryptys (autentiškumo nuostatos), didelis dėmesys skiriamas estetinėms paveldo vertybėms, kritiškai vertinamos intervencijos, padariusios tiesioginę įtaką paveldosaugos principams.
2. XX a. II pusėje, atsiradus atsakui į kardinalius Europos miestų senamiesčių pertvarkymus, pradėjo kilti kultūrinio pagrindo idėjos ir formuoti istorinio urbanistinio paveldo apsauga, padariusi įtaką tolimesniam miesto kaip erdvinės visumos vertinimui teisiniuose dokumentuose. Postmodernizmo laikais vystėsi šiuolaikinės klasikinės architektūros judėjimas, kurio atstovai oponavo modernizmui, atsisakė istorinio laiko suvokimo ir kūrimo „savo laiku“, aiškiai architektūrinėmis priemonėmis

neatskiriant naujos architektūros statinio nuo istorinio, kaip nurodyta Venecijos chartijoje, siekė išlaikyti istorinės aplinkos tęstinumą, iš esmės nekėlė naujo pastato dermės klausimo, dermė buvo pasiekama pratęsiant pagal ankstesnius istorinius, tradicinius architektūros principus kuriamą architektūrą.

3. Nauji didelio masto pastatai bei rekonstrukcijų metu atliekami griovimai istorinėje aplinkoje po Antrojo pasaulinio karo sukūrė sąmoningą kontrasto brutalumą, paskatino bei tarptautiniu mastu paspartino architektūrines, urbanistines paveldo apsaugos chartijas. Tai tiesiogiai paveikė ir su naujomis intervencijomis kultūriniuose kraštovaizdžiuose susijusių, kontekstualių sprendimų bei dermės paieškas bei praplėtė jų skalę nuo aplinkos imitavimo (atstatymo klausimai) iki jos ignoravimo (su aplinka kontrastuojanti architektūra), įtraukiant aplinkos referavimo ir abstraktaus referavimo kūrimo strategijas. Siekiant tvarių sprendimų istoriniame mieste, atsigręžiama į ankstesnę, išlaikiusią tęstinumą normą – naujų priestatų statymą bei senų objektų pritaikymą naujiems poreikiams, gerbiant saugomo pastato ar vietovės materialias ir nematerialias vertes. Naujas intervencijas į pastatus ar sklypo teritoriją pagal formą galima skirti į šias grupes: įterpimai, parazitai, apgaubimai, sugretinimai, susipynimai. Tvarus, harmoningas istorinis miestas – ilgalaikis tikslas, paremtas visapusiškai tarpdisciplininiu procesu, į kurį įeina istorinių, ekonominių, mokslinių, estetinių verčių išsaugojimas, plėtros vizijų trukmė, planavimo strategijos, o nauji pastatai, nauji senųjų pastatų priestatai ar seni pastatai, pritaikyti naujoms reikmėms, yra neatsiejami šio proceso dalyviai, kolegialiai veikiami kitų proceso veiksmių.
4. Atsižvelgus į suformuluotas atliktos analizės išvadas, numatomi tolimesni disertacijos uždaviniai:
 1. Išanalizavus naujos architektūros UNESCO Pasaulio paveldo vietovėse genezę, dėmesį sutelkiant į Europos regioną, architektūrinių inovacijų kultūriniame kraštovaizdyje istorinę sampratą bei naujo ir seno santykio kismą bei faktorius, apžvelgus galimas dermės strategijas bei šiuolaikines teorijas, atlikti kokybinę teminę tarptautinių ir nacionalinių teisinių dokumentų analizę bei išgryninti bendras nuostatas ir kriterijus naujiems, pritaikomiems bei atkuriamiems pastatams tiriamose vietovėse;
 2. Palyginti Lietuvos ir tarptautinių dokumentų kryptis, tendencijas naujos architektūros realizavimo kontekste bei kritinės analizės būdu nustatyti dalį teisinio reguliavimo trūkumų ir privalumų, su kuriais susiduria naujus pastatus saugomose teritorijose projektuojantieji;

3. Remiantis teisinių dokumentų analize bei papildytais estetinės raiškos analizės rezultatais ištirti trijų skirtingų tipologinių grupių (nauji, pritaikyti(rekonstruoti), atstatyti) objektus Kuršių nerijoje ir Vilniaus istoriniame centre;
4. Pateikti galimas disertacijoje tiriamų UNESCO saugomų vietovių Lietuvoje kaitos tendencijas, jų priežastingumą bei aplinkybes, galinčias lemti šios srities pokyčius.

Teisinis naujos architektūros reglamentavimas UNESCO saugomose vietovėse Lietuvoje

Analizuojant šiuolaikinę architektūrą UNESCO saugomose teritorijose Lietuvoje svarbu pasiaiškinti, kokios yra tokių pastatų atsiradimo sąlygos. Yra žinoma, kad paveldosauginių dokumentų plotis bei gausa glumina net ir dažną projektuojantį specialistą, kuris imasi užduoties saugomoje teritorijoje sukurti naują objektą ar naujai pritaikyti saugomą objektą, ypač jei jis neseka paveldosaugos tendencijų. Skyriaus tikslas – išskirti ir aptarti pačius svarbiausius tarptautinės ir nacionalinės teisės dokumentus, reglamentuojančius naujos architektūros atsiradimą saugomose teritorijose, išskiriant Lietuvos UNESCO PP vietovių teisinio reglamentavimo reikšmingiausius principus, apibrėžiančius šiuolaikinės architektūros pastatų (naujų ir pritaikomų (rekonstruotų)) architektūrinę, urbanistinę, estetinę išraišką tokiose teritorijose, išskiriant bei susisteminant svarbiausius kriterijus. Skyriuje nagrinėjama tarptautinė paveldosauginės teisės dokumentų reikšmė, Lietuvos kultūros paveldo apsaugos teisinių dokumentų įtaka naujai architektūrai, naujos architektūros istorinėje aplinkoje sąlygos, kurios sukuriamos pasitelkiant Lietuvos saugomų teritorijų bei kultūros paveldo objektų teisinius dokumentus. Skyriaus tematika paskelbti du autorės straipsniai (Traškinaitė, 2023b; 2021b), o

tyrimo rezultatai paskelbti dviejose tarptautinėse konferencijose ir moksliniame seminare.

2.1. Tarptautinės paveldosauginės teisės dokumentų reikšmė naujos architektūros atsiradimui kultūriniame kraštovaizdyje

Kultūros paveldas – pagal tarptautinę teisę saugomas bendras žmonijos in-teresas, atsiradęs dėl poreikio saugoti kultūrinės vertybes ginkluotų konfliktų metu, vėliau jo samprata praplėsta iki būtinybės saugoti, puoselėti tautų nuosavybę ir materialius objektus taikos metu, kol ilgainiui kultūros paveldo apsaugos objektu tapo ir nematerialūs kultūros paveldas (Kono, 2010). Šiuo laiku, kai Europoje, atrodytų, karinių konfliktų jau nebegalima tikėtis, Rusijai užpuolus Ukrainą, vėl tapo aktuali ir pirminė fizinė paveldo saugojimo misija. Kultūros vertybės – kolektyvinis visos žmonijos kultūros paveldas, todėl, užtikrinant kultūros vertybių apsaugą tam tikra bendro pasaulinio intereso prasme, tarptautinės bendruomenės privilegijos yra svarbesnės už bet kurios valstybės interesus, bet tuo pačiu nepamirštama, kad „kultūros vertybė yra tautos, kurioje ji yra, arba tautos, kurioje yra jos kūrėjo kultūriniai palikuonys, kultūros paveldo dalis“ (Warring, 2005). Kiekviena valstybė turi savo jurisdikciją ir kontrolės sistemą savo šalies ribose, todėl ir kiekvienam tarptautiniam įstatymui (konvencijai, chartijai ir kt.) įtakos turi vidaus teisės aktai ir, atvirkščiai – kiekvienas įvairių šalių nacionalinių įstatymų vienodumo lygis formuos būsimas tarptautines kultūros paveldo apsaugos ir išsaugojimo normas (Kono, 2010). Todėl svarbu į šias teises normas žvelgti iš dviejų pozicijų, tiek iš nacionalinių pozicijų į tarptautines normas, tiek iš tarptautinių normų pritaikymo nacionalinėje teisėje, siekiant įvardyti, kaip šie dėmenys koreliuoja, koks teisiškai atsirandantis reglamentuotas modelis yra taikytinas naujai bei rekonstruotai architektūrai saugomose teritorijose, analizuojant konkretų kultūros paveldo vietovių atvejį ar atvejus.

Kiekvienas naujas objektas, atsirandantis arba rekonstruojamas tokiose teritorijose, neatsiejamas nuo aplinkos, kurioje jis planuojamas, todėl paveldo apsaugos klausimai itin reikšmingai ir tiesiogiai arba neformaliai daro įtaką projektiniams sprendimams. Žinoma, pati nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga yra nuolatos besikeičianti visuomenės veiklos sritis, pasireiškianti teoriniame ir teisi-niame bei praktikos lygmenyse, siekianti aplinkos formavimo tęstinumo ir darnos (Jurevičienė, 2010). Ilgainiui šia nuolat kintančio pobūdžio veikla – tiek architek-tūros, tiek urbanistikos, tiek kraštovaizdžio apsauga – bandoma kiek pristabdyti saugomų objektų, teritorijų, struktūrų, kompleksų transformaciją, raidą, užkertant

grėsmėms, galinčioms pakenkti jų gyvybingumui, todėl ir teisinių dokumentų priėmimas tampa viena iš sąlygų tolimesnei veiklai juose (pavyzdžiui, teritorijose). Kultūros paveldo apsauga – tai tam tikras sistemingas būdas interpretuoti istoriją per jos materialius artefaktus, palikimą, pagrįstas dabarties reikšmėmis ir vertybėmis. Apsaugos sistemos nurodomi principai yra gairės ir gali būti interpretuojami, atsižvelgiant į vietos socialinį, ekonominį ir kultūrinį kontekstą, jo reikšmes ir vertes (Orbašli, 2017). Miesto, urbanistinio paveldo apsauga – tai tinkamiausio įsikišimo laipsnio suradimo procesas, siekiant subalansuoti kultūrinius, socialinius, ekonominius ir politinius interesus taip, kad nepakenktų vėlesnių kartų teisei gyventi ir susitapatinti su miestu (Stoica, 2021). Tam tikra prasme principų raida paveldosaugoje pabrėžia pokytį, sprendžiant, kas yra tikroji saugomų paveldo objektų vertė dabartyje ir praityje, o tuo pačiu bando atsakyti į visumines, ne pavienes, problemas bei per tokių problemų svarstymus ir sprendimus parodo visuomenės požiūrį į save pačią. Galiausiai ši vertės ir paveldo principų kaita atsispindi ir tarptautiniuose bei, savaiame suprantama, nacionaliniuose paveldo apsaugos dokumentuose. Pats paveldas nebėra laikomas statišku objektų rinkiniu, turinčiu fiksuotą reikšmę, tai socialinis procesas, per kurį bet koks artefaktas gali tapti sąmoninga investicija į atminties išsaugojimą (de la Torre, 2013). Todėl ir sprendimai, priimami projektuojant naujus pastatus saugomose teritorijose, tampa ne tik fizinių parametrų reprezentavimu ar atspindėjimu, jų atliepimu, bet ir socialinių, kultūrinių, nematerialiųjų faktorių apsvaistymu, įveiklinimu.

Šiais laikais paveldosauga tapo įdomi ir reikšminga ne tik ekspertams, specialistams: ji po truputį tampa ir kiekvieno žmogaus interesu, viešuoju žmonijos gėriu, o pats kultūros paveldo reiškinys dabar apibrėžiamas kaip „kultūrinė ir istorinė praktika, dabartinių visuomenių santykių su praeitimi veidrodis, šiandien įgaunantis globalų pobūdį“ (Čepaitienė, 2010), o šita reikšmė galiausiai įprasminama ir teisiniuose paveldo dokumentuose (pvz., 2005 m. Faro konvencijoje). Ankstesniuose tarptautiniuose paveldo apsaugos dokumentuose nekilnojamojo paveldo objektų išsaugojimas grįstas jų vidine kokybe, objektyvia aplinkos dimensija, o naujausiuose jau aktualizuojamas visuomenės / bendruomenės gebėjimas atpažinti ne tik to objekto, bet ir vietos estetiškes, istorines, mokslines, socialines vertybes, kuriomis remiantis kuriama vietos ir bendruomenės kultūrinė tapatybė (Vecco, 2010). Kiekvienu atveju vertės, nors ir labai priklausomos nuo tos vietos, sukuria ir tam tikras sąlygas tolimesnei vietovės raidai, naujų objektų atsiradimo prielaidoms. O kartu paveldas yra ir žmonių, priskiriančių saugomoms vietovėms vertę, socialinis konstruktas, atsispindintis tiek teorinėje, tiek praktinėje šiuolaikinėje paveldo sampratoje, jai įgijus daugiau socialinės svarbos ir praplėtus verčių skalę subjektyvesnėmis ir labiau situacinėmis vertėmis (Avrami & Mason, 2019). Paveldo ekspertų žinios bei darbas su bendruomenėmis turi ir tiesioginį poveikį saugojamai vietovei, jos objektų kaitai, todėl bendradarbiaujant ir sugebant gerai atliepti bendruomenės poreikius, iškomunikuoti, suformuluoti

vietovės vertės, galima prieiti ir prie pokyčių (numatant naujus objektus, kompleksus ar rekonstruojant esamus, juos keičiant), kurie kažkokia forma ir turiniu gali įvykti. Vietose, kur paveldas yra tapęs riboto skaičiaus ekspertų sfera, valdymo metodai atitraukia jį nuo visuomenės (Thompson & Wijesuriya, 2018), todėl paveldas kaip nuolat kintantis, ne muziejinis, o gyvybingas išteklius, kurio gyvybingumui ir pokyčiui didelę įtaką daro bendruomenės. Taigi, ir pokytis saugomose teritorijose tampa realiu veiksmu ir netgi, tvaraus vystymosi prasme, reikiamybe, bet, be abejo, sąlygota tarptautinių bei nacionalinių teisinių įsipareigojimų prieš bendruomenes, visuomenes ir pasaulio žmones kaip pasaulio paveldo vartotojus apskritai.

2.1 pav. Praktinė kultūros paveldo apsaugos sistema, hierarchinė schema (schema sudaryta autorės)

Fig. 2.1. Cultural heritage protection system for general practice, a hierarchical scheme (elaborated by the author)

Kiekviena šalis, rūpindamasi savo kultūros paveldo vertybėmis, atsižvelgdama į valstybės kultūrinę sanklodą, taiko tarptautinius apsaugos principus, tačiau bendrieji tarptautinių mastu suformuluoti kultūros paveldo vertybių principai duoda bendrą vardiklį susikalbėti, patarti ir laikytis panašios politikos visose pasaulio šalyse. Kiekvienos valstybės paveldo apsauga yra grįsta vertybėmis, kurios apibrėžiamos įstatymais, ir tai yra rezultatas, nulemtas bendro sociokultūrinio, teisinio valstybės konteksto. Pačių įstatymų sąvokos, apibrėžimai kuriami ir sąlygojami šalyse susiklosčiusių teisėkūros tradicijų, praktinių saugos galimybių, todėl jaučiami skirtumai, bandant rasti bendravaridklį, kuriant naujus tarptautinius paveldo apsaugos dokumentus ir, atvirkščiai – pritaikant ir perkeliant į nacionalinius dokumentus jau egzistuojančius tarptautinius dokumentus. O paties paveldo ir jo vertybių apibrėžtis priklauso ir nuo teisės akto lygmens bei jo saistomo-

sios galios, todėl, pavyzdžiui, konvencijos – privalomos kiekvienai valstybei narei, o rekomendacijos bei rezoliucijos yra tik bendros gairės, į kurias valstybėms narėms patariama atsižvelgti. ES teisėje privalomiems dokumentams taip pat priskiriami ir reglamentai bei, iš dalies, direktyvos (*European Commission...n.d.*), o ICOMOS chartijos bei rezoliucijos jungia ICOMOS nares (Rules of Procedure of..., 2019), bet tuo pačiu į šios organizacijos narių nuomones paprastai atsižvelgia ir UNESCO (ICOMOS mission and...), ET ir ES.

Dauguma konvencijų yra išleistos vadovaujant UNESCO (Jungtinių Tautų kultūros agentūra), dauguma chartijų – ICOMOS (nevyriausybinė organizacija), o bendrai visos chartijos ir konvencijos sudaro kultūros paveldo apsaugos doktrinos, su laiku vis besipildančios naujais dokumentais, esmę. Šie doktrinos tekstai – viena pagrindinių priemonių, leidžiančių suformuluoti struktūruotą paveldo apsaugos teorijos rinkinį ir sukurti tvirtus paveldo priežiūros bei valdymo pagrindus (Walter, 2021). Pačią aukščiausią galią paveldo politikoje turi chartijos (ganėtinai konceptualios), žemiau – standartai (kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, JAV ar Kanadoje, UK tai – konceptų serija apie istorinių objektų palaikymą, tvarkymą, pakeitimą, naujų priėmimą ar senų praplėtimą; bendri principai), tuomet – gairės (naudingos praktikoje, nukreiptos į konkretesnes situacijas ir medžiagas, nors iš esmės jos pakankamai visuotinės, t. y. plačiai pritaikomos) ir galiausiai – rekomendacijos (techniniai patarimai, žinynai, tiesioginiai praktiniai patarimai) (2.1 pav.). Standartai (pagrindiniai principai) ir gairės (pragmatinės ir detalios, indikuojančios, kaip sekti standartus specifinėse situacijose) paveldo apsaugos praktikoje yra plėtojami remiantis chartijomis. Taigi chartijos, konvencijos, standartai, gairės, rekomendacijos sudaro išsamią bendrą praktinę kultūros paveldo apsaugos sistemą (Kalman & Letourneau, 2021). Taip pat paveldo saugos doktrinos dokumentus (chartijas, rezoliucijas, deklaracijas, kitus dokumentus) sąlyginai galima skirstyti į: „instrumentinius (arba metodologinius), kuriais nustatomi paveldo profesionalų kvalifikacijos ir praktinės veiklos standartai paveldo atžvilgiu; etinius-socialinius, kurie apibrėžia įvairius paveldo, ekspertų (arba ir visuomenės) sąveikos aspektus; teorinius-filosofinius, kuriais išreiškiami pasaulėžiūriniai principai dėl paveldo ir jo reikšmės visuomenei sampratos, paveldo saugos integravimo į globalių šiuolaikinės pasaulio raidos bei civilizacijų kaitos problemų srautus ir pan.“ (Markevičienė, 2016). Tačiau probleminis signalas – didėjantis paveldosaugos doktrinos tekstų skaičius, kuris lemia jų nuvertinimą bei pozicijų susilpninimą arba netgi visai paneigia jų prasmę (Szmygin, 2010). Skyriuje aptariamos esminės keturių tarptautinių organizacijų – ICOMOS, ICCROM, UNESCO ir ET – paveldo chartijos, deklaracijos, kurios žymi paveldo apsaugos raidą bei svarbiausius požiūrio į naujus pastatus ir intervencijas saugomose teritorijose pokyčius ir tai, koks yra deramas elgesys, vertinant ir atsižvelgiant į paveldo vertes jose, daugiausiai dėmesio skiriant Europos paveldo situacijai.

2.1.1. ICOMOS paveldosauginiai dokumentai

Disertacijoje analizuojamos dvi UNESCO Pasaulio paveldo vietovės Lietuvoje (įrašytos į PPS iki 2023 m.), kuriose yra galima naujų pastatų statyba ir rekonstravimas (pritaikymas naujoms reikmėms). Kiekviena Pasaulio paveldo vietovė yra išskirtinės visuotinės vertės ir yra saugoma pagal Pasaulio kultūros ir gamtos apsaugos konvenciją, taikant jos Įgyvendinimo gaires. Šios vertybės valstybei ir jos piliečiams ne tik kelia pasididžiavimą – įgyjama atsakomybė pasauliniu mastu išsaugoti žmonijos paveldą ateinančioms kartoms. Kiekviena konvencijos šalis narė turi teisę ir galią bendradarbiauti tarpusavyje ir, jeigu saugomai vertybei iškyla grėsmė (pvz., dėl reikšmingų urbanistinių pokyčių, didelio masto naujos statybos ar restauravimo darbų), pagal 172 PPK Įgyvendinimo gairių punktą įsipareigoja pranešti apie tai Pasaulio paveldo komitetui. Šių UNESCO Pasaulio paveldo vietovių unikalumas tuo ir pasižymi, tačiau ne tik PKGPAK (1972 m.) yra paveldosaugos doktrinos dalis, taip pat ir kiti minėtųjų organizacijų paveldo apsaugos dokumentai. Viena tokių organizacijų, UNESCO ekspertė Pasaulio paveldo konvencijos klausimais ir asocijuota jos partnerė yra nuo 1965 m. veikianti tarptautinė nevyriausybinė organizacija ICOMOS. Ši organizacija vertina Pasaulio paveldo sąrašo nominacines bylas, pataria dėl įrašytų objektų išsaugojimo būklės ir gali apsvarstyti būdus, kaip sustiprinti tradicinių ir socialinių ar kt. struktūrų atsparumą, siekiant išlaikyti vertes, savybes, dėl kurių jos buvo ar bus įrašytos į sąrašą (de Marco et al., 2018).

ICOMOS – tarptautinė organizacija, skatinanti kultūros paveldo išsaugojimą tarptautiniu lygiu, nustatytais materialiais ir nematerialiais aspektais (ICOMOS Statutes, 3 art). Jos chartijose teiginiais ir pareiškimų serijomis išdėstoma apibendrinta geroji paveldosauginė praktika. Visos ICOMOS chartijos jungia ICOMOS valstybes nares, tačiau nors tarptautiniu mastu šio tipo dokumentai gerbiami, realiai jie neturi vidinio teisinio statuso. Šių chartijų laikymasis yra savanoriškas ir kiekviena valstybė narė kviečiama jomis sekti. Kai kurios valstybės narės labiau laikosi savo nacionalinių chartijų (kurios ir skirtos jų problemoms spręsti), kurios kartais pripažįstamos ir tarptautiniu mastu. Kiekviena chartija remiasi savo pirmtakėmis – ankstesnėmis chartijomis, o naujosios tarsi papildo dokumentus tiksliniais paveldo apsaugos problemineis aspektais, saugomų objektų ar vietovių tipais, kurie anksčiau nebuvo nagrinėti arba su kuriais susijusi teorija ir metodai buvo patobulinti. Nors dėl vertybinių pokyčių keičiasi ir chartijos (pasirašomi nauji dokumentai), „senosios“ taip pat tebegerbiamos. Oficialieji šios organizacijos dokumentai aprėpia įvairias paveldo rūšis – archeologinį, architektūrinį, urbanistinį, kraštovaizdžio, medinės architektūros, sieninės tapybos paveldą ir kt. – ir nagrinėja visas paveldo apsaugos veiklos sritis – mokslinius tyrimus, konservavimą-restauravimą, dokumentavimą, specialistų rengimą, visuomenės švietimą, paveldo integravimą į tvarų vystymąsi ir kt. (Nemunienė, 2016). ICOMOS savo vystymosi eigoje daug dėmesio skyrė temoms, kurios, žvelgiant iš

šiandienos perspektyvos, yra sietinos su tvarumo sfera. Susitelkta į nuolatinę paveldo pastatų priežiūros svarbą, į būtinybę vengti masinių restauravimo projektų, taip pat imta siekti proporcingo vietinių išteklių tausojimo ir naudojimo bei pradėta užtikrinti, kad paveldas atitiktų socialinius visuomenės poreikius (de Marco et al., 2018). Nors iki 10-ojo dešimtmečio praktinis požiūris išliko statišku, paveldosaugoje buvo smarkiai priartėta prie integruoto miesto paveldo išsaugojimo požiūrio.

Pirmasis tarptautinis dokumentas, kuriame išdėstyti bendrieji istorinių paminklų saugojimo ir restauravimo principai, administracinės ir teisinės priemonės, yra Atėnų chartija. Ji priimta 1931 m. pirmojo tarptautinio istorinių paminklų architektų ir technikų kongreso, organizuoto IMO (*International Museum Office*, šiandien – *International Council of Museums (ICOM)*), metu ir palaikoma UNESCO (Trötschel-Daniels, 2022). Nors tai buvo pirmas tokio tipo tarptautinis dokumentas, jame teikiamas dėmesys ne tik objekto, vietovės apsaugai, bet ir juos supančiai aplinkai, plečiant ir jos apsaugą. O kai pastatui dėl irimo ar nykimo reikalingas įsikišimas, jį būtina restauruoti, gerbiant „praeities istorinę ir meninę kūrybą, neatmetant bet kurio laikotarpio stiliaus“, taip pat reikia „išlaikyti pastatų naudojimą, užtikrinantį jų gyvenimo tęstinumą, tačiau juos naudoti tikslui, kuris gerbia jų istorinį ar meninį pobūdį“ (*Atėnų chartija*, 1931). O kuomet naujas pastatas atsiranda istorinėje aplinkoje, ypač – šalia saugomo pastato, siūloma atsizvelgti į to miesto pobūdį, išorinį aplinkinių pastatų vaizdą: „Reikėtų išsaugoti net tam tikras grupes ir ypač vaizdingą perspektyvų požiūrį“ (1931). Nors tai yra deklaruojama chartijoje, tai susiję su techniniu paminklų išsaugojimu, restauracija, o ne su urbanistinio paveldo saugojimu (Stoica, 2021), apie kurį samprotauta dar iki šio dokumento sukūrimo. Chartijoje atkreiptas dėmesys į saugomų objektų aplinką išryškina esmingą ir kituose paveldosauginiuose dokumentuose atsikartojantį papildomą kriterijų – aplinkos kontekstą, panoraminių vaizdų reikšmę pačiai vertybei, tai, kas žymi ir aspektus, ir naujų pastatų šalia istorinių kūrimą.

Antrojo pasaulinio karo įtaka sugriautoje Europoje vertė daryti globalesnius sprendimus bei spręsti vis sudėtingesnes ir įvairesnes paveldo apsaugos problemas. 1964 m. antrojo tarptautinio istorijos paminklų architektų ir technikos specialistų kongreso metu įsteigta ICOMOS organizacija ir priimta paveldosaugos teorijos atraminis dokumentas šiandien tebelaikoma Venecijos chartija (Tarptautinė paminklų ir kompleksų restauravimo chartija), parengta Robert Pane ir Pietro Gazzolo. Kruopščiai peržiūrėti ankstesnės, Atėnų, chartijos teiginiai gerokai praplėsti naujojoje chartijoje, kurioje prioretizuojamas materialus autentiškumas (nors pati ši sąvoka dokumente apibrėžta nebuvo) (Pereira, 2007), moksliniais tyrimais pagrįstas restauracijos procesas, nesiekiant atkurti bendro stilistinio vientisumo (laikomasi stilistinio lygiateisiškumo). Chartijoje plėtojama atstatymo tema ir akcentuojamas saugomo objekto medžiaginis ir bendras autentiškumo išsaugojimas, o pastato ar jo dalių, elementų, atstatymas galimas tuomet, kai jie harmoningai

įjungiami į visumą ir skiriasi nuo autentiškųjų, kad istorijos ir meno dokumentas nebūtų klastojamas (*Venecijos chartija*, 1997). Praėjus šešiams dešimtmečiams nuo Venecijos chartijos priėmimo, ji vis dar gausiai analizuojama, interpretuojama, o kiekvienas jos jubiliejus palydimas moksliniais renginiais ir publikacijomis. Viename tokių jubiliejinių leidinių architektas ir architektūros tyrėjas Samir Younes kritiškai teigė, jog „saugojimo idėja, įtvirtinta Venecijos chartijoje, kuri labiau pabrėžia tam tikros istorijos idėjos, istorijos teorijos, o ne gyvos architektūros tradicijos idėjos įtvirtinimą tarptautiniu mastu“, todėl jis mano, kad paveldo specialistai / restauratoriai, turėdami teisę ir pareigą saugoti paveldą, tačiau siėdami savo kūrybą su modernistine ideologija, dalyvauja tradicijos kaip modernios praktikos naikinime. Jeigu tradicija įdedama į muziejų, ten suskaidoma, kataloguojama, saugoma, tuomet tai yra patikimiausias būdas išnaikinti jos praktiką (Younes, 2008).

Iš esmės pats pagrindinis Venecijos chartijos principas – išlaikyti bei išsaugoti estetinę ir istorinę saugomo objekto vertę (Chung & Kim, 2010), todėl ir projektuojant naujus objektus istorinėje aplinkoje reikia atsižvelgti į šiuos aspektus. Dokumente taip pat išplėsta saugomų objektų aplinkos reikšmė. Privalomai saugoma ir aplinka, jei ji yra autentiška (laiko atžvilgiu), todėl „kiekviena nauja statyba, kiekvienas perdirbimas, jei jie gali pakeisti proporcijų ir spalvų ryšius bei santykius, turi būti draudžiamas“ (*Venecijos chartija*, 1997). Šios paminėtos griežtos nuostatos dažnai kritikuojamos dėl ribotos galimybės naudoti šiuolaikines medžiagas, pasigendama urbanistinių kompleksų paveldosauginio reglamentavimo (Lardinois, 2017) (dėl chartijos rengėjų, neturinčių patirties miesto urbanistinės apsaugos srityje, ne dėl pačios problemos nežinojimo) (Bandarin & Van Oers, 2012), bet būtent ši chartija tapo vienu pirmųjų dokumentų, kuriame globaliai sprendžiamos kultūros paveldo nykimo problemos, todėl pasirinktas griežtesnis nuostatų formulavimas bei atsisakyta radikalaus siekio keisti likusias suniokotas kultūros vertybes (Szmygin, 2008). Kitas dažniausiai pasitaikantis priekaištas Venecijos chartijai – esą ji propaguoja siaurą, tik Vakarų paveldosaugą atspindintį, požiūrį (Chung & Kim, 2010; Kwanda, 2009), kuris nekreipia dėmesio į gamtos ir kultūros palikimu turtingų, bet ekonomiškai skurdžių Trečiojo pasaulio šalių poreikius. Tačiau į Venecijos chartijos turinį nukreipta kritika dažnai neatšizvelgia, kad chartijoje pateikti principai yra bendri ir palikta pakankamai erdvės priderinti juos prie savo kultūros ir tradicijų konteksto. Nors tokiuose dokumentuose ir atskleidžiamos paveldo problemos, dėl savo abstraktumo ir dėl reikiamų tyrimų, kurie galėtų tapti siūlomų paveldo intervencijų pagrindu, trūkumo jos tampa sunkiai pritaikomos (Stoica, 2021). Remiantis Venecijos chartijos pamatinėmis idėjomis tolimesniuose ICOMOS išleistuose dokumentuose (chartijose, rekomendacijose) laipsniškai apimamos naujos paveldo vertės, sritys, saugojimo aspektai, o pati chartija vis dar išlieka vienu iš plačiausiai tyrinėjamų,

interpretuojamų ICOMOS doktrinos dokumentų, atspindinčių XX a. vidurio tarptautinių paveldo apsaugos principų kūrimo procesą.

Atskiras dėmesys ICOMOS dokumentų gausoje skiriamas mediniams istoriniams pastatams, kurių disertacijoje tiriamose vietovėse, ypač Kuršių nerijoje, yra, todėl šie du vienu metu priimti dokumentai, apibūdinantys specifinio tipo paveldo objektų apsaugą, – Istorinių medinių statinių išsaugojimo principai (1999) bei Vietinio ir tradicinio pastatytojo paveldo chartija (1999) – taip pat reikšmingi. Pastarojoje chartijoje detalizuojamas Venecijos chartijos principų taikymas konkrečioje kultūros paveldo srityje, taip pat joje plačiau įtvirtinamas ir Naros autentiškumo dokumentas (1994). Konkrečiai Venecijos chartijos principų taikymą rodo tezė, kad atsiradę įvairių laiko pokyčių ženklai yra svarbūs vietinės tradicinės architektūros aspektai, žymintys skirtingą laikmetį, todėl nesiekama visų pastato dalių atitikties vienam laikmečiui. Kadangi kiekvienai tautai jos tautinis paveldas yra svarbus, „pamatinis konkrečios bendruomenės kultūros arba jos ryšio su teritorija raiška“, nors ir utilitarus – sukurtas remiantis praktiškumo pagrindu, atrodantis neformaliai, t. y. neatrodantis kaip kurtas pagal formalizuotas taisykles, bet tuo pačiu jis yra „tęstinis procesas, apimantis pokyčius ir nuolatinį pritaikymą, reaguojant į socialinį ir aplinkos spaudimą“ (*Charter on the Built...*, 1999). Šis tradicinio paveldo suvokimas, projektuojant naują architektūrą ar pritaikant bei pakartotinai naudojant vietines, tradicines struktūras, tokiaime kontekste turėtų būti atspirties tašku, o atliekant šiuos darbus privalu gerbti jų charakterį, formą, vientisumą, materialiojo ir kultūrinio kraštovaizdžio sąryšį (*Charter on the Built...*, 1999), taip pat atitikimą pagal priimtinus gyvenimo standartus. Istorinių medinių statinių išsaugojimo principų (1999) dokumente, Venecijos chartijos nuostatos atsispindi akcentuojant tikslios dokumentacijos, imantis bet kokios intervencijos veiksmų, svarbą bei siekiu išlaikyti autentiškumą, tiesa, siekiant vientisumo, subtiliai atskiriant seną nuo naujo, kiekvieną pakeitimą darant su „derama pagarba estetinėms bei istorinėms vertybėms ir istorinio statinio ar vietos arba vietovės fiziniam vientisumui“ (*Principles for the Preservation...*, 1999). Šiame dokumente aprėpiami istoriniai mediniai statiniai – „visų tipų pastatai ar konstrukcijos, vien arba iš dalies mediniai, kurie turi kultūrinę reikšmę arba yra istorinės teritorijos dalis“ (*Principles for the Preservation...*, 1999), todėl dėl savo fiziškai greitesnio irimo keičiamos pastato dalys neturi būti keičiamų elementų imitacijos, kopijuojant keičiamų elementų natūralų sunykimą ar deformaciją.

Autentiškumas yra vienas iš kriterijų, siekiant objektą įrašyti į PPS ir (pagal 1977 m. Įgyvendinimo gaires) yra grįstas keturiais – formos, medžiagos, atlikimo ir paveldo – objekto apsupties autentiškumo aspektais (9 straipsnis). Objektas turi būti integralus visais aspektais, tačiau materijos (medžiagos) autentiškumas – pagrindas nustatant formos bei atlikimo autentiškumą (Jokilenho, 1998). Kadangi paveldo apsauga formavosi Vakarų Europoje, tai laikoma šio regiono reiškiniu, o Rytų Azijos šalių paveldo apsauga nėra tiek plačiai išplėtotą ir deramai pripažinta

vakarietišrame diskurse, todėl kitoniška pastarojo krašto autentiškumo samprata į dabartinį globaliai pripažintą jo suvokimą atėjo su Naros autentiškumo dokumentu (1994). Šiuo metu dokumentas savo reikšmingumu prilygsta Venecijos chartijos fundamentalumui ir yra integruotas į UNESCO Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gaires, juo remiamasi nustatant autentiškumą, siekiant įrašyti objektą į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Kultūros paveldo autentiškumas gali būti susijęs su „nepaprastai turtinga informacijos šaltinių įvairove, kurių aspektams gali priklausyti forma ir kompozicija, medžiagos ir substancija, naudojimas ir funkcinė paskirtis, tradicijos ir technika, buvimo vieta, išsidėstymas ir apsuptis, dvasia ir jausmai, taip pat kiti vidaus ir išorės veiksniai“, o pačių šaltinių panaudojimas atveria galimybes detaliau žvelgti į konkrečias tiriamojo kultūros paveldo menines, istorines, socialines ir mokslines dimensijas (*The NARA document...*, 1994). Pačios materijos autentiškumo neaktualumas, dėmesį nukreipiant, pavyzdžiui, į funkcinį išsaugojimą, autentiškumo sampratą gerokai išplėtė, todėl ir atstatymo, perstatymo klausimas tapo galimu ir pagrįstu paveldosauginiame diskurse. Naros dokumentas kaip ir Venecijos chartija yra trumpa, bet atverianti platų intelektualinio gylio bei teorijos ir praktikos konfrontacijos lauką (Luxen, 2019). Šis dokumentas iššaukė intelektualinį šurmulį paveldosaugos diskurse, žymėjo paveldosaugos doktrinų lūžius ir pažangą, dialogo tarp įvairių kultūrų ir specialybių sričių atsiradimą. Praėjus 20 metų nuo dokumento pasirašymo, 2014 m. Naros autentiškumo dokumentas permąstytas ir parengtas naujas dokumentas „Nara +20“, kuriame praplečiamos Naros dokumento nuostatos, taip pat dėmesys skiriamas naujoms technologijoms, saugomų vertybių pokyčių valdymui, darnaus vystymosi klausimams, kur kompromisai tarp kultūros paveldo išsaugojimo ir ekonominės plėtros turi būti laikomi tvarumo sampratos dalimi (*Nara +20*, 2014). Šiame dokumente pripažįstami vis atsirandantys nauji būdai ir technologijos, leidžiančios pasiekti ir patirti paveldą (toks požiūris skiriasi nuo Naros dokumente išsakytojo (1994)) ir tai apima platesnį paveldo objektų, vietų ir praktikų spektrą, pavyzdžiui, atkuriant paveldą ar jį fikciškai sukuriant (Poulios, 2015). Taip įgyjamoms naujos paveldo formos, nebūtinai fiziškai atstačius paveldo objektą. Kadangi, kaip teigiama jau ir pirmesniame dokumente, paveldas yra nuolat kintantis socialinis procesas, šiame „Nara +20“ dokumente pripažįstama vertybių raida ir tuo pačiu poreikis jas periodiškai suprasti ir vertinti. Remiantis tuo vertybių raida (su poreikiu ir vertinimu) vertinama ne tik erdviu požiūriu (vietiniame kontekste), bet ir chronologiškai. O toks teiginys oponuoja įtraukimo PP procesui, kuris turi savo vieną vertybių vertinimą ir pabrėžia vertybių vertinimo reliatyvumą, skatinantį būtiną nuolatinį peržiūrėjimą iš naujo jas vertinant. Šis dokumentas netiesiogiai nurodo ekspertinio, mokslinio diskurso mažėjimą, iš kurio ir išsivystė šiuolaikinė paveldosauga, o kartu ir pačios valstybės paveldo sritis (Orbaşlı, 2015).

Ne tik materialiosios vertybės yra svarios ir lemiančios saugomų objektų ir vietovių vertę, bet ir nematerialiosios, galinčios pagrįsti projektinius sprendinius, pritaikant pastatus naujoms reikmėms ar statant naujus objektus saugomoje vietoje. Viena iš chartijų, priimta Australijos ICOMOS nacionalinio komiteto kaip Venecijos chartijos pritaikymas šalies poreikiams, vėliau tapusi šiuolaikinės paveldo apsaugos etalonu visame pasaulyje yra Buros chartija (1979, 1999, 2013). Šio dokumento esmė – nematerialiosios vertybės, o esminė sąvoka – vieta (kaip kultūrinė reikšmė), suvokiama kaip estetinė, istorinė, mokslinė, socialinė arba dvasinė vertė praeities, dabarties ir ateities kartoms, įveiklinta, įsikūnijusi pačioje vietoje ar jos apsuptyje, naudojimo būduose, asociacijose, prasmėse, susijusiose vietose ir daiktuose, galinti būti tiek maža (pavyzdžiui medis, atskiras statinys ar jų grupė, istorinio įvykio vieta), tiek didelė (miestas, kultūrinis kraštovaizdis) (*Burra Charter*, 2013). Siekiant išlaikyti vietos kultūrinę reikšmę ir jos gyvybingumą, itin svarbus žmonių santykio su vieta palaikymo procesas (*Burra Charter*, 2013). Chartijoje taip pat teigiama, kad jei yra gerbiama ir neiškraipoma vietos kultūrinė reikšmė arba nesumenkinama galimybė ją interpretuoti ir suprasti, tuomet naujadarai, nauji statiniai yra priimtini, tačiau ne tik pačioje vietoje, bet ir apsuptyje „netinka naujos statybos, griovimai, invazijos arba kiti pokyčiai, kurie neigiamai paveiktų apsuptį arba ryšius“. Naujadarai (nauji pastatai, priestatai) turėtų būti lengvai identifikuojami kaip nauji, gerbiantys vietinį paveldą ir vietos tradicijas, minimaliai veikiantys tos vietos kultūrinę reikšmę, taip pat rekonstrukcijos (atstatymo) atveju pokyčiai turi būti atpažįstami, iš esmės jie priimtini tik tuomet, kai dėl sužalojimų arba perdirbimų vieta yra fragmentiška ir pakanka įrodymų ankstesnei urbanistinio audinio būklei reprodukuoti (*Burra Charter*, 2013).

Kita grupė paveldosauginių dokumentų nukreipta į istorinių miestų apsaugą. Toks dėmesys istoriniams miestams atsirado, didėjant industrializacijos ir urbanizacijos mastams, siekiant išsaugoti šią daugiasluoksnią struktūrą, sudarytą iš: miesto pamato – gamtinio-kultūrinio kraštovaizdžio; urbanistinės struktūros – gatvių ir aikščių, formuojančių kvartalus, tinklo; architektūros (pastatų); erdvinio klodo – miesto vizualinių dominančių, panoramų, siluetų (Čepaitienė, 2010). Florencijos chartija (1982 m.), Venecijos chartijos priedas, – tai pirmoji chartija, skirta konkrečiai paveldo rūšiai – istoriniams sodams ir parkams, t. y. tam, ką šiandien vadiname suprojektuotais kraštovaizdžiais (Kalman, 2014), tiesa, joje dar tik mezgasi ateity plėtosima kultūrinio kraštovaizdžio sąvoka. Vašingtono chartija (Istorinių miestų ir miesto teritorijų konservavimo chartija, pasirašyta 1987 m.) ir 2011 m. pateikti principai išaiškinti plačiau, išskleisti ir sukonkretinti dokumente „Valetos principai istoriniams miestams, miesteliams ir miesto teritorijoms saugoti ir valdyti“. Vašingtono chartijos principus reikėtų vertinti ne iš 1987 metų perspektyvos, nes per kelis dešimtmečius dokumentais, nutarimais papildyti principai intensyviai išplėtė istorinių miestų ir jų apsaugos kaip paveldo

objekto plotmę. Istorinių miestų ir jų teritorijų konservavimas, chartijos preambulėje apibrėžiamas kaip būtini žingsniai tokių miestų apsaugai, konservavimui bei restauravimui, taip pat šio paveldo vystymui bei harmoningam pritaikymui šiuolaikiniam gyvenimui (*Washington Charter*, 1987), turėtų būti kiekviename lygmenyje glaudžiai siejamas su ekonominio bei socialinio vystymo politika, miestų ir regionų planavimu. Chartijoje atkreipiamas dėmesys ne tik į fizines istorinio miesto savybes, bet ir į nematerialiąsias, t. y. į dvasinius elementus bei jų tarpusavio santykį ir sąveikas, pavyzdžiui, pastatų ir žaliųjų, atvirųjų erdvių sąveikas, miesto ir jo aplinkos sąryšį. Kaip teigiama dokumente, šių elementų pažeidimas keltų grėsmę miesto autentiškumui, todėl šis platus savybių ir sąryšių kompleksas yra būtinas matmuo, vertinant naują architektūrą istorinėje aplinkoje. O tokiose teritorijose, pradėdant bet kokią naują statybą ar pritaikant esamą, būtini vietos ir vietovės tyrimai ir esamos būklės dokumentavimas, „būtina gerbti esamą erdvinės formos sandarą, ypač mastelio ir žemės sklypų dydžio atžvilgiu“ (*Washington Charter*, 1987), o iš esmės tokie šiuolaikiniai pokyčiai, jei jie harmoningi, gali praturtinti saugomą teritoriją.

Aktualizuojant Vašingtono chartijos (1987) ir Nairobio rekomendacijos (1976) nurodymus Valetos principuose (2011), atkreipiamas dėmesys į tvarumo bei paveldo, istorinių miestų saugojimo klausimus. Po 1987 m. pranešimo JT aplinkos ir plėtros konferencijoje, tvaraus vystymosi sąvoka pradėta populiarinti daugumoje ankstesnių tarptautinių dokumentų, aptariančių aplinką, tvarumą ir plėtrą, kultūros paveldas nebuvo aiškiai apibrėžtas (de Marco et al., 2018). Šio dokumento preambulėje teigiama: „Tvaraus vystymosi koncepcija tapo tokia svarbi, kad daugelis architektūrinio planavimo ir intervencijų į miestus direktyvų dabar yra grindžiamos politika, suformuota miestų plėtrai riboti ir miestų paveldui išsaugoti.“ Toks požiūris šiuolaikinėje paveldosaugoje dažnas, skatinantis esamų pastatų pritaikymą, o ne naujų pastatų tokiose teritorijose statymą, objektų atkūrimą. Visos galimos intervencijos istoriniuose miestuose ir teritorijose, šiuolaikinės architektūros įterpimai, traktuojami kaip galimybė praturtinti, suteikiant gyvybės miesto tęstinumo vertei (2011), turi būti atliekamos užtikrinant pagarbą materialioms ir nematerialioms paveldo vertyboms, gyventojų gyvenimo kokybei (*Valetta Principles*, 2011). Kadangi istoriniai miestai ir jų teritorijos yra gyvi, nuolat kintantys organizmai, kurių pokyčiai veikia įvairius materialius, nematerialius, gamtinius, žmogiškuosius miesto elementus, remiantis jų istoriniu specifiskumu ir tinkamai valdoma kaita, galima pagerinti jų kokybę.

Didelis dėmesys skiriamas istorinio miesto kaitai ir apstatytajai aplinkai (angl. *built environment*), įterpiniamas į bendrąją istorinio miesto struktūrą. Dokumentas išskirtinis tuo, kad jame nauja architektūra istoriniame mieste yra laikoma neatsiejama nuo istorinių erdvių konteksto suvokimo (Haddad et al., 2021). Naujajai architektūrai keliami ir kiti reikalavimai, susiję su erdviškumu, estetiniais motyvais: ji „privalo nuosekliai atitikti istorinės teritorijos erdvinę sandarą ir

gerbti tradicinę šios teritorijos morfologiją“ (pagarba vietos masteliui), „tuo pat metu iš tiesų išreikšdama savo laiko ir vietos architektūros tendencijas“ (savitos raiškos). „Visa naujoji architektūra, nesvarbu, kokio stiliaus ir raiškos, turėtų vengti neigiamų pasekmių, kurias sukelia drastiški arba pertekliniai kontrastai ir miesto audinio bei erdvės tęstinumo fragmentavimas ir suskaidymas“ (aiškus ryšys su aplinkos kontekstu). Dokumentas, nuodugnus istorinio miesto pažinimas – būdas architektams ir miesto planuotojams siekti naujų pastatų architektūrinės kokybės, teikiant prioritetą kompoziciniam tęstinumui, nedarančiam neigiamo poveikio esamai architektūrai ir leidžiančiam išvalgų kūrybiškumą, galintį įkūnyti vietos dvasią (*Valetta Principles*, 2011). Planuojant naują objektą, kuris bus įterptas į istorinį miestą, reikėtų kruopščiai išnagrinėti ir dokumentuoti bei jį vertinti ne tik formos, bet ir funkciniu požiūriu, ypač jei ten planuojamos naujos tai vietai veiklos, keičiama vietos funkcija. Nairobi rekomendacijos (1976) 28 straipsnyje buvo nurodyta, o Valetos principuose pakartota konteksto tyrimų – miesto konteksto analizės, kuri būtina prieš pradedant projektuoti bet kokį naują pastatą, – svarba. Tokia analizė reikalinga ne tik siekiant apibrėžti bendrąjį konkrečios statinių grupės kontekstą, bet ir jos vyraujančius požymius, t. y. aukščių, spalvų, medžiagų ir formų darną, fasadų ir stogų formavimo būdus, statinių ir erdvės dydžių sąryšius, taip pat jų vidutines proporcijas ir išsidėstymą. Ypatingas dėmesys skirtinas žemės sklypų dydžiui, nes kyla grėsmė, kad bet kuris sklypų sandaros pertvarkymas galėtų sukelti masyvo pokyčius, žalingus visumos darnai“ (*Valetta Principles*, 2011). Suvokti naujo pastato kontekstą padeda jo erdvinių matmenų vertinimas – perspektyvos, reginiai ir kiti vaizdai, pagrindiniai žiūros taškai bei regimieji aplinkos koridoriai (*Valetta Principles*, 2011), todėl svarbu iširti bei identifikuoti trimates perspektyvines projekcijas iš naujųjų statinių ir į juos. Todėl šiandien neabejojama istorinio miesto architektūrinio ir estetinio pavaldalo, morfologinės ir funkcinės struktūros reikšme ir unikalios istorine raida, kuri turi įtakos naujiems ekonominiais ir socialiniams miesto prioritetams (Čepaitienė, 2010). Tokia šiuolaikinė istorinių miestų paveldosauga tampa integralia ir sistetine vadyba, siekiančia „plačiai suvokti kultūros paveldą, apimant įvairius ženklus, kurie liudija žmonių veiklą ir laimėjimus per laiko slinktį siekti naujų pastatų architektūrinės kokybės siekti naujų pastatų architektūrinės kokybės siekti naujų pastatų architektūrinės kokybės“ (Jokilenho, 1998).

Tvaraus vystymosi tikslai nurodo bendrą kryptį šiuolaikinei architektūrai, o kartu ir paveldui bei jo apsaugai. ICOMOS, skatindama darnaus vystymosi procesus, apimančius ir materialųjį, ir nematerialųjį kultūros paveldą kaip gyvybiškai svarbų tvarumo aspektą, priėmė Paryžiaus deklaraciją (2011) dėl paveldo kaip tvaraus naudojimo ir adaptyvaus pritaikymo vystymosi variklio, pabrėždama paveldo ir darnaus vystymosi ryšio analizės svarbą. Kultūra (paveldas yra viena iš

kultūros dalių) yra ketvirtas tvaraus vystymosi tikslų elementas ir „esminė žmogaus tobulėjimo sudedamoji dalis [...], suteikianti priemonių ekonominiam augimui bei galimybių patiems valdyti vystymosi procesus“ (*Paris Declaration*, 2013; JT, 2011). Pirmiausia, šiame dokumente rekomenduojamas miestų istorinių rajonų, centrų išlaikymas bei jų restauravimo ir atnaujinimo skatinimas, kuris pasakintų socialinį ir ekonominį atgimimą. O taip pat – valdant miesto atgaivinimo ir tankinimo procesus skatintų harmoningą, subalansuotą bei nuoseklų požiūrį į gatvių ir sklypų išsidėstymą, gatvės vaizdus, miesto plėtos elementus, jų tūrius bei aukščius, kad būtų sustabdoma nevaldoma naujų statybų plėtra. Atsižvelgiama ir į platesnį, t. y. miesto, kontekstą – svarbus griežtas padrikos miesto plėtos ribojimas, nustatant statybos sąlygas, gerbiančias kultūrinį kraštovaizdį ir tradicinės gyvenvietės formavimo modelius. Aiškinantis paveldo ir tvaraus vystymosi sankirtas galima išskirti keletą perspektyvų, pavyzdžiui, Logan ir Larsen (2018) pateikia keturis variantus. Pirmoji perspektyva sietina su tvarių paveldu, atspindinčiu į sektoriaus vidų nukreiptą perspektyvą, keliant klausimą, kokiu mastu (ir ar išvis) paveldas yra išsaugomas ateities kartoms. Antroji perspektyva remiasi sena paveldo ir plėtos priešprieša, kai kiekvienas iš santykio dalyvių regi vienas kitą kaip grėsmę. Čia galima numatyti konfliktą, kuomet paveldo objektas turi tik tvarumo priedangą, t. y. dėl tvaraus vystymosi tikslų įgyvendinimo ant paveldinio pastato įrengiami saulės kolektoriai ar restauravimui naudojamos naujos medžiagos. Trečioji perspektyva – darni paveldo plėtra, kuomet plėtos kryptys pritaikomos prie paveldo apsaugos poreikių ir reikalavimų (apimant paveldo tikslus tvaraus vystymosi politikoje ir kt). O ketvirtasis požiūris – tvaraus vystymosi paveldas, kur pirmoji perspektyva papildoma argumentu, kad paveldas yra kultūros dalis ir tvarus vystymasis be kultūros tiesiog negalimas (Logan & Larsen, 2018). Paryžiaus deklaracijoje skatinamas paveldo restauravimas bei pakartotinis panaudojimas, bet svarbu naujas pastato funkcijas pritaikyti esamam paveldui, o ne, atvirkščiai – padėti šių pastatų naudotojams koreguoti savo lūkesčius dėl šiuolaikinio gyvenimo standartų. Tradicinių statybos įgūdžių reikia imtis ne tik konservuojant paveldo objektus, kartu primenama, kad patys tradiciniai istoriniai statiniai yra architektūrinės patirties lobynas, kuris gali įkvėpti šiuolaikinę ir inovatyvią architektūrą savo medžiagomis, statybos būdais, formodara bei dizainu ir taip prisidėti prie aukštos gyvenimo kokybės.

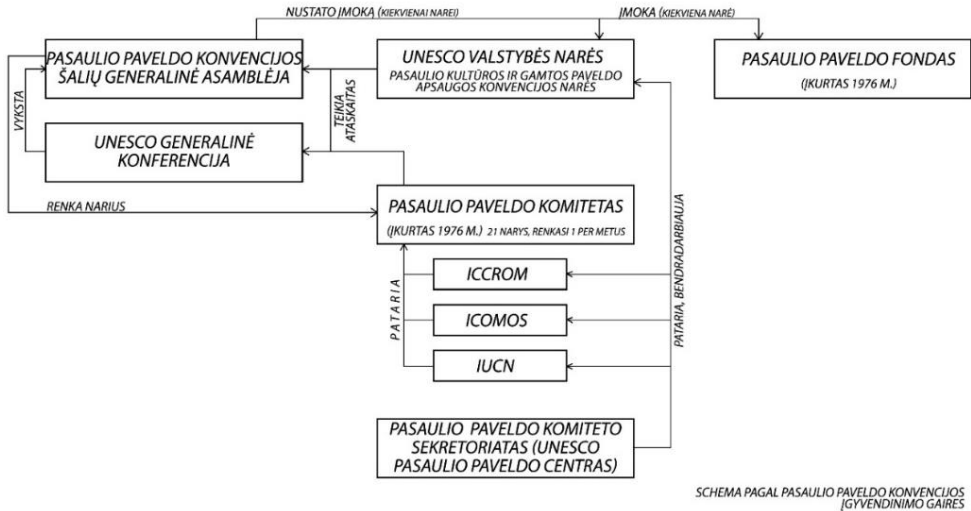
2.1.2. UNESCO paveldosauginiai dokumentai

Nors Lietuvos visuomenei Jungtinių Tautų organizacija UNESCO, įkurta 1946 m., žinoma daugiausiai dėl kultūros paveldo apsaugos klausimų ir Pasaulio paveldo sąrašo, jos misija gerokai platesnė: ji siekia prisidėti prie taikos ir saugumo palaikymo, stiprinant bendradarbiavimą per švietimą, mokslą ir kultūrą, kad būtų užtikrinta visuotinė pagarba teisingumui, teisės viršenybei, žmogaus teisėms

bei pagrindinėms laisvėms (*Jungtinių Tautų Švietimo...*, 1945). Kaip ICOMOS pamatiniu paveldo apsaugos dokumentu tapo Venecijos chartija, taip UNESCO – 1972 m. UNESCO generalinėje konferencijoje Paryžiuje priimta Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija – veiksmingiausias tarptautinę galią turintis ir plačiausiai pripažintas paveldo apsaugos dokumentas (Karalevičienė, 2020). Savo koncepcija konvencija buvo moderni ir unikali, ja remiantis įsteigta veiksminga kolektyvinė paveldo apsaugos ir tarpdisciplininio bendradarbiavimo bei paramos sistema, vienijanti tarptautinę bendruomenę bendram tikslui – nustatyti ir išsaugoti paveldą (*Lietuvos nacionalinė UNESCO...*, n.d.). Kaip konvencijos įgyvendinimo priemonė 1977 m. kartu patvirtintos ir nuo tada kas keleri metai peržiūrimos PPK Įgyvendinimo gairės (angl. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), taip siekiant į jas įtraukti naujaušius Pasaulio paveldo komiteto sprendimus bei reaguoti į šiuolaikines paveldo apsaugos tendencijas. Visi UNESCO kultūros ir paveldo srities vienas kitą papildantys, tęsiantys ir plėtojantys teisės aktai sudaro sistemą, o visos kitos UNESCO konvencijos vis labiau yra siejamos su pamatine Pasaulio paveldo konvencija. Pasaulio paveldo komiteto (2.2 pav.) priimti teisės aktai papildė jos įgyvendinimą, taip pat sąvokas, pabrėžiant, jog teisės aktai neatsiejami nuo Pasaulio paveldo konvencijos ir taikytini drauge, nes jie sudaro UNESCO teisinio reglamentavimo visumą (Dėl UNESCO pasaulio kultūros..., 2021).

PPK Įgyvendinimo gairėse išdėstytas ir kiekvienos narės, ir bendrai organizacijų veikimas bei sąsajos, o taip pat apibrėžiama, kokios yra veikimo sritys, sąryšis, atsakomybės, patariamų organizacijų įtaka bendrai sistemai, išsamiau apie tai – schemeje (2.2 pav.). Konvencijos įvade išsakomi svarūs principai: valstybė narė prisiima pareigą užtikrinti savo teritorijose esančių pasaulio paveldo vertybių išsaugojimą, o visos susitariančios šalys pripažįsta, kad, siekiant užtikrinti pasaulio paveldo išskirtinės visuotinės vertės išsaugojimą, bendradarbiauti privalo visa tarptautinė bendruomenė (Karalevičienė, 2020). Šie du principai nurodo kiekvienos valstybės, priėmusios konvenciją, tarptautinę atsakomybę – rūpintis savo šalies kultūros ir gamtos vertybėmis kaip bendro pasaulio paveldo dalimi. Todėl ne mažiau svarbus klausimas yra bendruomenių įtraukimas į švietimo, mokslo ir kultūros politikos, o kartu ir į kultūros paveldo apsaugos politikos formavimą bei įgyvendinimą, tuomet nauji pokyčiai teritorijose bus vykdomi užtikrinant viešąjį interesą. Viena kertinių Pasaulio paveldo konvencijos sąvokų ir išskirtinės visuotinės vertės sąlygų yra vientisumas (integralumas), „paveldo bei jo savybių darnios, nepažeistos visumos matas“ (*Pasaulio paveldo konvencijos...*, 2017), kurio vertė pasireiškia tiek fiziniais, tiek socialiniais kriterijais, įskaitant ir vertybės integravimą į bendruomenių gyvenimą. Vietos / objekto, pretenduojančio į Pasaulio paveldo sąrašą, išskirtinės visuotinės vertės (IVV) nustatomos peržiūrint integralumo / vientisumo, autentiškumo sąlygas, atsižvelgiant į Pasaulio paveldo kriterijų sutapimus bei vietos apsaugos ir valdymo reikalavimų atitikimus.

(UNESCO, 2013). Disertacijoje nagrinėjama Pasaulio paveldo vietovių, kurių vertę lemia unikali gamtos ir kultūros komponentų sąveika, būtina sąlyga – jas saugoti integraliai, užkertant kelią jų IVV pažeidimo grėsmei.

2.2 pav. UNESCO institucinė ir valstybių narių (Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos narių) veikimo struktūra, remiantis PPK įgyvendinimo gairėmis (schema sudaryta autorės)

Fig. 2.2. UNESCO's institutional and operational structure of member states (Members of the Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) based on The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (elaborated by the author)

Kitas reikšmingas UNESCO dokumentas, skirtas būtent šiuolaikinei architektūrai istorinėje aplinkoje, „Pasaulio paveldas ir šiuolaikinė architektūra – istorinio urbanistinio kraštovaizdžio valdymas“, dar vadinamas Vienos memorandumu (2005), tiesiogiai nukreiptas į PP vietas. Jame pabrėžiama, kad „istorinės aplinkos išskirtinę ir visuotinę vertę turi sukurti jos laipsniška evoliucija ir planuojama plėtra“, įkūnijanti visuomenėms būdingas ekonomines, socialines ir kultūros vertybes. Šis laipsniškos evoliucijos principas minimas ir keliuose anksčiau aptartuose ICOMOS dokumentuose. Vienos memorandumu šiuolaikinei architektūrai, atsirandančiai istoriniame kraštovaizdyje, keliamas reikalavimas „atsiliepti į plėtros dinamiką, skatinant socialinius ekonominius pokyčius bei augimą ir saugant istorinio kraštovaizdžio vertybes“ ir kartu nepadaryti joms ir jų pažinimui žalos. Tikėtasi, kad išleistas dokumentas taps „esmine paskata laikytis integruoto

požiūrio, traktuojant šiuolaikinę architektūrą, darnią miestų plėtrą ir kraštovaizdžio vientisumą kaip visumą, pagrįstą esamu istoriniu modeliu, pastatų visuma ir kontekstu“ (*Vienna Memorandum*, 2005). Todėl ir kiekviena fizinė ir funkcinė intervencija (visos reikšmingos suplanuotos intervencijos istorinėje aplinkoje, įskaitant atviras erdves, naujas statybas, istorinių pastatų ir vietovių papildymus ar išplėtimus bei konversijas) istoriniame kraštovaizdyje turi kelti gyvenimo kokybę, o tam būtina nuodugnai pažinti ir šiuolaikiškai plėtoti istorinę aplinką bei ją papildyti aukštos kokybės kultūrine raiška (*Vienna Memorandum*, 2005). Šie uždaviniai buvo akcentuojami ir kitose disertacijoje apžvelgtose chartijose – turi būti užtikrinama, kad šiuolaikinės architektūros plėtra nedarytų žalos istorinės vietovės prigimčiai, ir kokybiškai papildytų pasaulio paveldo vietovės istorinį kraštovaizdį. Tokios intervencijos sietinos su ekonomine plėtra, kuri turi atitikti ilgalaikius paveldo išsaugojimo tikslus.

Šiame dokumente (2011) pirmą kartą paminėta istorinio urbanistinio kraštovaizdžio sąvoka (angl. *historical urban landscape – HUL*), kuri vėliau buvo išplėtotą kituose paveldo apsaugos dokumentuose. Vienos memorandume detaliau nusakomi anksčiau išleistuose dokumentuose aptarti reikalavimai šiuolaikinei architektūrai istorinėje aplinkoje, žvelgiant į saugomas vietoves iš istorinio urbanistinio kraštovaizdžio perspektyvos, todėl šiuolaikinės architektūros intervencijos turi būti išsamiai apsvaistytos, nestokoti jautraus požiūrio į kultūrą ir istoriją, į jas turi įsitraukti ekspertai, suinteresuotieji asmenys. Tai būtų užtikrinta, jei būtų atlikti šie veiksmai: išanalizuotas erdvinis seno ir naujo kontekstas, išlaikyta pagarba istorinėms struktūroms, pastatų autentiškumui, vientisumui, nepamirštas itin svarbus vietos dvasios (jos istorijos ir kultūros) pažinimas, laiku pastebėtos ir įvertintos galimybės ir rizikos (esminis planavimo veiksnys). Bet kuri struktūrinė intervencija privalo būti grindžiama „nuodugniu istorinio urbanistinio kraštovaizdžio kaip vertybių ir svarbos išraiškos tyrimu ir analize“, privalo būti atliktas planuojamos įgyvendinti intervencijos ilgalaikio poveikio ir tvarumo tyrimas.

Šiame memorandume taip pat išskiriami ir labai konkretūs pavyzdžiai, ko vartėtų tokiose vietovėse atsisakyti. Aiškiai teigiama, kad šiuolaikinė architektūra turėtų vengti pseudoistorinių formų, nes istorija privalo išlikti lengvai skaitoma ir kokybiškos intervencijos turi užtikrinti kultūros tęstinumą. Dokumento urbanistinės plėtros gairėse nurodoma, kad nauji pastatai savo apimtimi, aukščiu, masteliu turi daryti kuo mažesnę tiesioginį poveikį svarbiems istoriniams elementams. Be to, atnaujinant pastatą, pridedant naujų priestatų, atspirties tašku turėtų būti imami istoriniai miestovaizdžiai ir pirminių sklypų užstatymo pobūdis, ir tai turėtų būti tiek planavimo, tiek projektavimo pagrindas. Svarbiausiu aspektu šiame dokumente, kuris paminimas ir ICOMOS dokumentuose, išskiriamas pastato proporcijų bei sklypo ir konkretaus istorinio modelio bei tipo atitikimas, o saugotinuose

pastatuose „šerdis“ (vidinės erdvinės struktūros) pašalinimas dažniausiai pasireiškia fasadiškumo principo taikymu, tiesa, tai nėra tinkama struktūrinės intervencijos priemonė (*Vienna Memorandum*, 2005). Visa šiuolaikinė architektūra turi papildyti istorinio urbanistinio kraštovaizdžio vertę, neperžengdama ribos bei nepridarydama žalos jo prigimčiai.

Dėl išskylančių sunkumų Pasaulio paveldo miestuose, derinant jų išsaugojimą su ekonomine ir socialine plėtra, buvo parengtas dokumentas „Rekomendacija dėl istorinio urbanistinio kraštovaizdžio“ (2011), kurio ruošimo tarptautinėje darbo grupėje dalyvavo ICOMOS, IUCN (Pasaulinė gamtos apsaugos organizacija (angl. *International Union for Conservation of Nature*)), ICCROM ir kitų organizacijų atstovai. Jau anksčiau aptartoje ICOMOS Vašingtono chartijoje (1987) kalbama apie istorinių miestų architektūrinį paveldą, tvarų jo naudojimą, jį išsaugant ir pritaikant šiandienos reikmėms, o šioje UNESCO Rekomendacijoje (2011) pabrėžiamas paveldo (įvertinus jo vertes, galimi pokyčiai) integravimas į šiuolaikinių miestų plėtros ir urbanistinio planavimo procesus, kartu įtraukiant visas suinteresuotąsias šalis. Iš esmės ši 2011 m. Rekomendacija dėl istorinių urbanistinių kraštovaizdžių yra integruoto išsaugojimo tąsa, joje istorinis urbanistinis kraštovaizdis pristatomas kaip naujas būdas, leidžiantis pažvelgti į miestus visapusiškiau ir plėtoti juos, atsižvelgiant į tai, kas juose vertinga (*Recommendation on...*, 2011). Šis metodas dažnai integruojamas į miestų darnaus vystymosi strategijas ir padeda siekti tvaresnės miestų plėtros (Rey-Pérez & Pereira Roders, 2020; UNESCO, 2015). Pati rekomendacija yra papildoma UNESCO doktrinų priemonė, nekeičianti jų ar ten skelbiamų išsaugojimo metodų, rekomendacijomis siekiama integruoti aplinkosaugos politiką ir praktiką į miesto plėtros strategijas; rekomendacija atsižvelgia į skirtingus kultūrinius kontekstus, vertybes, tradicijas, juos gerbia (UNESCO, 2011). Įgyvendinti šias rekomendacijas valstybės narės gali savanoriškai, pritaikydamos jas kiekvienos iš jų valstybės kontekste, plačiai skleisdamos jas šalies teritorijoje, formuodamos ir patvirtindamos politiką, kuri palengvintų ne tik jų įgyvendinimą, bet stebėtų daromą poveikį. Dėl sėkmingesnio šių rekomendacijoje esančių principų įgyvendinimo šalims siūloma numatyti ir atlikti tam tikrus veiksmus (HUL praktinės įgyvendinimo gairės) – miesto, gamtos, kultūros bei žmogiškųjų išteklių išsamius tyrimus, o taip pat numatyti ir įvertinti, kokias vertybes reikia apsaugoti, perd uoti ateities kartoms, įtraukiant į šį procesą visas suinteresuotąsias šalis bei pasiekiant glaudesnio jų sutarimo. Vertinant jų įgyvendinimo reikalingumą, ne ką mažiau svarbesnis aspektas – išskirti vertingųjų savybių pažeidžiamumą dėl klimato pokyčių, socialinių ir ekonominių įtampų bei integruoti į platesnę miesto plėtros sistemą paveldo vertybes ir jų pažeidžiamumo statusą, nustatyti išsaugojimo bei plėtros veiksmų prioritetus (*The HUL Guidebook*, 2016). Visos šios priemonės dažnai peikiamos dėl savo prieigos abstraktumo, konkrečių priemonių trūkumo (Rey-Pérez & González Martínez,

2017), o kai kurie konservatyvesni paveldo specialistai net įžvelgia bandymą pateisinti paveldo vietai žalingą plėtrą. Galima teigti, kad per pastaruosius 40 metų kultūros paveldo srityje įvykę pokyčiai gali būti prilyginti revoliucijai, bet pačių specialistų blaškymasis ir neapsisprendimas padarė šiuos pokyčius mažiau pastebimus (Thompson & Wijesuriya, 2018). Be to, kad ir kokios paveldosaugos doktrinos tekstų rinkinio visuma bebūtų, ja grindžiamastipriosios ir silpnosios pusės, kuriomis ir grindžiama šiuolaikinė paveldo apsauga, tai yra ir kolektyvinio tapatumo žymuo, labai svarbus šios disciplinos apibrėžimui (Walter, 2021).

UNESCO Rekomendacija dėl istorinio urbanistinio kraštovaizdžio davė pagrindą naujiems paveldosauginiams dokumentams. Vienas jų – 2018m. Varšuvos rekomendacija, skirta kultūros paveldo atgaivinimo ir atstatymo klausimams, – yra paremtas Darnaus vystymo perspektyvų integravimo į PKGPAK įgyvendinimo procesus strategija (*Policy Document...*, 2015). Varšuvos rekomendacijos atsiradimą paskatino didėjančių karinių konfliktų ir stichinių nelaimių žala svarbioms kultūros ir gamtos paveldo vietoms, o ypač PP vertybėms. Dėl didėjančių jų masto, praradimais prilygstančio Antrajam pasauliniam karui, ir kartojimosi bei nukreiptumo būtent į istorines miestų teritorijas ir archeologines vietas ir dėl 2022 m. Ukrainoje prasidėjusio karo šis dokumentas tapo dar svarbesnis (taip pat ir Europos žemyne). Varšuvos senamiesčio kontekstas (1980 m. Varšuvos istorinis centras įtrauktas į PP sąrašą, o 2011 m. Varšuvos atstatymo biuro (BOS) archyvas – į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ registrą) suteikė šiai rekomendacijai ir jos svarstymams daugiau aktualumo, jis suveikė kaip liudijimas: sunaikintas Lenkijos miesto kultūrinis paveldas buvo atgaivintas ir atstatytas.

Varšuvos rekomendacijoje (2018) teigiama, kad paveldo atstatymas galimas, kuomet po ginkluoto konflikto ar stichinės nelaimės sunaikintos ar stipriai sužalotos fizinės vertybės ir jų infrastruktūra ir siekiama visuomenės atsigavimo, derinant šį procesą su darniu vystymusi ir *atstatyk geriau* (angl. *restitution*) principu. Dokumente pabrėžiamas nematerialių, kultūrinę vertę vietos bendruomenėje išlaikančių papročių, tikėjimo bei tradicinių žinių, o taip pat ir vertybių bei savybių, lėmusių jų įtraukimą į PP, įvertinimas prieš imantis fizinių vertybių atstatymo. O tai referuoja į autentiškumo klausimą – pagal Naros autentiškumo dokumentą (1994 m.), atkuriant paveldo vietovę, būtina atsižvelgti į pripažintas vertybes, pabrėžti tiek materialias, tiek kitas vertybes (*Warsaw recommendation...*, 2018). Pats atstatymo procesas pagal šią Varšuvos rekomendaciją turėtų įgalinti žmones palaikyti ryšį su paveldu, tapatybe ir istorija, o tai yra tam tikras Faro konvencijos (2005) atgarsis, besikartojantis ir vėlesniuose paveldosauginiuose dokumentuose. Rekomendacijoje (2018) akcentuojama, kad atstatymas neturi būti skubotas, prieš priimant sprendimus, privalu skirti pakankamai laiko svarstymams. Pagrindiniai sėkmingo kultūros paveldo atstatymo kriterijai, užtikrinant išskirtinę visuotinę vertę, yra autentiškumo atitikimas, paveldo objekto ar vietovės vientisumas, tin-

kamas dokumentavimas, inventORIZACIJA (statybų metu ir po jų). Išskirtina – siūlymas dokumentuoti ne tik šiuos fizinių pastatų, vietovių aspektus, bet fiksuoti ir socialinius bei ekonominius ryšius tarp aspektų ir su jais susijusių bendruomenių. Stiprus atstatomos vietovės valdymas turi pasižymėti visapusišku dalyvavimu, išsamia konteksto analize (kaip ir pradėdant bet kokią naują statybą PP vietoje), aiškia veiklos strategija ir efektyvia viešosios komunikacijos politika. Varšuvos rekomendacijoje teigiama, kad pačių projektų atstatymo klausimai turėtų būti sprendžiami platesniame miesto planavimo kontekste, sprendžiant fizinių ryšių ir funkcijų tinklą, ir, be abejojimo, nurodoma kita UNESCO dokumento – HUL, prieiga. Šio Varšuvos rekomendacijos dokumento rengėjai įpareigojo Pasaulio paveldo komitetą suformuluoti PP vietovių atstatymo bei atgaivinimo gaires (taip pat ir *Išteklių vadovus* (angl. *Resource Manuals*)), o PKGPAK šalis – vadovautis HUL doktrina ir integraliais principais, kad būtų pasiektas holistinis požiūris į paveldo atstatymą po nelaimės.

2.1.3. Europos Tarybos paveldosauginiai ir tarpvalstybiniai dokumentai, susiję su apstatytąja aplinka

Kita disertacijoje tiriamų paveldo apsaugos ir tarpvalstybinių dokumentų, susijusių su apstatytąja aplinka, grupė išleista Europos Tarybos (ET, angl. Council of Europe), tarptautinės organizacijos, vienijančios Europos (ne tik Europos Sąjungos) valstybes, skatinančios demokratiją, žmogaus teises ir teisinę valstybę. Iki 1975 m. tarptautiniuose paveldo apsaugos dokumentuose buvo propaguojamas kiek nostalgiškas, savo esme Morris ir Ruskin konservacines nuostatas primenantis, požiūris, kuris prieštaravo tuometinėms urbanistinėms tendencijoms (Stoica, 2021). Tačiau jau ET Europos architektūros paveldo chartijoje (1975) apibrėžiami integruoto išsaugojimo principais grindžiami architektūros paveldo apsaugos veiksmai ir *integruoto paveldo* terminas. Čia konstatuojama, kad ankstesnė pavienių paveldo objektų apsauga buvo vykdoma tinkamai neatsižvelgiant į jų aplinką ir tik vėliau buvo suvokta, kad taip gali būti pažeisti specifiniai paveldo bruožai, prarastas jo savitumas (*Europos architektūros paveldo...*, 1997). Net ir tokie pastatų kompleksai, kurie neturi išskirtinės vertės objekto, turėtų būti saugomi, nes jie gali sukurti atmosferą, kuri juos paverčia kūriniu, jungiančiu skirtingus laikotarpius ir stilius į harmoningą visumą. Kiekviena karta skirtingai interpretuoja praeitį ir kiekviena interpretacija gali tapti tam tikros kartos kūrėjų įkvėpimo šaltiniu, tad, kaip teigiama chartijoje, bet koks kokios nors laikmečio atspindžio dalies panaikinimas mus skurdina: „... nė vienas iš naujai sukuriamų objektų, kokie puikūs jie bebūtų, negali kompensuoti praradimo“ (*Europos architektūros paveldo...*, 1997). Šiame dokumente atkreipiamas dėmesys, kad integralus išsaugojimas neatmeta galimybės į senų pastatų zoną saugomose vietovėse įterpti šiuolaikinę architektūrą, jeigu „išsaugojama egzistuojanti aplinka, proporcijos, formos, dydžiai

ir masteliai bei naudojamos tradicinės medžiagos“ (*Europos architektūros paveldo...*, 1997). Sėkmingas integralios apsaugos rezultatas pasiekiamas, bendradarbiaujant visoms suinteresuotosioms šalims, į procesus įtraukiant visuomenę, tokia nuostata deklaruojama ir Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijoje (1985). Po šio dokumento priimta Amsterdamo deklaracija (1975), kurioje konstatuojama, kad šiandienos nauji statiniai taps rytojaus paveldu, todėl reikėtų stengtis, kad šiuolaikinė architektūra būtų aukšto lygio (*Amsterdam Declaration*, 1975). Paveldo atstatymo galimybė nėra atmetama, tačiau kiekvienas toks projektas, prieš jį įgyvendinant, turėtų būti kruopščiai išnagrinėtas, turėtų būti surinkta išsami informacija apie medžiagas ir technologijas, atlikta išlaidų analizė (*Amsterdam Declaration*, 1975).

Remiantis ankstesniais ET dokumentais (Europos kultūros konvencija (1954), Europos architektūros paveldo apsaugos chartija (1975) ir rezoliucija (1976) ir kt.) pasirašyta Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija (1985) yra svarbi savo fundamentalumu. Šioje konvencijoje (1985) užsimenama apie tvarų, šių dienų paveldosaugoje jau įtvirtintą požiūrį į esamų pastatų panaudojimą: planuojant miestus ir kaimus, reikėtų išsaugoti ir panaudoti nebūtinai išskirtinės reikšmės pastatus (ar dar nepripažintus saugomais), kurių kompozicija vis dėlto yra verta dėmesio, nes yra susijusi su tradicinių amatų ir medžiagų panaudojimu, ir kuriuos verta išsaugoti ateičiai. Joje dar anksčiau, nei visuomenės interesą bei jo įtraukimą į paveldo sprendimus įtvirtinančioje Faro konvencijoje (2005), akcentuojami visuomenės švietimo bei bendruomenių įtraukimo į paveldo klausimų sprendimą dalykai (12, 14, 15 str.). Pažymima, kad visuomenė turi teisę rūpintis vertybių išsaugojimu, o valstybė įsipareigoja užtikrinti, kad visuomenė naudodamasi šia teise ir „ypač bet kokios statybinės plėtros atveju nedarytų žalos šioms vertybėms“, jų aplinkos architektūriniam ir istoriniam savitumui.

Pats paveldas, vertinamas paveldo apsaugos dokumentų kontekste, nuosekliai tapatinamas su žmogaus gyvenamąja aplinka, sociokultūrine visuomenių raida. Vienas tokių pavyzdžių, kuriuose pasireiškia ši idėja, – Europos kraštovaizdžio konvencija (2000). Kadangi disertacijoje tiriamos Lietuvoje esančios UNESCO vietovės yra kultūriniai kraštovaizdžiai, dera juos suvokti per šių verčių visumos prizmę, formuojančią naujų pastatų projektavimo sprendinius. Kraštovaizdis šioje konvencijoje apibrėžiamas kaip žmonių suvokiama vietovė, kurios pobūdį lemia gamtos ir (arba) žmonijos poveikis bei sąveika (*Europos kraštovaizdžio...*, 2012). Ši konvencija ir joje išdėstyti principai buvo akstinas pažvelgti į paveldo apsaugą plačiau, atsižvelgiant į kraštovaizdį, ir iškelti tikslą integruoti kraštovaizdį kaip reiškinį į teritorijų planavimo politiką ir kitas politikos šakas, galinčias turėti poveikį kraštovaizdžiui, o taip pat įvertinti saugomus kraštovaizdžius, atsižvelgiant į suinteresuotųjų dalyvių ir atitinkamos gyventojų grupės jiems priskirtą ypatingą vertę. Pakitus paveldosaugos strategijoms – nuo pavienių

objektų saugojimo (įtvirtinto Venecijos chartijoje) perėjus prie teritorinės apsaugos politikos, – Europos kraštovaizdžio konvencijoje akcentuojamas kompleksiskumas, kompleksinių objektų – kaimų, gyvenviečių – svarba. Išnagrinėjus istorinio kraštovaizdžio arealus ir jų fragmentus, kuriuose yra istorinio kraštovaizdžio komponentų – kelių tinklas, žemės reljefas, želdynai, vandens telkiniai, pastatai ir kt. elementai, įvairiapusiškai atspindintys vietovių ir regionų savitumą, – būtų pasiekti geriausi rezultatai (pastatyti tinkamiausi vietovei nauji pastatai).

Kraštovaizdžio sąvoka yra plati, sudėtinga ir daugialypė, ji apima įvairiausių tipų kraštovaizdžius: fizinius, ikonologinius, ideologinius; kraštovaizdžiai gali reprezentuoti ir patys būti procesų, iš kurių jie radosi, reprezentacijomis (Roberson & Richards, 2003). O viena svarbiausių reikšmių, suteikiamų kraštovaizdžiui, – kultūrinė – rodo, kad kraštovaizdžiai yra visuomenėje dominuojančių žmogiškųjų vertybių, prasmų, kultūrinių simbolių produktai. Kaip teigia filosofas Arnold Berleant, kraštovaizdis atspindi tiesioginę vietos patirtį, kraštovaizdis – tai individuali savitais bruožais pasižyminti aplinka, įkūnijanti aplinką sudarančius veiksnius ir pabrėžianti žmogaus buvimą kaip tą suvokiamą aplinką aktyvinantį veiksnį (Berleant, 1997). Žmonių dalyvavimas, intensyviai įsitraukiant į aplinkos patirties procesą (žiniomis, įsitikinimais, nuostatomis), įgauna estetinį pobūdį ir tampa kraštovaizdžiu (Berleant, 1997). O kraštovaizdžio verčių kompleksiskumas, rodantis kiekybines jo charakteristikas, vertinamas kaip neatsiejamas nuo jo integralumo, kuris atskleidžia jau kokybinį kraštovaizdžio aspektą, svarbą teikiant kraštovaizdžio dalių sąsajų pobūdžiui: įvairiapusiškumui, pastovumui ilgalaikėje raidoje (Jurevičienė, 2013).

Kitas reikšmingas dokumentas paveldosaugos teisėje – pirmasis tarptautinės teisės aktas, kuriame paveldas apibrėžiamas kaip išteklius, tiesiogiai apeliuojantis į bendruomenių santykį su paveldu, – ET Kultūros paveldo vertės visuomenei konvencija (2005), trumpiau – Faro konvencija. Nauji įterpiniai saugomose vietovėse turi būti pagarbūs vietovėje susiklosčiusiai bendrai kultūrinei, istorinei situacijai; naujas projektas arba naujai pritaikytas esamas objektas gali būti svarbus ten esančiai bendruomenei, kuri ten veikia, kuria bei rūpinasi saugomos vietovės palikimu, naudojimu bei gyvybingumu. Kultūros paveldo vertės visuomenei konvencijos gairėse teigiama, kad kultūros paveldas yra kultūrinis bei ekonominis išteklius, teigiamai veikiantis darnaus vystymosi aspektų įgyvendinimą, ir jo vaidmuo visuomenėje yra išskirtinis (2005), tad visuomenė turi prigimtinę teisę į jį, apimant ne tik kultūrinius, ekonominius, bet ir socialinius, politinius paveldo aspektus. Tvarumo aspektas, atsikartojantis ir papildomai plėtojamas šiuolaikiniuose paveldosauginiuose dokumentuose, yra „vienas iš kultūros paveldo apsaugos bei darnaus vystymosi principais pagrįstų naudojimo – gyvenimo kokybės gerinimo bei darnaus vystymosi ir kultūrinės įvairovės užtikrinimo tikslų“ (*Europos Tarybos Kultūros paveldo...*, 2005). Tai atliepia ir Pasaulio paveldo ir tvaraus

vystymosi politika, kurią reglamentuojančiuose dokumentuose teigiama, kad paveldo sektorius turi teikti abipusę naudą paveldui bei visuomenei ir kad tam reikalingas tvarus požiūris į vystymąsi, išvengiant neapgalvotų vystymosi formų. Taip pat dokumente teigiama, kad vietovės įtraukimas į Pasaulio paveldo sąrašą turi būti naudingas vietos bendruomenėms, o tai yra siekis įtikinti suinteresuotąsias šalis veikti socialiai atsakingai, siekiant įtraukimo į PP sąrašą ir jau valdant esančias vertybes (de Marco et al., 2018).

Tiek paveldo apsaugoje, tiek bendrai teritorijų planavime, plėtroje bei įgyvendinime svarbus holistinis sprendimų priėmimo procesas, reikalaujantis aukštos kokybės, todėl ir tarptautiniuose dokumentuose siekiama bendros strategijos gairių žymėjimo. Vienas iš tokių tarpvalstybinių tarpinstitucinių dokumentų, orientuotų į jo turinio įgyvendinimą Europoje – Davoso deklaracija (2018), inicijuota Šveicarijos ir pasirašyta Europos Kultūros ministrų, UNESCO, ICOMOS, ET, Europos architektų tarybos ir kt., siekianti įtvirtinti aukštos kokybės *Baukultur* judėjimą politiniame ir strateginiame lygmenyje (*Davos Declaration*, 2018). *Aukštos kokybės Baukultur* apibrėžiama, kaip gerai suprojektuoti miestai, kaimai ir pastatai, kur tokios aukštos kokybės vietovės kuria malonią gyvenamąją aplinką, o tokios vietos keičiasi, atsižvelgiant į visuomenės poreikius, išsaugant istorines ypatybes, pagrindinis dėmesys čia skiriamas socialiniams poreikiams ir tvariam išteklių naudojimui, sukuriama pridėtinė ekonominė vertė. Davoso deklaracijoje raginama laikytis holistinio požiūrio, pabrėžiančio bendrą atsakomybę už urbanistinę aplinką (angl. *built environment*), o *Baukultur* (angl. *high-quality architecture and built environment* (liet. aukštos kokybės architektūra ir urbanistinė aplinka¹)) apima visą žmogaus veiklą, turinčią erdvinį poveikį: visus istorinius laikmečius, architektūrinį paveldą, sodus, atviras erdves, kraštovaizdžius bei šiandieninius ir ateityje planuojamus pastatus.

Sukurta *Baukultur* kokybės sistema – tai multidimencinė prieiga, apibūdinanti holistinę *aukštos kokybės Baukultur* koncepciją, siūlanti praktinę prieigą vietos kokybei įvertinti, Davoso deklaracijoje apibrėžta, pasitelkiant aštuonis kriterijus: valdymą, funkcionalumą, aplinką, ekonomiką, įvairovę, kontekstą, vietos dvasią, grožį (*The Davos Baukultur Quality...*, 2018). Pirmą kartą, siekiant visapusiško vertinimo, socialiniai, kultūriniai ir emociniai kriterijai prilyginami įprastiems techniniams, ekonominiams bei ekologiniams kriterijams (Martin, 2020). Visos vietos kuruojamos dalyvaujamosios demokratijos forma, procesai sklandūs ir gerai koordinuojami, funkcionalumas siejamas su žmogaus poreikių ir tikslų patenkinimu, o pagarba natūraliai aplinkai, klimato kaitos švelninimas prisideda prie vietos tvarumo, nusakomo aplinkos kriterijumi.

¹ Vokišką terminą *Baukultur* pavartojo Europos Komisijos Atvirojo metodo koordinavimo grupė 2019–2022 m. Europos kultūros darbo plano kontekste (Martin, 2020, p. 283).

2.1 lentelė. Paveldosauginių nuostatų kaita tarptautiniuose dokumentuose. Remiantis: Jeanrenaud (2002), Hassan, et al. (2022), Navickienė (2006) (parengta darbo autorės)
Table 2.1. Change in provisions of international heritage protection instruments, based on Jeanrenaud (2002), Hassan et al. (2022), and Navickienė (2006) (prepared by the author)

1964–1994	1994–2014	2014 iki dabar
Naujos architektūros istorinėje aplinkoje kūrimo principai		
<p>Svarūs vietos konteksto dėmenys – kūrybinė inspiracija, pagrindas naujam objektui;</p> <p>Aiškliai išreikštas šiuolaikiškumas;</p> <p>Vietos dvasia – reikšmingas elementas, svarbus jos išlaikymas;</p> <p>Vietovės / teritorijos / objekto vientisumas, savitumo išlaikymas;</p> <p>Vėliau (nuo 1976 m.) tradicijų tęsimo linijos ryškėjimas (medžiagose, technologijose);</p>	<p>Didelis dėmesys vietos dvasios palaikymui, teritorijos vientisumui ir savitumui;</p> <p>Autentiškumo svarba ir rekomenduojamas tradicijų tęstinumas;</p> <p>Autentiškumo sampratos plėtra paskatino nustatyti konteksto pažinimo (meninio, istorinio, socialinio, mokslinio, jausminio ir pan.) ribas, į kurias rekomenduojama atsižvelgti projektuojant naujus pastatus;</p> <p>Svarus šiuolaikiškumo išreiškimas ir išskyrimas iš istorinės aplinkos;</p>	<p>Bendruomenės gali daryti įtaką naujų pastatų sprendimams, ieškoma konsensuso;</p> <p>Atliekamos intervencijos turi užtikrinti pagarbą materialiosioms ir nematerialiosioms vertybėms, gyvenimo kokybei;</p> <p>Ne tik pati teritorija, bet ir jos apsuptis yra svairi atspirtis, tad, siekiant miesto tęstinumo vertės praturtinimo bei gyvybingumo, projektuojant būtina ją gerbti;</p>
Rekomenduojamos priemonės naujai architektūrai / pabrėžiamos istorinės aplinkos savybės		
<p>Išskiriamos priemonės: proporcijos, ritmas, mastelis; spalviniai santykiai aplinkoje; visumos (miestovaizdžio, kraštovaizdžio, gatvės vaizdo) ir struktūros paisymas / atliepimas;</p> <p>Tradicinių statybinių medžiagų ir technologijų naudojimas; vietos savitumo atspindėjimas;</p> <p>Pradedama minėti saugomos teritorijos aplinkos svarba, emocinio poveikio reikšmė ir jo suvokimas;</p> <p>Naujos architektūros derinimo būdas kontrasto ir kompozicinės dermės principu, vėliau – kontekstualumo.</p>	<p>Tradicinių medžiagų ir technologijų svarba išlaikoma;</p> <p>Dėmesys saugomos teritorijos aplinkai;</p> <p>Vietos savitumo reikšmės išsaugimas;</p> <p>Paskirties atspindėjimas, išlaikymas;</p> <p>Emocinio poveikimo, suvokimo klausimų ryškėjimas, nematerialių vietovės ženklų aiškėnimas / respektavimas;</p> <p>vietos reikšmė objekto vientisumui;</p> <p>Naujos architektūros derinimas grįstas kontekstualumu.</p>	<p>Išreiškiamos savo laiko ir vietos tendencijos;</p> <p>Nuoseklus istorinės teritorijos erdvinės sandaros atitikimas, gerbiant tradicinę šios teritorijos morfologiją;</p> <p>Vengiama neigiamas pasekmes sukeliančių drastiškų ir perteklinių kontrastų, siekiama miesto erdvinio audinio tęstinumo, nuoseklumo;</p> <p>Vietos dvasios įkūnijimas, įžvalgus kūrybiškumas, kompozicinis tęstinumas;</p> <p>Ne per daug spartūs pokyčiai;</p> <p>Miesto konteksto svarba, nagrinėjimas dokumentuojant, aiškus ryšys su aplinkos kontekstu, gerbiant vietos masteliškumą;</p>

2.1 lentelės pabaiga

1964–1994	1994–2014	2014 iki dabar
		Svarbi ne tik forma, bet ir funkcija; Erdvinių matmenų svarba – konkrečių perspektyvų, reginių vaizdai, į juos atsižvelgiama, jie gerbiami; Trimatės perspektyvinės projekcijos iš naujų statinių ir į juos.

2.2 pav. Paveldo nuostatų kaita pagal tarptautinius dokumentus (sudaryta darbo autorės)
Fig. 2.2. Change in provisions based on international heritage protection instruments (made by the author)

Ekonomika – palaiko vietovės vietos gyvybingumą ir bendruomenės įsitraukimą; erdvinis vietos kontekstas – tai fizinės aplinkos ypatybės, tokios kaip pastatų forma, dizainas, kvartalo, kaimo kraštovaizdžio struktūra, pagarba paveldui. Be šių jau minėtų kriterijų išskiriamas ir vietos dvasios kriterijus – specifinis vietos pojūtis, sukuriamas per socialinį audinį, istoriją, prisiminimus, spalvas, vietos kvapus, kuriančius vietos tapatybę, prisirišimą prie jos. Deklaracijoje grožis atsižvelgia į juslinį objektų, erdvių ir žmonių santykio suvokimą ir supratimą, kuris didina pasitenkinimą gyvenimu, taip pat dokumente pabrėžiamas pozityvaus estetinio įvertinimo, visavertiško santykio tarp žmonių ir vietos poreikis (*The Davos Baukultur Quality...*, 2018). Juk po kiekvienos emocinės patirties seka racionalus, pagrįstas jos priskyrimas specifinei estetinei vertei (Scruton, 2011). Tokiam vietos įvertinimui profesionalai, ekspertai, turėtų atlikti empirinius kokybinius vietinių požiūrių tyrimus, kurių tikslas būtų išsiaiškinti, kodėl kokia nors vieta žmonių yra laikoma gražia, ir kurie pasitelktų formalius rodiklius (proporcijos, medžiagiškumo, apšvietimo ir kt.) (*The Davos Baukultur Quality...*, 2018). Visų *aukštos kokybės Baukultur* kriterijų vertinimo rezultatą reikia pasiekti tarpdalykiniu ir įsitraukimo būdu.

Analizuojant paveldo apsaugos raidos genezę ir paveldo sampratos kaitą (2.1 lentelė), galima išskirti tris jos segmentus: paveldą kaip vertingų objektų visumą; paveldą kaip aplinkos dalį; paveldą kaip sociokultūrinį konstruktą (Konsa, 2013). Kultūros paveldo apsauga, apibrėžta chartijose, konvencijose ir rekomendacijose, dėstoma chronologiškai, iš pradžių pateikiami labai konkretūs ir objektyvūs kriterijai (Atėnų chartija, pasirašyta 1930 m.), paskui, paveldo sampratai kintant ir plečiantis į nematerialaus paveldo sritį, įvedami subjektyvūs kriterijai, leidžiantys apibrėžti šią paveldo sritį bei jo apsaugą, ir galiausiai paveldosaugos procesuose imamas akcentuoti visuomenės vaidmuo. Paveldas nebėra objektyviai įvertinti ir pamatuoti paminklai su juos supančia aplinka. Jis tampa sociokultūrinio konstruktą, kuriame pagrindinis dėmesys perkeliamas nuo paveldo turinio ar jo struktūros į paveldą kaip procesą, todėl ir naujų pastatų atsiradimas tokiose teritorijose bei saugomų pastatų rekonstrukcijos turėtų būti nulemiamos visuomenės įsitraukimo, įvairių kultūrinių, socialinių veiksnių. Atrodytų, kad istoriškai kultūros paveldo apsaugos teorija ir jos nuostatos skyrėsi nuo tuometinės architektūros teorijos, bet iš tiesų jos ėjo greta ir laikmečio įtaka reiškesi tiek vienoje, tiek kitoje. Reikšmingai pakitus ir išsiplėtus paveldo apsaugos sampratai, pačiai paveldo apsaugai ir naujausioms jos koncepcijoms, nusakytoms HUL (*Historic Urban Landscape*, 2011), tapus integralesnėms ir tarpdiscipliniškesnėms, šiuolaikinės architektūros kokybė, užtvirtinta tarpvalstybiniuose teisiniuose dokumentuose (Davoso deklaracija, 2018, *Baukultur* principai), žymi taip pat panašius principus, nukreiptus į labai platų objektyvių ir subjektyvių kriterijų lauką.

Viena iš šiuolaikinių vyraujančių HUL įvardintų tezių yra teiginys, kad kultūros paveldo objektai turėtų būti išsaugomi naujai juos panaudojant, pritaikyti naujoms reikmėms kaip tvaraus vystymosi principus realizuojantis veiksmas. Saugomi kultūros paveldo objektai suteikia miestams ir bendruomenėms tapatumą, todėl jie turėtų būti išsaugoti arba rekonstruoti, kad jais galėtų pakartotinai naudotis dabarties ir ateities kartos (Jacobs, 1961). Tokios mintys kilo anksčiau, bet ilgainiui jos įtvirtintos ir šiuolaikinėje paveldosaugos teisėje. Daug kalbama apie PP objektų tvarumą, o ši sąvoka iš esmės susijusi su jų atsparumo stichinėms ir žmogaus sukeltoms nelaimėms stiprinimu. Siekis yra numatyti tokius socialinius ir kultūrinius procesus, kurie galėtų kelti paveldui grėsmę, ir užkirsti jiems kelią bei reaguoti į laipsniškus pokyčius, stengiantis, kad kintanti aplinka nesunaikintų paveldo ir būtų išsaugota jo išskirtinė visuotinė vertė (de Marco et al., 2018), – tai ypač aktualu kultūriniuose kraštovaizdžiuose, miesto vietovėse ir mišriose vietovėse.

Kultūra yra dinamiška, nestovinti vietoje, netgi ir pastatas ar paveldo apsaugos doktrinos tekstas gali pasikeisti, todėl ir juos vertinant susiduriama su reikšmingais iššūkiais. Vienas iš jų – doktrininį tekstą vertimas iš vienos kalbos į kitą, kai gali pasikeisti teksto prasmė. Patys tekstai neegzistuoja be kintančio kultūrinio konteksto, situacijos, taigi ir skyriuje nagrinėjami tekstai rodo santykį su dabartiniu pasauliu,

tam tikrą dialogą, galintį nulemti paveldosauginius praktinius sprendimus. Be to, šiuolaikinio paveldo apsaugoje būtina praktikos ir teorijos integracija. Paveldosaugoje teorija ir praktika palaiko dialogą, stimuliuoja viena kitą ir tokiu būdu sistema išlieka dinamiška ir gyvybinga (Walter, 2021). Nors kiekvienu paveldo doktrinos tekstu stengtasi nustatyti universalius principus, jie vis tiek yra suvaržyti konkretaus konteksto, todėl žymi tam tikrą paveldo saugojimo kryptį, o ne universalią kategoriją. Kiekvienam tekstui visuomet trūksta tikslumo, nors siekiama principus įtvirtinti doktriniais dokumentais. Nuolatinis teorijos ir praktikos dialogas, kurio centre išlieka žinėjimas, padeda išlaikyti veiksnų paveldosaugą respektuojančių teisinių dokumentų rinkinį. Produktyviam pokyčiui reikalingas ir įsitvirtinantis naujas požiūris, jungiantis visus pokyčius bei pasiekiantis daugiau rezultatų, o paveldo srities praktikoje reikalingi kūrybiški sprendimo būdai, priimami diskutuojant, o ne tik perduodant paveldosaugos žinias iš viršaus į apačią (Thompson & Wijesuriya, 2018).

Paveldo apsauga pakito – ji nebėra susijusi tik su elementariu pavienio paveldo objekto išsaugojimu, be to, pasikeitė ir pati paveldo samprata – suprasta, kad paveldas yra susijęs su visuomenės gerove, teikia jai naudą, būtent todėl su naujų objektų statymu ar senų objektų rekonstrukcijomis saugomose vietovėse susiję klausimai ir tapo svarbūs visuomenei, mat ji tiesiogiai sąveikauja su istorine aplinka ir yra atsakinga už jos gyvybingumą. Dėmesys kontekstui ir kolektyviniam sprendimų priėmimui, orientuojantis į tuos, kuriems paveldo problemos ir klausimai rūpi labiausiai, yra tvaraus vystymosi politikos pasekmė, atspindinti ir kituose sektoriuose vykstančius pokyčius.

2.2. Lietuvos kultūros paveldo apsaugos teisinių dokumentų įtaka naujajai architektūrai

Tarptautiniai paveldo apsaugą apibrėžiantys teisės aktai yra privalomieji (pvz., konvencijos, o ES teisėje privalomiesiems priskiriami ir reglamentai bei, iš dalies, direktyvos) ir rekomendaciniai (rekomendacijos, rezoliucijos – gairės, patarimai), o nacionaliniai (įstatymai, poįstatyminiai teisės aktai) derinami prie tarptautinių, prie kurių valstybė narė yra prisijungusi. 1992 m. Lietuva prisijungė prie UNESCO Pasaulio paveldo konvencijos, o ICOMOS nare tapo nuo 1991 m. ir šiuo metu yra prisijungusi prie beveik visų pagrindinių paveldo apsaugos konvencijų, tik ne visas ratifikavusi. Ratifikuodama tarptautinius paveldosauginius dokumentus valstybė narė prisijungia prie nuostatų, kurias privalo vykdyti, bet įgyvendinti jas gali tik tuomet, kai tos nuostatos perkeliamos į nacionalinius teisės aktus. Įgyvendinant šį tikslą ir integruojant tarptautinių dokumentų nuostatas į nacionalinę teisę, iškyla problemų dėl įvairaus jų interpretavimo (ir dėl vertimo subtilybių), o kai kurių turinys dėl nusistovėjusių nacionalinėje paveldosaugoje taikomų principų kitiškumo ar neaktualumo gali likti ir neapibrėžtas. Kiekviena šalis

ET vienas iš siekių yra skatinti teisinę, demokratinę valstybę, užtikrinančią piliečių teises, įskaitant ir teisę į paveldą; panašiais tikslais Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta nuostata, kad valstybę kuria Tauta (*LR Konstitucija*, 1992), kurios (valstybės piliečių) kultūrinis paveldas privalo būti išsaugotas ir perduotas iš kartos į kartą (*LR Konstitucija*, 1992), taigi, valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorija, meno bei kitų kultūros paminklų ir vertybių apsauga. LR turi išimtinę nuosavybės teisę į žemės gelmes, taip pat valstybinės reikšmės vidaus vandenį, miškus, parkus, kelius, istorijos, archeologijos ir kultūros objektus, o Tauta turi teisę reikalauti, kad valdžios institucijos užtikrintų minėtų nuostatų įgyvendinimą, ir siūlyti priemones tam pasiekti. Be Konstitucijos teisės normų, turinčių aukščiausią teisinę galią kitų teisės normų atžvilgiu, visumos, Lietuvos paveldo apsaugą reglamentuoja Saugomų teritorijų įstatymas, Teritorijų planavimo įstatymas, Žemės įstatymas, Statybos įstatymas, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (NKPAĮ) bei daugybė įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų. Bendrą nacionalinę kultūros paveldo politiką formuoja (2.3 pav.) Seimas, Vyriausybė, Kultūros ministerija ir, iš dalies, Aplinkos ministerija. Paveldo apsauga valstybės lygmeniu yra administruojama LR Kultūros ministerijos Kultūros paveldo departamento, o Valstybinė kultūros paveldo komisija (VKPK) veikia kaip LR Seimo, Prezidento ir Vyriausybės patarėja kultūros paveldo apsaugos politikos klausimais.

Kultūros ministerija – viena svarbiausių nacionalinę kultūros paveldo apsaugos politiką formuojančių institucijų, atsakančių už paveldo apsaugos valstybinį administravimą, taip pat ji valdo Kultūros paveldo departamentą (KPD) bei Kultūros infrastruktūros centrą (KIC). KPD metodiškai vadovauja nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugai, rengia nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą reguliuojančių teisės aktų projektus, priima žemiausio lygmens teisės sutartis (aprašus), vertina objektų būklę, kontroliuoja kultūros paveldo tvarkybą ir priežiūrą, tikrina, kaip vykdomas NKPAĮ ir kiti nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą reglamentuojantys teisės aktai. Savivaldybėms yra priskiriamos riboto savarankiškumo nekilnojamojo paveldo apsaugos funkcijos, kurias pagal NKPAĮ atlieka paveldosaugos padaliniai (kultūros, architektūros skyriai), tikrinantys paveldo vertybių būklę, renkantys ir rengiantys informaciją, atsakantys ir atsiskaitantys KPD už savivaldybės nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos, paveldosaugos, paveldotvarkos programų vykdymą (*LR Nekilnojamojo kultūros...*, 1994). Viena iš Aplinkos ministerijos atsakingų sričių – saugomos teritorijos (nacionaliniai bei regioniniai parkai, rezervatai ir kt.). Šios teritorijos saugomos kompleksiskai, o Aplinkos ministerijos Saugomų teritorijų tarnyba (VSTT) yra atsakinga tiesiogiai už jų apsaugą. Už Kuršių nerijos, esančios dviejų, Neringos ir Klaipėdos, miestų savivaldybių teritorijose, kaitą ir paveldą atsakingas Kuršių nerijos nacionalinis parkas, visus sprendimus derinantis su abiejomis savivaldybėmis. Skirtingų UNESCO

Lietuvos Pasaulio paveldo vietovių apsauga yra priskirta skirtingoms ministerijoms: Vilniaus istorinis centras – Kultūros ministerijai, o Kuršių nerija (jos dalis, esanti Lietuvos teritorijoje) – Aplinkos ministerijai; šios ministerijos drauge su kitomis ministerijomis bei padaliniais rengia šių Pasaulio paveldo vietovių valdymo planus. Be to, šios ministerijos įgaliotos „pagal kompetenciją rengti ir teikti UNESCO Pasaulio paveldo komitetui periodines pasaulio paveldo objektų Lietuvoje būklės, juose vykdomos veiklos ataskaitas, kitus reikiamus dokumentus ir įgyvendinti šio komiteto priimtus sprendimus“ (*Dėl institucijų, atsakingų...*, 2010). Vilniaus istorinio centro kaitai ir ją sukeliantiems faktoriams stebėti ir vertinti buvo įsteigta „Vilniaus istorinio centro visuotinės vertės išsaugojimo ir tausojamojo naudojimo priežiūros komisija“, sudaryta iš ICOMOS Lietuva, UNESCO nacionalinės komisijos sekretoriato, Vilniaus savivaldybės, KDP, Valskybinės kultūros paveldo komisijos, senamiesčio bendruomenės, Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros ir kt. narių (*Dėl Vilniaus istorinio...*, 2016).

NKPAĮ ir Saugomų teritorijų įstatymas (STI) – tai pagrindiniai įstatymai, apibrėžiantys bendrus paveldo vertybių saugojimo teisinius nuostatus. Įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyti paveldosaugos reikalavimai surašomi konkrečių kultūros paveldo objektų valdytojams įteikiamuose apsaugos reglamentuose. Pagal NKPAĮ (priimtas 1994 m., nauja redakcija 2005 m., paskutinis straipsnių papildymas 2022 m.) kultūros paveldo objekto atstatymas galimas išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, jei objektas sunaikintas stichinių nelaimių ar žmonių ir atstatomas nekeliant grėsmės autentiškoms, vertingųjų savybių turinčioms išlikusioms vertybės dalims, elementams. Įstatyme numatyta atkūrimo (atstatymo) galimybė, kai tai „pagrįsta išsamiais istorinių šaltinių ir fizinių tyrimų duomenimis; objektas turi ypatingą meninę ar simbolinę reikšmę, yra itin svarbus tautinei savimonei ir kultūros paveldui puoselėti ir dera prie kraštovaizdžio; atkūrimui pritaria valstybės ir savivaldybių institucijos ir visuomenė“ (2004). Nacionalinių dokumentų formuluotėse ir turinyje pastebimas tarptautinių dokumentų atgarsis (Buros chartija (1999), Rygos chartija (2000), Krokuvos chartija (2000), Varšuvos rekomendacija (2018)), taigi galima teigti, kad paveldui atkurti reikalinga kiek įmanoma išsamesnė informacija (brėžiniai, ikonografinė medžiaga, istoriniai, architektūriniai, archeologiniai bei kt. tyrimai), visuomenės pritarimas, jai įsitraukiant į procesą bei aktyviai jame dalyvaujant.

Be paveldo apsaugos įstatymų, planuojant ir projektuojant naują architektūrą svarbu atsižvelgti į Statybos įstatymą ir su juo susijusius Statybos techninius reglamentus (STR). Statybos išsivysčiusiose šalyse yra kontroliuojamos reglamentais (Lietuvoje STR), kitur šie dokumentai vadinami kodeksais, juose pateikiami reikalavimai taikomi, siekiant užtikrinti pastato apsaugą nuo gaisro, konstrukcinių griūčių ar iš esmės užtikrinti naudotojų sveikatą ir gerovę, pastato naudojimo patogumą (Kalman & Letourneau, 2021). Lietuvoje išskirtinai tvarkybos projektams skirtas dokumentas yra tiesiogiai susijęs su Statybos techniniu reglamentu (STR)

ir projekto eigoje dažnai tenka spręsti, kaip juos suderinti, ir kartais tenka aukoti pastato paveldosaugines savybes dėl pastato saugumo. Šiuolaikinės statybinės sistemos esmingai skiriasi nuo naudotų praeityje, todėl, rekonstruojant pastatus ir laikantis statybos techninių reglamentų naujiems pastatams, gali iškilti problemų dėl jų vykdymo, o iškilusios bėdos gali būti sprendžiamos nelanksčiai. Dažnai, pritaikant istorinius pastatus dabartinėms reikmėms ir saugojant paveldo pastatų autentiškumą, šalia atsiranda įvairūs priestatai, pavyzdžiui, liftai (pvz. prie vieno iš „Bokšto skvero“ pastatų Vilniuje (Bokšto g. 6) ar prie Vilniaus Radvilų rūmų fligelio, esančio Liejyklos g.).

2.2.1. Vilniaus istorinio centro teisiniai dokumentai

1994 m. į PP sąrašą Vilniaus istorinis centras įrašytas remiantis (ii) ir (iv) kriterijais: (ii) – „Vilniaus istorinis centras yra išskirtinis viduramžiais susiformavusio miesto pavyzdys, kelis šimtmečius turėjęs didelę įtaką architektūros ir kultūros tendencijoms didelėje Rytų Europos dalyje“; (iv) – „dėl miestovaizdžio ir išsaugotos didelės pastatų įvairovės Vilnius yra išskirtinis organiškai per penkis amžius susiformavusio Vidurio Europos miesto pavyzdys“ (*Retrospective statements...*, 2013). Išskirtinė Vilniaus senamiesčio vertybė – universalumas, harmoninga jo įvairių ypatybių visuma, kurią lėmė miesto ir Lietuvos istorija, kultūra, tradicijos, kraštovaizdis, laike besikeičianti erdvinė kompozicija, skirtingų laikmečių pastatai, formavę miesto tapatybę, sudarę sąlygas tolimesnei miesto kaitai ir paveldo apsaugai. Kaip teigia Drėma (2013), „kiekviena istorinė epocha palieka savo žymę miesto gatvių, aikščių išplanavime, pastatų konstrukcijose bei puošyboje. Viena epocha keičia kitą, ankstyvesnis architektūros stilius pamažu užleidžia vietą naujesniam. Nuosekliai ir harmoningai perimamos ir estetinės vertybės“. O kaita yra normalaus, tačiau permainingo proceso dalis. Retrospektyviniame senamiesčio (Vilniaus istorinio centro) IVV apraše pateikiami jo apsaugos ir valdymo reikalavimai, išskiriami 4 pagrindiniai apsaugos principai: „(i) valdymo teritorinis vieningumas; (ii) horizontalus tarpinstitucinių daugiafunkcinių grupių bendradarbiavimas valdymo srityje, be paveldo apsaugos apimant kitus sektorius, tokius kaip teritorijų planavimas, socialiniai, ekonominiai ir kiti klausimai; (iii) vertikali integracija ir atsakomybių bei sprendimų priėmimo valstybiniame ir savivaldybės lygmenyje koordinavimas; (iv) valstybės, savivaldybės ir visuomenės institucijų bendradarbiavimas per tarpinstitucinę komisiją ir pilietinės visuomenės auditą“ (*Retrospective statements...*, 2013). Šie iškelti reikalavimai rodo strategiškai pagrįsto ir integralaus apsaugos bei valdymo planavimo būtinybę, saugant UNESCO PP vertybę.

Analizuojant tarptautinius dokumentus, matyti, kad daugelyje jų kalbama apie naujos architektūros objektams vieną svarbiausių reikalavimų – dermę su aplinka, „vietos dvasios“ pajautą (Norberg-Schulz, 1979), kuri, žvelgiant į bendrą

saugomos miesto istorinės dalies centrą, tampa nemenku iššūkiu laviruojant ir ieškant tinkamiausio varianto tai vietai, kurioje atsiranda naujas architektūrinis objektas. Istorinė aplinka, kurioje statoma šiuolaikinė architektūra, yra daugiasluoksni, apima įvairius laikmečius, kurie yra materializavęsi pastatuose. Išskirtinė Vilniaus geopolitinė padėtis – tarpasmas tarp Rytų ir Vakarų kultūrų – sudarė sąlygas savitam miesto kultūrinės raiškos fenomenui, kuriame sutilpo įvairių stilių įvairovė, savitumas, bet kartu ir patirtos karinių bei politinių konfliktų žymės. Nuo 1795 m. stilistinę miesto raidą formavo carinės Rusijos politika, tarpukariu įsivyravo tuometinės Lenkijos architektūros bruožų specifika, o sovietinis režimas miestan įnešė cenzūruotų bei apribotų urbanistinės ir architektūrinės raidos sprendimų (Kasperavičienė, 2003). Šie faktoriai ryškiai pastebimi Vilniaus istoriniame centre, jo planinėje struktūroje, silueteuose, fasadų kompozicijose, langų formose ir pan., o paskutiniųjų XX a. dešimtmečių architektūra estetiniu požiūriu vis dažniau aptarinėjama ir vertinama, sprendžiami paveldinės vertės klausimai.

Pasak paveldosaugos eksperto Glemžos (2003), pirmuoju Vilniaus senamiesčio apsaugos dokumentu, žyminčiu jo apsaugos pradžią, laikytinas 1956–1958 m. rengtas ir 1959 m. patvirtintas Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas, tiesa, jau tarpukariu (1936 m.) Vilniaus senamiestis buvo paskelbtas reliktu (Markevičienė, 2003) ir buvo patvirtinti jo apsaugos dokumentai (Fedorovič, 2012). Lenkijos sudėtyje buvęs tarpukario Vilnius saugotas kaip urbanistikos paveldo objektas, tačiau po Antrojo pasaulinio karo, išvykus daugeliui lenkų specialistų, tęstinumas nutrūko (Janušauskaitė, 2017). Kai Vilnius vėl tapo Lietuvos dalimi, buvo parengtas „Vilniaus senojo miesto centro planas“ ir reikšminga senamiesčio dalis buvo pažymėta kaip naujais pastatais neužsątytinamas miesto plotas (Markevičienė, 1999). 1941 m. spęsti Vilniaus miesto pertvarkymo klausimai, pritaikant Vilniui Sovietų Sąjungos miestų planavimo ir rekonstrukcijos principus bei metodus, kurių įgyvendinimui didžiausią iššūkį kėlė sudėtingas reljefas, kreivos gatvės ir saugotini paminkliniai pastatai, tiesa, pačių idėjų nespėta realizuoti (Drėmaitė et al., 2012), taigi ir senamiestyje nauji pastatai ir pertvarkos buvo būtinai.

1944 m. rengtas Vilniaus senamiesčio žalos planas, rodantis supratimą, kad būtina fiksuoti paveldo padėties būklę ir senamiesčio vertingąsias savybes bei numatyti senamiesčio tvarkybos būdus; remiantis šiuo dokumentu 1948 m. pradėti tvarkymo darbai, kurie vėliau buvo tęsiami pagal 1953 m. patvirtinto Vilniaus miesto generalinio plano sprendinius (Glemža & Miciūtė, 2015). Jame numatyti ir reikšmingi senamiesčio pokyčiai – magistralinių gatvių tiesimas per patį senamiestį, Vokiečių gatvės rekonstrukcijos darbai, kai kurių senamiesčio dalių griovimas. Nors 1949 m. Vilnius įtrauktas į Sovietų Sąjungos istorinių miestų sąrašą, kurį sudarė 20 miestų, numatyta jo senamiestį keisti – „nepaprastai atkurti senąjį, buvusį miestą, bet <...> pačiais pažangiausiai socialistinės miestų statybos meto-

dais“ (Jurginis & Mikučianis, 1956). Toks paradoksalus ir deklaratyvus saugojimas bei modernaus senamiesčio perkūrimo siekis pastebimas ir kituose analizuojamuose sovietiniuose planavimo dokumentuose. Nauji pastatai senamiestyje iki 6-tojo deš. pab. nereglamentuojami, tik užsimenama apie kultūros paminklų apsaugos zonose esančius / galimus naujus pastatus, jų kaip kultūros paminklų vizualinio fono vaidmenį jų vizualinį foniškumą kultūros paminklams (Navickienė, 2006).

Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte, rengtame 1956–1959 m., fiksuojamos ir pirmos kompleksinės senamiesčio atgaivinimo metodikos, parengtas saugotinių pastatų sąrašas (Glemža & Miciūtė, 2015), taip pat nemažas dėmesys skiriamas ir naujai statybai reglamentuoti. Nors šis dokumentas priimtas anksčiau nei Venecijos chartija (1964), čia naujai architektūrai tiek tūrio, tiek užstatymo prasme taikomas ne aplinkos replikavimo, o savo laikmečio raiškos aiškaus demonstravimo principas ir reikalaujama atsižvelgti į kontekstą: „Miesto užstatymui būdingi bruožai ir sąskambis su senąja architektūra gali būti išlaikyti atitinkamai parenkant lanksčius gabaritus, raudonąją liniją, stogų formas ir pan., o ne detalių pamėgdžiojimu. Atrodo, kad būtų klaida XX a. planui duoti XVIII a. apvalkalą“ (MRGD *Aiškinamasis...*, 1958). Taip projektuojant naujus pastatus pabrėžiamas urbanistinės sanklodos paisymas išlaikant „užstatymo specifiką ir jo grožį, organizuoti užstatymą analogiškai istorijos bėgyje susiklosčiusiems kompozicijos principams“ (MRGD *Aiškinamasis...*, 1958). Laikomasi nuostatos, kad tipiniai projektai senamiestyje negalimi, nors kitose miesto teritorijose tipizacijos procesai tuo laiku buvo vyraujantys. Rengiami tik individualūs pastatų (kelios išimties kvartale nr. 1) ir mažosios architektūros projektai, o atkūrimas leidžiamas tik remiantis turimais istoriniais duomenimis, kitu atveju siūlyta rinktis naują raiškos formą, derančią prie aplinkos gabaritų (MRGD *Aiškinamasis...*, 1958). Tuo metu buvo rengiami du senamiesčio regeneracijos projektai – „Lietprojekto“ (Lietuvos miestų projektavimo institutas) projektas ir MRGD (Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės, vėliau – Paminklų konservavimo institutas) projektas, – tačiau jie skyrėsi teikiamais prioritetais, tiesa, abu projektai laviravo tarp dviejų uždavinių – siekio laikytis paveldosauginių principų ir bandymo atitikti socialistinio miesto standartą, galiausiai buvo patvirtintas tas projektas, kuris labiausiai atitiko paminklotvarkos uždavinius, – MRGD projektas (Janušauskaitė, 2013). Pagal pagrindinį vertinimo kriterijų – transporto klausimą – šis projektas (archit. K. Šešelgis, S. Lasavickas, J. Šeibokas) atsiliko nuo konkurento (Janušauskaitė, 2014), tačiau literatūroje, analizuojančioje Vilniaus senamiesčio paveldosaugos dokumentus, šis projektas išskiriamas kaip kompleksiškas, novatoriškas, tapęs pavyzdžiu kitiems analogiškos paskirties projektams Lietuvoje.

Besikuriant paveldosaugos doktrinai ir pasirodant pirmiesiems tarptautiniams paveldo apsaugos dokumentams, lygiagrečiai plėtojosi modernizmo idėjos, kurios turėjo tiesioginį poveikį ir besiformuojantiems paveldo apsaugos principams.

Tuometės modernaus miesto realizavimo idėjos, kuomet buvo siekiama pagerinti miesto sanitarines-higienines sąlygas, užtikrinti patogų judėjimą jame, lėmė ir senamiesčio vertinimą. Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas (1959) buvo laikomas laimėjimu, sustabdžiusiu radikalų šios teritorijos pastatų griovimą, siekiant įgyvendinti modernistines idėjas (pvz., magistralinių gatvių tiesimą). Vis dėlto projekte buvo numatyta nemažai griovimų (322 pastatai) ir kitų politinės santvarkos padiktuotų sprendinių (tokių kaip sanacija², gatvių platinimas, pirmų aukštų rekonstravimas į arkadas), bet jie liko neįgyvendinti (Janušauskaitė, 2013). Tuo metu sanacijos metodas laikytas užkertančiu kelią kvartalo destrukcijai ir apsaugančiu nuo visiško pastatų susidėvėjimo, tiesa, vėliau jis buvo daugiausiai kritikuotas projekto sprendinys (Janušauskaitė, 2013). Toks teritorijos „apvalymas“ nuo menkaverčių ūkinių pastatų, užėmusių didelius plotus, įvedus centralizuotą šildymą ir gamtines dujas, sudarė sąlygas naujai statybai (Kaminskas, 1979). Šio ilgai trukusio ir iki galo neįgyvendinto projekto realizavimo metodai bei priemonės skyrėsi, priklausomai nuo vietos, pavyzdžiui, drąsesni būdai naudoti už Vilniaus gynybinės sienos ribų, planuota rekonstruoti kvartalų kiemus, vidaus erdves (Glemža & Miciūtė, 2015). Gyvenamajam plotui didinti siūlyta iš senamiesčio iškelti gamybines įmones, pastatus rekonstruoti, pritaikyti gyvenamajai paskirčiai, – to ilgainiui buvo pasiekta, pavyzdžiui, Paupio atgaivinimo / regeneravimo projekte (Paupio dalis priklauso UNESCO saugomai daliai – disertacijos tyrimo objektui) bei išgriautuose kvartaluose statant naujus pastatus. Rekonstrukcijos sprendiniai buvo numatyti 20–25 metų laikotarpiu, sprendinių autoriai suderino prieštarigus užduoties reikalavimus ir vėlesni Vilniaus senamiesčio apsaugos dokumentai plėtoti šiuo pagrindu, o kompleksinis požiūris į miestą, atsispindėjęs kvartaliniame skirstyme, išlikęs iki dabar.

1969 m., remiantis 1967 m. išleistu Kultūros paminklų apsaugos įstatymu, bandyta Vilniaus istorinį senamiestį saugoti kaip draustinį (tuomet ūkinė, statybinė veikla būtų draudžiama), bet projektas nebuvo patvirtintas, tačiau tais pačiais metais (1969 m.) Vilniaus istoriniam senamiesčiui buvo suteiktas urbanistikos paminklo statusas, taip jis pradėtas saugoti respublikiniu mastu. Lietuvos TSR istorinio senamiesčio (valstybinės saugomos zonos) nuostatuose (1969) patikslinti apsaugos principai, vertybės, priemonės, taip pat patvirtinta, kad šiose dalyse draudžiama griauti pastatus be institucinių leidimų, ir reglamentuota nauja statyba (Navickienė, 2006). Dokumente atsiskleidžia du skirtingi požiūriai: senamiesčio apsaugos užtikrinimas ir radikalaus modernizavimo įgyvendinimas. Planuojamos naujos architektūros savybės nėra nedetalizuojamos, tik konstatuojama, kad specialiosios sąlygos, paruoštos remiantis senamiesčiui būdingais istoriniais architektūriniais principais, išduodamos projektinės užduoties metu (*Dėl Vilniaus,*

² Sanacija – istorinės aplinkos sveikatingumo gerinimas (senų, netinkamų pastatų nugriovimas, aeracijos ir insoliacijos gerinimas) (Jurkštas, 1994).

Kauno..., 1969). 1975 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo (1972) instrukcijoje iškeltos dvi kryptys: ypatingais atvejais – atstatymo (ar rekonstravimo-res-tauravimo) vykdymas, kai turima pakankamai mokslinės dokumentinės medžia-gos, o kitais – rekonstravimo-atstatymo vykdymas, išskiriant šiuolaikinės architektūros pobūdį.

Senamiesčio regeneraciniame projekte, rengtame 1970–1974 m., matyti pa-sikeitusi senamiesčio vertės samprata, profesinės sąvokos ir dėmesys išplėstoms senamiesčio ribų teritorijoms. Paveldosauginį senamiesčio pokytį rodo atlikti jo tyrimai, nagrinėjantys įvairesnius ir naujus teritorijos pažinimo aspektus (statybi-niai technoekonominiai kvartalų tyrimai, sociologiniai tyrimai (orientuotasi į kie-kybinius rodiklius, o ne į gyventojų nuomonę), triukšmo tyrimai, ekonominė ana-lizė), sukuriant naują Vytauto Jurkšto pastatų architektūrinės vertės sistemą, pakeitusią Kazio Šešelgio sistemą, kuriai pritrūko „erdvės struktūros analizės, są-lygų vizualiam erdvės kompozicijos suvokimui, miesto aplinkos erdvės ir laiko charakteristikos“ (Jurkštas, 1994). Remiantis Jurkšto pastatų vertinimo metodika, pagrįstos Pastatų architektūrinės ir meninės vertės (statybos arba rekonstrukcijos metu atliekama stilistinė analizė, vertinanti pastatų fasadus) bei nustatytos Pastatų kompleksinės vertės (pastatai vertinami istoriniu, istoriniu architektūriniu, stilis-tiniu, architektūriniu ir meniniu bei tūrinės erdvinės kompozicijos aspektais); ty-rimų rezultatai išryškino Vilniaus senamiesčio urbanistinio vystymosi, rekonst-rukcijos bei regeneracijos kryptis (*Vilniaus senamiesčio...*, 1974). Daug dėmesio skirta pastatų fasadų tyrimams. Kadangi turėta pakankamai ikonografinės medžia-gos, svarstyta nuo pastatų pašalinti XIX–XX a. sluoksnius (Pylipaitis & Pylipai-tienė, 1974). Nors Jurkšto metodika rėmėsi vizualiais, estetiniais kriterijais, o au-torius, lygindamas juos su Vakarų Europos paveldosaugos specialistų taikomais kriterijais, pabrėžė, kad būtent jie yra labiau tinkami „estetinėms ar šiaip sunkiai apibrėžiamoms ypatybėms nustatyti (pavyzdžiui, unikalumas, reprezentatyvumas ir pan.), o į istorinės aplinkos pritaikymą šiandieniniams gyventojų poreikiams visai nekreipiama dėmesio“ (Jurkštas, 1994).

Projekto pavadinimas nurodė suvokimo naujumą, bet didžiąja dalimi tęsė re-konstrukcijos projektą (1959), todėl ir regeneracijos projekte taikytas sanacijos principas, šalinti mažiau vertingais laikyti mediniai pastatai, mažintas užstatymo intensyvumas (numatyta griauti 4 proc. pastatų), tačiau neefektyviai vykdant pro-jektą pastatų nebuvo gausiai nugriauta. Projekte patikslinta, kad nauja statyba nu-rodytose vertingiausiose senamiesčio gatvėse – draudžiama, o kitur rengiant indi-vidualius projektus rekomenduota remtis kontrasto principu, kuris rekonstrukcijos projekte buvo įvardytas kaip viena iš teigiamų Vilniaus senamiesčio savybių, ir taikyti kitus analogiškus istorinius kompozicinius principus (Pylipaitis & Pylipai-tienė, 1974). Senamiestis padalintas zonomis; kiekvienos teritorijos istorinės, ur-banistinės, architektūrinės, meninės ir kt. vertės yra naujos architektūros veiksniai. Akstinu tarptautiniu mastu kalbėti apie Vilniaus senamiesčio apsaugą tapo

1973 m. Vilniuje vykusio regioninė ICOMOS konferencija, o taip pat ir 1989 m. „ICOMOS Information“ publikuotas Glemžos straipsnis apie Vilniaus istorinį centrą, – tai sudarė sąlygas siūlymui senamiestį įtraukti į UNESCO PP, šio siūlymo svarstymas tęstas Lietuvai kaip savarankiškai valstybei 1992 m. įstojus į UNESCO.

Kitas, 1988–1992 m. Vilniaus senamiesčio regeneracijos korektūros, projektas, rengtas AB „Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto“ (PRPI, vad. archit. Augis Gučas), siekė patobulinti ankstesnius projektus, atsižvelgiant į besikeičiančią ir pasikeitusią Lietuvos politinę, ekonominę situaciją. Projekte didžiausia reikšmė suteikta urbanistinei struktūrai, operuojama nebe atskirais pastatų tūriais, o sklypais (Janušauskaitė, 2014), kurie, sudarydami struktūrą, tapo nauja vertybe, paskatinusia privačios nuosavybės gražinimo klausimų atsiradimą (Glemža, 2002). Nuo ankstesnių projektų šis skiriasi pakitusiu prioritetu – saugoti ir atkurti senamiesčio visumą „išryškinant ir įkūnijant kiekvieno struktūros elemento išsivystymo lygį“ (Glemža & Miciūtė, 2015). Dar kartą praplėstos senamiesčio teritorijos ribos, suskaidytos, remiantis pagrindiniais LDK laikų urbanistinio audinio elementais, suskirstytos į urbanistines zonas. Remiantis šia projektine medžiaga parengta Vilniaus istorinio centro UNESCO nominacinė byla (sąraše 1994 m.).

Šiame projekte, siekiant urbanistinės visumos, svarbus vaidmuo tenka istorinės „tiesos“ atstatymui, todėl siūloma atkurti gatvių, aikščių erdves, posesijines struktūras, kvartalų vidaus erdves, svarbius nugriautus pastatus, įskaitant sakralinės paskirties, visuomeninius pastatus, siūloma atstatyti ir Žemutinės pilies rūmus (remiantis reikiama tyrimais, ikonografinė medžiaga). Nauja statyba siūloma tose senamiesčio dalyse, kur XIX a. užstatymas nėra iki galo susiformavęs, konkrečiai – buvusiose priemiesčio zonose. Taigi, naujos statybos klausimas nutolsta nuo modernizmo idėjų, siūloma atstatyti pastatus arba atkurti jų įvaizdį. Taip pat pabrėžiamas estetinis pastatų derėjimas ir funkcijos, artimos jų istorinei reikšmei (*Vilniaus senamiesčio...*, 1988–1992). Išryškinama miesto gynybinės sienos svarba senamiesčio urbanistinėje struktūroje, ji atskiria patį miesto branduolį: pastarojoje dalyje bei II-oje senamiesčio zonoje atstatymas galimas tik laikantis „maksimalaus istorizmo principo“ (*Vilniaus senamiesčio...*, 1988–1992). Tai buvo siekis grąžinti Vilniaus prieškarinį vaizdą (remtasi 1940 m. padėtimi), nors kritikai vis dar menkino XIX a. palikimą, sakydami, kad miesto destruktija tuo laiku ir prasidėjusi (Markevičienė, 2005). Glemža (1989) pripažino, kad ne visais atvejais būdavo išsaugomas kvartalų autentiškumas, vyravo tendencija rekonstruoti, o ne atgaivinti. Šis korektūros projektas – tai romantizmo, patriotiškumo atspindys, sukėlęs ir visuomenės susidomėjimą, nors net pats projekto autorius laikė projektą utopiniu, maksimalistiniu (Gučas, 2009). Bendrai prieš tai aptarti projektai savo laiku pasižymėjo kompleksiskumu, turėjo integracinių savybių, juose buvo įtraukti socialiniai bei transporto klausimai, bet apie nematerialiąją

miesto pusę nekalbėta, o socialiniuose tyrimuose gyventojai buvo tik statistikos dalis, su jais regeneracijos projektų sprendiniai nebuvo aptariamai.

Pasikeitus politinei santvarkai, Lietuvai formuojant savo valstybės įstatymų bazę, reglamentus, 1994 m. LR priimtas kultūros vertybių apsaugos įstatymas, metais vėliau suformuotas Nekilnojamųjų vertybių registras (nuo 2005 m. vadinamas Kultūros vertybių registru), o Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas pradėtas sudarinėti tik nuo 2017 m. 1997 m. priimtas Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas (VSAR), nustatantis teritorijos priežiūrą, tvarkymą ir naudojimą. Prieš tai aptarti dokumentai, principinė tvarkymo metodika, davė pagrindą šiam reglamentui, kuriame jau įvedamas paveldo priežiūros, visuomenės intereso skatinimas, tikintis, kad tradicijų tęsimas ir paveldo išsaugojimas taptų naudingiau nei paveldo griovimas ar nauja statyba (*LR nekilnojamųjų...*, 1995). Šis gausias diskusijas sukėlęs išsamus teisinis dokumentas užkodavo savo paties painumą, todėl dokumentas kritikuotas dėl neišbaigtos struktūros, metodikos aiškumo stygiaus, terminologijos nesuderinamumo, nekonkretumo, o ir projektuotojams jis pasirodė sunkiai įgyvendinamas (Glemža & Miciūtė, 2015), be to, trūko grafinės dalies, padedančios taikyti praktinę senamiesčio apsaugą. Reglamente naudojamas naujadarų terminas apibrėžia naują objektą ar elementą, kuris įterpiamas konservavimo, restauravimo, verčių eksponavimo ar šiuolaikinio naudojimo bei tvarkymo tikslais (*Vilniaus senamiesčio...*, 1997). Vadovaujantis „mažiausio įmanomo perdirbimo (kaitos) ir turimų verčių būtino išsaugojimo principais“, pokytis senamiestyje turėtų būti kuo mažesnis, būtų išlaikytas autentiškumas, o nauji objektai patenkintų šiuolaikines reikmes. Kaip ir anksčiau aptartų senamiesčio projektų atveju, atstatymas privalo būti pagrįstas dokumentiniais ir fiziniiais paliudijimais, tiksliai atkartojant istorines detales bei elementus, nekelti hipotezių (identiškas ikonografinis atstatymas), ir aiškiai matomas kaip šiuolaikinis kūrinys; atkuriant pastatą, neturėjusį meninės ar istorinės vertės, atkuriami elementai, formuojantys to pastato struktūrą (valdos ribos, planas, erdvių jungtys, tūriai, ašys). Į senamiestį įterpiami nauji pastatai turėtų remtis senamiesčiui būdingais architektūriniais principais, siekiant išsaugoti tam tikrą pobūdį, vientisą pavidalą, vadovautis tradicinių medžiagų, tradicinio atlikimo būdo, amatų tęstinumo principu (*Vilniaus senamiesčio...*, 1997). Išskiriamos ir naujadarų derinimosi prie aplinkos priemonės: mastelis, formos, spalvos bei tonai, faktūra, tradicinių medžiagų (išorėje – kalkinis tinkas arba regimai panašūs apdailos plytų mūras, natūralus akmuo, medis) bei technologijų taikymas. Šis dokumentas pasižymi detalumu ir tuo, kad aptariamai klausimai kartojasi, pavyzdžiui, klausimai apie naujus pastatus ar atstatymą, beje, frazė „naujadarai turi būti suderinti su apsuptymi“ taip pat pasikartoja daugelyje punktų (*Vilniaus senamiesčio...*, 1997). Iš esmės bet kokia nauja architektūra (išskyrus atstatymus) turėtų būti kontekstuali, pagarbi ir nenustelbianti aplinkos bei užtikrinanti senamiesčio integralumą, istorinį tęstinumą.

1995 m. Vilniaus miesto savivaldybė patvirtino du planus – senamiesčio regeneravimo koncepcijos planą ir sklypų planą. Regeneravimo projektas įregistruojamas kaip teritorijų planavimo dokumentas, t. y. kaip detalusis planas (Filipavičienė & Kliobavičiūtė, 2014), o pagal sukurtą koncepciją (vad. archit. A. Gučas, archit. I. Kliobavičiūtė, D. Sabaliauskienė) rengiami tolimesni atkūrimo projektai, kurie yra iki galo įgyvendinami, be to, jais vadovaujamos ir toliau, jie yra papildomi. Be minimo regeneravimo projekto, sukurtos Vilniaus senamiesčio tvarkymo ir statybos taisyklės (aut. A. Gučas, A. Trapikas), kuriomis vadovautasi iki 1997 m., kuomet įsigaliojo apsaugos reglamentas, tai užpildė nepilnos apimties teritorijų planavimo dokumento spragas (1995 m.). Vilniaus istoriniam centrui jau esant PP sąraše, tarptautiniai ekspertai rengė Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategiją, pagrindines jos nuostatas (1995–1996 m.), pagal kurias įvairius tvarkymo ir projektinius darbus turėtų organizuoti Vilniaus senamiesčio direkcija; 1998 m. įsteigiama ir šių užduočių vykdymą perima Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra (VSAA). 2023 m. pradėtas rengti vienas iš pagrindinių paveldosauginių dokumentų – PP vietovės valdymo planas (iki tol naudoti vietovės valdymo metmenys), o 2024 m. parengtas jo projektas (organizatoriai: Vilniaus savivaldybė, jai pavaldi VSAA, KPD). Pirmiausia VSAR buvo patvirtintos pirmoji ir bendrosios dalys. Laukiant, kol bus parengtos kitos, II–V, reglamento dalys, galiojo Vilniaus senamiesčio apsaugos laikinosios taisyklės; techniškai jomis vadovautasi iki 2003 m. naujojo VSAR.

Įrašius Vilniaus istorinį centrą į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą (1994 m.), buvo parengta Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategija (1996 m.), be to, 2003 m. buvo patvirtintas Senamiesčio apsaugos reglamentas, o 2005 m. Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinasis apsaugos reglamentas. Remiantis šiais dokumentais buvo kuriami ir atnaujinami kiti Vilniaus senamiesčio apsaugos dokumentai, specialieji planai ar bendrųjų planų nekilnojamojo kultūros paveldo dalis. Vilniaus paskutinė specialioji plano koncepcija parengta 2017 m., o Vilniaus bendrasis planas patvirtintas 2021 m. Vienas iš svarbiausių Vilniaus senamiesčiui skirtų apsaugos uždavinių – „numatyti ir įgyvendinti veiksmingą strategiją, reikalingą išsaugoti iš gretimose senamiesčiui teritorijose esančių pagrindinių apžvalgos vietų atsiveriančius senamiesčio vaizdus, išvengti juose ryškių pakeitimų, trukdančių senamiestį optimaliai apžvelgti ar menkinančių šių vaizdų estetinę vertę bei išsaugoti iš senamiesčio pagrindinių apžvalgos vietų atsiveriančius vertingus vaizdus“ (Jurevičienė, 2010). Analizuojant naująją šiuolaikinę senamiesčio architektūrą, verta apžvelgti ir apsaugos zonų bei fiksuotų apžvalgos taškų vizualinę estetiką.

1998 m. Vilniaus senamiestis kaip urbanistinė vietovė įgyja kultūros paminklo statusą (UIP), o 2005 m. įgauna saugomos kultūros vietovės statusą. 1998 m. taip pat įsigalioja Vilniaus miesto bendrasis planas (vad. archit.

K. Pempè, prof. J. Glemža ir kt.), kuriame integruoti ankstesni Vilniaus senamiesčio planavimo dokumentai bei reglamentas, todėl šį bendrąjį planą galima laikyti kompleksiniu dokumentu (Filipavičienė & Kliobavičiūtė, 2014). Šio dokumento sprendiniuose pabrėžiamas regeneravimo projekto koncepcijos bei atgaivinimo strategijos įgyvendinimo svarba, akcentuojama Žemutinės pilies rūmų atkūrimo pirmenybė. 2003 m. patvirtintas Vilniaus senamiesčio (kultūros paminklo U1P) specialusis planas (reng. vad. archit. I. Kliobavičiūtė, archit. G. Filipavičienė, E. Kazlauskaitė), kuriuo nustatyti skirtingų teritorijų naudojimo, tvarkymo režimai, apibrėžti apsaugos tikslai, leistini bei draudžiami darbai.

2003 m. parengtas naujas, didelės apimties (iš 6 dalių), jau grafinę dalį turintis pagrindinis vietovės apsaugos dokumentas – Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, kuriame apsauga apibrėžiama projektiniame bei realizacijos lygiuose, koreguojant rengimo metu buvusius planavimo dokumentus. Dokumente aptariama senamiesčio situacija (jos etapai), vertybės, apsaugos būdai, regeneravimo būdai, reglamento įgyvendinimo gairės ir etapai, reikalavimų taikymas ir galiausiai detalizuojamos teritorijos, suskirstant jas į zonas ir, vėliau, į kvartalus (*Vilniaus senamiesčio...*, 2003). Visos senamiesčio teritorijos skirstymas į tris dalis išlieka, keičiasi pavadinimai (Vilniaus pilių rezervatas, miestas, priemiesčiai), nustatomi apsaugos režimai (rezervatas, riboto naudojimo ir universalus naudojimo), kurių bendras tikslas – išsaugoti išlikusius senamiesčio struktūros autentiškumo požymius, jungiant autentiškas ir atkuriamas dalis bei paliekamus nevertinamus intarpus ir naujadarus į vieną visumą.

Šių režimų zonos suskirstytos į 4 tvarkymo režimo zonas (konservavimo, konservavimo-restauravimo, restauravimo, restauravimo-atkūrimo), kurios apima tiksliai apibrėžtus kvartalus ir atskirus sklypus (*Vilniaus senamiesčio...*, 2003). Nauja statyba (užstatymo rekonstrukcija, užstatymo papildymas, atkūrimas), plėtra daugiausiai leidžiama restauravimo-atkūrimo režimo zonoje, reikalaujant laikytis būdingų senamiesčio erdvinės struktūros formavimo principų, sprendiniai bei priemonės turi būti harmoningai derančios su autentiška visuma (*Vilniaus senamiesčio...*, 2003), projektuojamų pastatų mastelis, struktūra ir medžiagos turi atliepti aplinkinio užstatymo pobūdį. Atkūrimas galimas (toks dažniausias istorinio senamiesčio branduolio teritorijoje), kaip ir ankstesniame reglamente, remiantis moksline istorine dokumentacija, tačiau siekiama įvertinti ir jo poreikį, būdą, apimtį. Šis reglamentas yra vis dar galiojantis, daug kartų koreguotas, pildytas, detalizuotas, bet, palyginti su ankstesniais, kryptingas, sistemingas ir siekiantis strategiškai apibrėžti urbanistines visumas, atskirų kvartalų bei sklypų, jų užstatymo tvarkymą. Taip pat pažymėtina, kad VSAR buvo pirmasis dokumentas, reguliuojantis sklypų užstatymą, jo morfologinį tipą (teritorijų planavimo įstatyme nuostata atsiranda tik 2014 m.). Pagal būdingus morfologinius tipus buvo nustatyti konkretūs pastatų statymo būdai bei tankis, aukštingumas. Siekta išsaugoti būdin-

gus atskirų senamiesčio dalių užstatymo bruožus, vengiant užstatymo tipų niveliacijos (*Vilniaus senamiesčio...*, 2004). 2004 m. Vilniuje lankėsi tarptautinė ekspertų grupė, kurios vienas iš tikslų buvo Vilniaus senamiesčio detaliojo plano projekto įvertinimas ir rekomendacijų pateikimas. Viena iš rekomendacijų buvo didesnių projektų atveju sudaryti poveikio aplinkai vertinimo grupę. Taip pat siūlyta plėsti detalųjį planą iliustruojančią medžiagą, kad būtų patogų lyginti apsaugos plėtros analizės rezultatus bei svarstyti projektų poveikį senamiesčiui.

1995–2004 metų laikotarpiu galiojęs apsaugos reglamentas buvo pagrindinis dokumentas, nustatantis objekto ar vietovės priežiūros, tvarkymo ir naudojimo sąlygas. Nustatomos individualios paminklotvarkos sąlygos, numatomi privalomi atlikti tyrimai, numatytiems darbams rengiamas vienas projektas, darbai derinami, leidimai išduodami bendrai (Filipavičienė & Kliobavičiūtė, 2014). Nuo 2004 m., įsigaliojus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui, kultūros paveldo išsaugojimo tvarkybos darbai skirstomi į tvarkomuosius paveldosaugos darbus ir tvarkomuosius statybos darbus, o vietovių dalių saugojimo režimai įteisinami specialiaisiais planais (teritorijų planavimo dokumentais, esančiais kitos LR ministerijos atsakomybėje). Kaip rodo Vilniaus senamiesčio teisinių dokumentų apžvalga, senamiestis visuomet buvo suvokiamas kartu su jo apsuptimi, tik keitėsi saugomo objekto apimtis ir įvardijimas. 2007 m. patvirtintame Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrajame plane iki 2015 m. (vad. M. Pakalnis) yra ir kultūros vertybių dalis (prof. J. Glemža), o bendrai numatyta rengti specialiuosius planus, apsaugos reglamentus, senamiesčio buferinėse zonose išskiriamos atskiros vietos auštybiniam pastatams, įteisinami ir senamiesčio, jo apylinkių apžvalgos taškai (*Vilniaus bendrasis...*, 2007). Svarbu paminėti, kad kaip vienas svarbiausių darbų vis dar išskiriamas pavienių objektų senamiestyje atkūrimas.

Vilniaus senamiesčio apsaugos teisinių dokumentų gausa bei kaita demonstruoja, kad nėra paprasta keisti jau esamus dokumentus, patogiausiu būdu juos atskirais, papildomais dokumentais, leidžiančiais geriau aprėpti visus apsaugos, tvarkybos klausimus, dažnai kylančius reaguojant į susidariusius precedentus. Pavyzdžiui, toks teisės aktus papildantis dokumentas parengtas 2012 m., tai – Vilniaus senamiesčio tvarkybos rekomendacijos (konkrečios rekomendacijos dėl atskirų pastato elementų, apsupties, medžiagų ir kt.), jos galiojo iki Vilniaus senamiesčio tvarkymo plano priėmimo 2014 m. Vilniaus senamiesčio tvarkybos rekomendacijų dokumente griežčiau reglamentuojamas ir atstatymo klausimas: atkūrimas ir konversija (statinių statyba) leidžiama, atlikus teritorijos, kuriose numatoma urbanistinės struktūros kaita, detalius tyrimus, pateikus teisinį pagrindimą. Senamiesčio išsaugojimui svarbus jo apsupties paveldosauginis reglamentavimas. Apsaugos zonų kaitos reguliavimas yra esminis, išsaugant paveldo objekto apsupties kraštovaizdį ir užkertant kelią naujų elementų, kurie galėtų gadinėti senamiesčio unikalų siluetą, perspektyvas ir panoramas, atsiradimui (Filipa-

vičienė & Kliobavičiūtė, 2014). 2013 m. patvirtintas Vilniaus senamiesčio vertinimo tarybos aktas, kuriame patikslintos ir įvardytos visos senamiesčio vertingosios savybės, panoramos, siluetai, perspektyvos, išsklotinės, užstatymo morfologiniai tipai, vertingųjų savybių turintys pastatai, statiniai. Akto medžiaga tavo pagrindu rengiant sprendinius VSTP.

Saugant PP vertybę svarbus dėmesys tenka ir apsaugos zonoms ir jose vykstantiems pokyčiams. 2005 m. priimtas Pasaulio paveldo objekto apsaugos zonos laikinasis apsaugos reglamentas (2010 m. priimtas senamiesčio teritorijos ir apsaugos zonos ribų planas), kuriame konkrečiai nurodomi leidžiami ir draudžiami apsaugos veiksmai ir dokumento galiojimo laikas. Dokumento tikslas – saugoti istoriškai susiformavusias panoramas, siluetus, kurie matomi iš senamiesčio gatvių, aikščių, pagrindinių įvažiavimo į senamiestį traktų, nurodytų bendrajame plane bei kituose dokumentuose, senamiesčio apžiūros taškų senamiestyje ir jo apylinkėse. Todėl naujų pastatų ir užstatymo pokyčių vizualinis poveikis senamiesčio kraštovaizdžiui yra tikrinamas naudojant 3D modelį. Toks metodas ypač svarbus analizuojant aukštybinių pastatų vizualinį poveikį, įtraukiant juos į senamiesčio panoraminį vaizdą, matomus iš Bendrajame plane nustatytų taškų. 2008 m. nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialusis planas, teritorijos ir apsaugos zonos ribų planas ir atlikta išsami analizė įrodė, kad aukštybinių pastatų statyba daro įtaką senamiesčiui net tuomet, kai fiziškai vyksta toli nuo senamiesčio. Tai turi įtakos jo panoramoms, todėl būtina vizualinio poveikio patikra. Nustačius, kad teritorijos šiaurės vakarų kryptimi, prie pat Šeškinės kalvyno lūžio, daro poveikį senamiesčio panoramoms, buvo praplėstos jų apsaugos zonos šia kryptimi.

Pagal istorinius, urbanistinius ir funkcinius kriterijus, remiantis planinės, tūrinės, erdvinės struktūros, atskirų pastatų, želdinių bei pavienių elementų charakteristikomis, Vilniaus istorinis centras suskirstytas į tris pagrindines zonas, kurias sudaro iš viso 10 zonų (*Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas...*, 2003). Jos viena nuo kitos skiriasi istorinio vystymosi savybėmis, istoriniu juridiniu statusu ir administravimu, paskirtimi, plano struktūra, užstatymo charakteriu ir statinių estetinė išraiška. Remiantis Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrojo plano Nekilnojamojo kultūros paveldo Vilniaus senamiesčio teritorijos urbanistinių struktūrų prioritetinio tvarkymo reglamentų schema, I zonoje yra Vilniaus valstybinis pilių rezervatas, kurio teritorijos tvarkymo prioritetais įvardinti gamtos ir nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių išsaugojimas, konservavimo ir restauravimo darbai; pritaikymas kultūriniam turizmui (baigti Pilininko namo pritaikymo (rekonstravimo) darbai). II Vilniaus senamiesčio teritorijos zona – buvusios

gynybinės sienos ribose, joje tvarkymo prioritetai apima vietovių vertingųjų savybių³ išsaugojimo, konservavimo, restauravimo, remonto darbus. Urbanistiniai pokyčiai šioje zonoje galimi „vietovei reikšmingo buvusio užstatymo vietose“, „pakitusiose nesusiformavusiose urbanistinėse struktūrose“ bei pastatų, įvardintų kaip „kiti objektai“, teritorijose. Šiuos pokyčius apibrėžia tyrimai bei sklypo užstatymo tipas, o pakeitimai neturi pažeisti urbanistinių struktūrų vientisumo, autentiškumo kriterijų.

II Vilniaus senamiesčio zonoje, „Miestas“, galimi ir jos urbanistinių struktūrų tvarkomieji statybos darbai, konkrečiau, pritaikymo, atkūrimo bei rekonstrukcijos darbai (*Vilniaus bendrasis planas*, 2021). Tokiems pokyčiams įgyvendinti būtina atlikti tyrimus, parengti urbanistinių struktūrų rekonstrukcijos projektus, nemažiau svarbu ir taip pat privaloma organizuoti galimų sprendinių viešuosius atvirus aptarimus, architektūros konkursus. Atskiruose sklypuose numatoma galima nauja statyba, kuriai keliami reikalavimai: vadovautis būdingais zonos (II) erdvių organizavimo dėsniais, jų struktūra, masteliu, išsaugoti vertingus užstatymo elementus juos konservuojant, restauruojant. Visi išvardinti darbai atliekami etapais ir tam reikalingi ne tik jau minėti veiksmai, bet ir papildomos projektų viešinimo procedūros bei UNESCO institucijų pritarimas. III zona padalinta į mažesnius pozonius, suskirstytus pagal istorines priemiesčių teritorijas ir pavadintus simboliškais jų pavadinimais, numatyti galimi didžiausi Vilniaus senamiestyje architektūriniai erdviniai pokyčiai. Teritorijų tvarkymo prioritetai panašūs į II zonos: nekilnojamųjų kultūros vertybių išsaugojimas, restauravimas, remonto darbai. Čia, taip pat kaip II zonoje esančiose vietose, galimi urbanistinių struktūrų konversijos ar vystymo pagal nustatytą valdos ar kvartalo užstatymo tipą darbai. Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrojo plano Nekilnojamojo kultūros paveldo senamiestyje brėžinyje (2021) pažymėti sklypai, kuriuose yra leistini naujos statybos (žymima mėlsva spalva) pritaikymo darbai, nepažeidžiant nustatyto valdos užstatymo morfologinio tipo parametru. Taip pat pabrėžiama, kad tokie pokyčiai neturi pažeisti IVV apraše apibūdintų urbanistinių struktūrų vientisumo, autentiškumo kriterijų. Šiame plane oranžine spalva žymimi sklypai, kuriuose galimi tvarkomieji statybos (pritaikymo (rekonstravimo), atkūrimo) ir kraštotvarkos darbai, vykdomi, nepažeidžiant nustatytų vertingųjų savybių, išsaugant prarastų urbanistinių struktūrų fragmentus (pamatus, rūsius ir kt.). Sudarant šią Bendrojo plano dalį remtasi galiojančių nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiųjų planų, detaliųjų planų, Pasaulinio paveldo objekto – kultūros paminklo UIP – Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinojo apsaugos reglamento bei Vilniaus senamiesčio specialiojo plano – tvarkymo plano koncepcijos (*Kultūros*

³ Nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių, registruotų Nekilnojamųjų vertybių registre ir nustatytų Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybų aktais.

ministerijos raštas..., 2012) nuostatais (*Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos...*, 2021). Nuolatinė teisės aktų kaita reikalauja naujų teritorijų planavimo dokumentų redakcijų. Taip pat matoma vis tikslesnių ir griežtesnių paveldosaugos reikalavimų nustatymo tendencija, kuri, kaip teigia Filipavičienė ir Kliobavičiūtė (2014), didina atotrūkį tarp pastatų naudotojų, investuotojų, projektuojančių architektų, tyrėjų, valdininkų, nes miestas – gyvas organizmas, jame ypač griežti rėmai atmetami.

Vilniaus miesto savivaldybė, siekdama bendrai gerinti architektūros kokybę mieste, paskelbė 10 Vilniaus urbanistikos ir architektūros taisyklių (2021), kuriomis reikėtų vadovautis, vertinant architektūrinius projektus. Šios taisyklės – tai miesto administracijos suformuluoti principai, stebint šiuolaikinės visuomenės poreikius, vertinant lūkesčius, susijusius su miesto plėtra, diskutuojant su specialistais. Šių kriterijų pagrindu Vyriausiojo miesto architekto skyrius parengė anketinę formą – projektuotojams (architektams ir nekilnojamojo turto vystytojams) skirtą savikontrolės priemonę, – kad architektai galėtų iš anksto nuosekliai įsivertinti ar savivaldybei teikiamas jų projektas atitinka architektūros kokybinius reikalavimus. Lietuvos architektų rūmų taryba, išnagrinėjusi šią metodiką bei vertinimo tvarką, pažymėjo, kad tokie metodikai nepitaria, nes ji neatsižvelgia į LR Architektūros įstatyme įtvirtintus architektūros kriterijus, o metodikoje trūksta argumentacijos, (pagrįstumo). Šios taisyklės – tai miesto administracijos suformuluoti principai, todėl neturėtų būti taikomos kaip vienintelis projektų vertinimo mechanizmas (*Lietuvos architektų rūmai...*, 2021). Be to, nei LR įstatymuose, nei poįstatyminiuose aktuose nėra patvirtinimo, kad ši metodika turi būti privalomai taikoma statybos dalyviams Vilniaus mieste ar pritaikoma kitose savivaldybėse, todėl būtų tikslingiau ruošti tokią metodiką, kuri atitiktų galiojančias teisės aktų nuostatas. Taisyklių kokybės kriterijai: urbanistinis kontekstas, perimetrinio užstatymo principai, daugiafunkciškumas, architektūriniai konkursai, darna su miesto architektūros kontekstu, natūralios medžiagos, konversijų taikymas, paveldo objektų įveiklinimas, faktinio turinio viršenybė, kraštovaizdžio saugojimas ir žaliųjų plotų plėtimas.

2.3. Lietuvos saugomų teritorijų bei kultūros paveldo objektų teisinių dokumentų sąlygos

Dažniausiai tarptautinių organizacijų dokumentai priimami pirmiau nei nacionaliniai ir pastarieji formuojami pagal tarptautinių nuostatas, tiesa, dėl kintančios kultūros paveldo sampratos, skirtingų aspektų išryškavimo ar atmetimo ne visos tarptautinių dokumentų nuostatos ir rekomendacijos perkeliamos į nacionalinę teisę. Trūkstant aiškios nacionalinės paveldo sampratos, pati apsauga tampa

komplikuota ir sudėtinga, mat tokiu atveju, užtikrinant paveldo apsaugą ir priimant sprendimus dėl naujų pastatų saugomose teritorijose, kyla nemažai problemų. Planuojant pokytį ir užtikrinant veiksmingą, vientisą ir aiškų planavimo procesą bet kurioje Lietuvos teritorijoje, šis procesas turi būti pagrįstas planavimo dokumentais, kurie sudarytų bendrą sistemą: kompleksinio planavimo dokumentai (valstybinio lygmens bendrieji planai (toliau BP), savivaldybės lygmens BP ir detalieji planai) ir detalieji planai. Rengiant šiuos planus remiamasi ir įvairiais valstybės strateginiais planavimo dokumentais, kurie susiję hierarchiškai, – apimantys reglamentuojamą didžiausią teritoriją ir mažėja iki smulkiausio teritorinio vieneto. Pagal ES darnaus vystymosi strategiją toks integruotas valdymas pasižymi proceso cikliškumu: rengiant bendruosius planus, pradedama nuo esamos situacijos analizavimo, tikslų nustatymo, konkrečių institucijų politinio išsipareigojimo jų siekti, įgyvendinimo bei priežiūros ir baigiama įvertinimu, o pateikus ataskaitas pradedami ruošti nauji dokumentai, pradedamas kitas ciklas. Kiekviena UNESCO PP vertybė privalo turėti savo strateginį dokumentą – valdymo planą, kuris nėra teritorinio planavimo dokumentas, apibrėžiantis kaip saugoma IVV, tačiau, turint aiškius strateginius žingsnius, jis lemia nacionalinių teisinių dokumentų planavimo sprendinius, sistemišką saugomos vietovės valdymą. Šis dokumentas turėtų lemti ir kitų planavimo dokumentų konkretesnius sprendinius.

Tarptautiniuose paveldotvarkos dokumentuose daug dėmesio skiriama konteksto reikšmei, pabrėžiamas aplinkos tiek istorinis, tiek kultūrinis kontekstas. Kontekstualumas yra apgalvotas ir argumentuotas tikslas, siekiant, kad architektūros forma netaptų tik tuo, kas tenkina estetinį poreikį. Kaip teigia Petrušonis (2017), „susitelkiant vien ties estetinė meno funkcija ir vengiant praktinių ir semantinių kūrinio apibrėžčių, forma atskiriama nuo turinio ir būtent konteksto įvertinimas gali padėti tokio atskyrimo išvengti“. Dažnam architektui, projektuojančiam saugomose teritorijose, sunku įsisavinti kultūrinės aplinkos kontekstą ir perteikti jį savo projekte, todėl ir visapusiškai įtaigioje aplinkoje rezultato siekis sukelia papildomų iššūkių.

2.3.1. Kuršių nerijos teisiniai dokumentai

Išskirtinės visuotinės vertės apraše (*Retrospective Statements...*, 2014) Kuršių nerija apibrėžiama, kaip UNESCO saugoma pasaulio paveldo vietovė, kaip „vėjo ir žmogaus veiklos sąveikoje susidaręs ir toliau besiformuojantis smėlingas, miškin-gas pajūrio nerijos kultūrinis kraštovaizdis su mažomis pamario gyvenvietėmis, pasižymintis unikalių gamtos ir kultūros paveldo vertybių gausa, turintis socialinę ir kultūrinę svarbą“. Be jau aptartos kraštovaizdžio morfologinės sandaros ir jo formavimąsi nulėmusių veiksnių reikšmės, be bendrosios erdvinės struktūros, tarp šios vietovės vertingiausių kraštovaizdžio elementų išskiriamos raiškios panoramos bei siluetas nuo Kuršių marių pusės (*Retrospective Statements...*, 2014). Šioje

pamario palvės juostoje įsikūrusios gyvenvietės yra vienos pagrindinių šio kultūrinio kraštovaizdžio elementų, sudarančių dalį matomo ir išlikusio panoramos silueto. Dalis kultūrinių darinių – pusiasalio archeologinės vietovės – 1588 m. pradėti pustyti ir užpustyti kaimai (Bučas, 2001), šioje Kuršių nerijos dalyje dar nėra atlikti išsamūs archeologiniai ir menotyriniai tyrimai.

Pamario panoramą sudaro senieji žvejų kaimai, virtę kurortinėmis gyvenvietėmis, o jų planinė-erdvinė struktūra bei architektūra – senieji mediniai žvejų namai ir XIX a. profesionaliosios architektūros statiniai (švyturiai, prieplaukos, bažnyčios, mokyklos, vilos, jūrinio kultūrinio paveldo elementai), visa tai – vieni iš vertingiausių Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio elementų (*World Heritage Nomination...*, 1999). Dvi žvejų gyvenvietės yra sudėtingesnės planinės struktūros – Juodkrantė ir Nida, o kitos dvi – Pervalka ir preila, pasižymi paprasta linijine struktūra.. Juodkrantė jau XX a. pr. turėjo daugiausiai kurortinės architektūros objektų – vilų, kurių nemaža dalis išliko iki šiol. Vilos (medinės, mūrinės) – profesionaliosios architektūros palikimas šiose gyvenvietėse, savo tūriu gerokai didesnės nei žvejų kaimo gyvenamieji namai. Šis dvilypės tapatybės, kurorto ir kaimo, darinys, turintis ir pramoninės veiklos reliką (Juodkrantėje) – Gintaro įlanką (XIX a. vid. pirmoji Europoje gintaro kasykla), – koduoja atsirandančios naujos architektūros išraišką.

Kuršių nerijos paveldo apsauga keitėsi kartu su politinėmis aplinkybėmis. Iki XX a. vid., vystant teritoriją, visa, kas sena ir vertinga, buvo periimama ir išsaugojama (Bučas, 2001). Iki tol kelis amžius čia gyvenusi žvejų bendruomenė, suvokusi vietovės ekologinius niuansus bei egzistavusi darnoje su aplinka, galiausiai suiro, nes vietovė ištuštėjo ir nebeliko kas puoselėtų materialųjį palikimą, jį saugotų. XIX a., siekdami apsaugoti savo gyvenamąją aplinką ir pastatus nuo užpustymo, mokslininkų vadovaujami ir valstybės remiami gyventojai suformavo bei apželdino apsauginį pajūrio pylimą, palvę ir didįjį kopagūbrį (pagal J. D. Titiaus pasiūlymus) (Bučas, 2001). 1907 m. Rytų Prūsijoje buvo priimtas įstatymas, draudžiantis daryti vietoves, gražų kraštovaizdį, o po metų išėjusiu įsaku buvo uždraustos statybos, kurios galėtų bjauroti miestus ir miestelius (Bučas, 2001). Galima daryti prielaidą, kad naujų pastatų atsiradimas buvo pagarbus esamai aplinkai, siekiant ją tausoti, saugoti. Pokariu, 1945–1948 m., į Kuršių neriją grįžo tik 13 proc. buvusių gyventojų (Safronovas, 2018), todėl jos gyvybingumas ir gyvenvietės ilgainiui mažėjo, o kultūros paveldo nebuvimas tik paskatino didesnę gyvenviečių paveldo nykimą (nenaudojami pastatai sudeginami arba sugriaujami) (Bučas, 2001). Kuršių nerija buvo pakrantės ruožo dalis (1946 m.), į kurią laisvai atvykti nebuvo leidžiama, ja rūpinosi ir joje gyveno kariškiai. Suteikus visoms keturioms vasarvietėms miesto tipo vietovių statusą, prioritetas teiktas ne poilsinei funkcijai, o pramoninei – žuvininkystės, numatytos net dvi – žuvies apdirbimas ir žuvies priėmimas (išskyrus Preiloje) (Drėmaitė, 2020). Ilgainiui, per

5 metų laikotarpį, gyvenvietėse įsikūrė žuvis pramonės sektoriuje dirbę ir per karą nusavintuose, smarkiai nenukentėjusiuose buvusių gyventojų namuose apsigyvenę žmonės (1951 m. pradėtas planingas perkėlimas). Kadangi teritorija karo laiku buvo sukarinta, buvo kastos tranšėjos, rengti įtvirtinimai kertant miškus, sudarant apsauginį pylimą, atsinaujino smėlio pustyimo problema ir tai paskatino Kuršių nerijos gamtinį saugojimą. 1951 m. pradėdamas apsauginio pylimo atstatymas, o 1956 m. įkuriamas Neringos miškų ūkis ir atkuriami medelynai.

Išaugęs rekreacijos poreikis pakeitė ir gyvenviečių kraštovaizdžius, pritaikomos sodybos poilsinėms reikmėms keitė ir pastatų autentiškumą. 6 deš. atkreiptas dėmesys į Kuršių neriją kaip į poilsinę teritoriją ir 1958 m. pradėtas rengti Lietuvos SSR pajūrio zonos rekreacinis įsisavinimo projektas (Žemės ūkio statybos projektavimo institutas, vad. S. Stulginskis), kuriame siūlyta vystyti dvi didesnes gyvenvietes, Nidą ir Juodkrantę, bei sukurti dvi naujas – Agilą (šalia Pervalkos) ir Naglius (6 km nuo Smiltynės) (Drėmaitė, 2020). Baiminantis visų gyvenviečių susijungimo plečiantis, numatytos apsaugos juostos (11–14 km). Iškelta nacionalinio parko idėja išpildyta 1960 m. ir Kuršių nerijai suteiktas landšaftinio draustinio statusas, todėl tolimesni naujos statybos projektai buvo derinami su gamtos apsaugos atstovais. Šiame landšaftiniame dokumente numatyta Neringos vystymosi turistinė-poilsinė funkcinė kryptis, kuri iš dalies nulėmė ir naujos architektūros šioje teritorijoje sprendinius. Rekomenduojama statyti pensionus, vasaros viešbučius, pionierių stovyklas, turistines bazes, palapinių miestelius, kempingus ir pan., o taip pat raginama nestatyti individualių, vienai šeimai skirtų vasarnamių, kad nebūtų eikvojama vertinga nerijos teritorija (Drėmaitė, 2020). Nebetiesiama daugiau kelių automobiliams, plečiama pėsčiųjų ir dviračių takų infrastruktūra. Plečiantis kurortui, pradėta svarstyti ir apie kompleksinį planavimo dokumentą, planą, kuris reglamentuotų tiek gamtosauginius, tiek naujos statybos aspektus. 1961 m. Nidos gyvenvietei (gatvių tinklui, erdvinei kompozicijai) suteiktas vietinės reikšmės urbanistinio paminklo statusas, tik vėliau (1973 m.) ji įrašyta į LTSR kultūros paminklų sąrašą, o 1987 m. nustatytos saugotinos urbanistinės vertybės (Bučas, 2001). 1961 m., siekiant išsaugoti likusius žvejų kaimus, siūlyta poilsinės paskirties pastatų plėtra pajūrio dalyje, ne pamary, pristatyta kilnojamų namelių miestelių idėja. 1962 m. Neringa (išskyrus Smiltynę, kuri iki šiol yra Klaipėdos savivaldybės teritorija ir kuriai galioja ir jos, ir nacionalinio parko BP reglamentai) įgauna miesto statusą ir apjungia gyvenvietes, o miesto centru tampa Nida.

Miesto centro pertvarkymas pradėtas 1961 m., patvirtinus Nidos gyvenvietės suplanavimo ir užstatymo generalinį projektą (archit. V. Stauskas), o dvejiems metais vėliau parengtas Nidos kultūrinio, prekybinio ir administracinio centro projektas⁴ (vyr. archit. L. Mažekienė, archit. A. Mikėnas). Jame jau išskirtos 4 zonos,

⁴ Projektas parengtas Miestų statybos projektavimo instituto (MSPI) Kauno skyriaus architektų.

kurių viena – etnografinė ir kurią numatoma sutvarkyti taip, kad ji kontrastuotų su nauja modernia architektūra (Drėmaitė, 2020). Dalį šios Nidos zonos planuota paversti etnografiniu muziejumi (8 namus su ūkiniais pastatais) ir jį papildyti keeliais senoviniais žvejų namais, o pakrantėje eksponuoti senus laivus, tinklus ir sukurti romantizuotą atmosferą; ši atmosfera jaučiama ir šiandien, tik šiomis dienomis ji būdingesnė Nidos priplaukos teritorijai. Šiuo laikotarpiu atsigręžta į etninę vietos architektūrą ir bandyta, kuriant naujus pastatus, ieškoti identiteto krypties.

Nuo architekto stilistinio braižo priklausė galutinė pastato raiška, tačiau 1961–1967 m., projektuojant naujus poilsinius pastatus, siekta architektūros subtilumo, santūrumo, kraštovaizdžio dermės. Pirmieji poilsio namai buvo įrengiami, rekonstruojant žvejų sodybas, o kasdienio aptarnavimo tipinių pastatų (kurių buvo gausu Lietuvos miestuose ir miesteliuose) atsisakyta, siekiant savitumo jie projektuoti individualiai (parduotuvės, paštas, valgyklos ir pan.). 7 deš. atkreiptas dėmesys į tradicinę Neringos architektūrą ir pasiūlytos priemonės vertinėjams namams saugoti, jie suremontuoti, perdažyti. Šio laikotarpio įvykiai suformavo tolimesnę Kuršių nerijos vystymosi kryptį ir Statybos reikalų komitetas priėmė sprendimą dėl pastatų aukščio Neringoje. Būtent senosiose architektūros zonose nauji pastatai turi būti ne didesni nei dviejų aukštų, o kitose – trijų, keturių (Drėmaitė, 2020), numatyta laikytis vieningų spalvinių sprendimų, dengti dvišlaičius stogus čerpėmis, rekomenduoti tradiciniai pastato dekoru elementai (Ramanauskienė, 2011). Visi projektai individualizuojami, laikinieji mediniai namukai (dažnu atveju statyti miškuose, jų relikto galima aptikti dar ir šiandien) perkeliama į kitą kurortą – į Šventąją.

Iki atsirandant specialioms apsaugos dokumentams dažnai kildavusi polemika, kokia turi būti Neringos architektūra – modernistinė ar regionalistinė. Vyraujant regionalistinės architektūros kryptį, pastatyti modernistiniai pastatai sutapdintais stogais ir didelėmis vitrinomis išsiskyrė iš konteksto. 1967 m. įsigaliojo speciali valstybinė Neringos apsaugos ir tvarkymo programa, tvarkymo taisyklės, pradėta riboti statyba, sugriežtinti gamtos apsaugos reikalavimai bei turistų / poilsiautojų atvykimo kiekiai, o po metų patvirtintas ir Neringos generalinis planas (vad. V. Stauskas). Jame atsisakoma kurti naujas gyvenvietes ir numatoma vystyti 4 taškines gyvenvietes palei marias. Šiuo laiku išskiriami saugotini pastatai (žvejų namai, buvęs Juodkrantės kurhauzas) suteikiant jiems vietinės reikšmės architektūros paminklo statusą, tiesa, Thomas Mann namui suteikiamas respublikinės reikšmės architektūros paminklo statusas. Išlikusiose etnografinės gyvenviečių zonose pastatai toliau rekonstruoti (viena sodyba, potvyniui ją sugriovus, rekonstruota (atstatyta) 1970 m.), tiesa, autentiškų pastatų šiandien beveik nelikę. Reikšmingas pokytis įvyko 1970 m., kai ženkliai išaugo poilsinės paskirties objektų poreikis (1979 m. Kuršių nerijoje buvo 70 poilsio namų, iš kurių pusė buvo Nidoje), pradėti statyti nauji poilsio ir kitų paskirčių kompleksai tiek istorinėse gy-

venviečių dalyse, tiek už jų ribų, nauja statyba plėtėsi ir į kopagūbrio pusę – žaliąją juostą, pajūrio apsauginį pylimą. Ši sparti urbanizacija pakeitė kraštovaizdį ir tai kėlė nerimą gamtosaugininkams, taip pat sumenko prieškarinio architektūros autentiškumas, nes imtasi ir rekonstrukcinių darbų.

1980 m. rengta Neringos kurorto generalinio plano korektūra, kur kruopščiai analizuota esama situacija gyvenvietėje, numatant architektūrinės plėtros principus, gerinančius jos galimą kokybę. Diskusijų kilo dėl naujos architektūros objektų dydžio, dermės su aplinka stokos. Savo laiku modernūs pastatai naujame regionalistiniame fone kritikuoti kaip kontrastuojantys, nors dvejeta (nuogaštauta) ir dėl galimo nukrypimo į pseudoetnografiškumą. Taikyta daug programų, metodų, atlikta gausus kiekis tyrimų, bet diskusijų, problemų tik daugėjo (Drėmaitė, 2020). Devinto dešimtmečio viduryje pradėta poilsio namus rekonstruoti, tačiau atgavus nepriklausomybę rekonstrukcijos tęsiamos tik iš dalies, tvarkomos dalies nederinant su pastato visuma.

1990 m. parengta Lietuvos nacionalinio parko „Neringa“ principinė planavimo schema ir koncepcija (archit. V. Stauskas), kuri tapo 1994 m. generalinio plano ir reglamento pagrindu. 1991 m. įsteigtas ir Kuršių nerijos nacionalinis parkas (KNN). 1994 m. rengtoje Kuršių nerijos nacionalinio parko generalinio plano kultūrinės dalies schemoje išryškėja trys nuostatos. Tokio tipo kraštovaizdis, jo teritorijos negali būti užkonservuotas viename istoriniame laikotarpyje / istoriniame pjūvyje, tai funkcionuojantis darinys, kuriame vertybės atspindi reikšmingiausius istorijos tarpsnius bei tarnauja visuomenei. Praeities saugojimo klausimai neatsiejami nuo būsimos / esamos kaitos, todėl vietovė ne tik saugoma, bet puoselėjama natūralios vertybių plėtros galimybė, nedarant žalos jau sukurtai saugomai aplinkai. Saugojimo procesas turi būti pagrįstas ekonominiais, socialiniais bei kultūros plėtros interesais. Nuo 1994 m. KNN planavimo schemas (generalinio plano) rengimo praėjus dešimčiai metų, Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba organizavo naujų KNNP specialiojo plano (ribų ir zonų ribų plano bei tvarkymo plano) projektų rengimą. Panašiu metu (2006 m.) Neringos savivaldybė organizavo Neringos savivaldybės ir jos dalių bendrojo plano rengimą ir strateginio plėtros plano rengimą, kuris 2010 m. buvo patvirtintas (*Neringos ir jos...*, 2012). Galutinio varianto parengimas dėl sunkiai suderinamų rekreacijos vystymo ir kultūrinio kraštovaizdžio apsaugos nuostatų užsitęsė ir dokumentas buvo patvirtintas tik 2012 m.

Siekiami, kad kiekvienas valstybinio parko planavimo dokumentas, kuriame nustatomi saugomos teritorijos vystymo prioritetai, apsaugos bei tvarkymo tikslai, uždaviniai, kryptys bei tvarkymo ir apsaugos priemonės, būtų peržiūrimas ir atnaujinamas kas dešimtmetį, todėl yra planuojamas naujas tvarkymo planas (esamas patvirtintas 2012 m.). 2010 m. patvirtintas Kuršių nerijos nacionalinio parko ribų planas, o dabartinis (2019 m.) tvarkymo planas galioja, nors jau tris kartus

teiktas koreguoti. Be šių minimų galiojančių dokumentų, naudojimo režimą nustatantys planavimo dokumentai yra Neringos (dab. 2012 m.) ir Klaipėdos (dab. 2021 m.) bendrieji planai. Klaipėdos bendrasis planas aktualus, nes dalis Kuršių nerijos, t. y. Smiltynė, yra jos teritorijos ribose, nors ir priklauso KNNP ir UNESCO saugomai teritorijai.

Išnagrinėjus LR vyriausybės nutarimą „Dėl Kuršių nerijos nacionalinio parko nuostatų patvirtinimo“ (1999; 2023), galima teigti, kad viena iš nacionalinio parko paskirčių – išsaugoti savitą kultūros paveldą ir jo autentiškas pamario gyvenviečių nekilnojamasias vertybes, etnografines žvejų sodybas gyvenvietėse, puoselėjant būdingas medinės architektūros tradicijas. Be svarbiausio Lietuvoje visoms saugomoms teritorijoms bendro LR Saugomų teritorijų įstatymo, reglamentuojančio visų nacionalinių, regioninių parkų, draustinių apibrėžtis, konkretūs ir detalūs reikalavimai nurodyti šių saugomų teritorijų reglamentuose bei tvarkymo planuose. Kuršių nerija – nacionalinis parkas, prižiūrimas pagal 2019 m. atnaujintą „Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo planą“. Jame išskiriami konkretūs reikalavimai gyvenamosios ir visuomeninės paskirties žemės kraštovaizdžio tvarkymo zonomis – planuojant pokyčius jose svarbu išsaugoti esamą vietos kontekstą, „istoriškai susiformavusio kultūrinio kraštovaizdžio, urbanistinių ir architektūrinių jo elementų vertės požymius, tradicines architektūros formas ir mastelį“ (*Kuršių nerijos nacionalinio...*, 2019).

Kita iš Kuršių nerijos tvarkymo plano zonų – saugomo kraštovaizdžio tvarkymo zona, nustatyta, siekiant išsaugoti istorinių valdų ribas, kuriose leidžiama atkurti buvusius vertingus statinius, bet neleidžiama statyti vietai nebūdingų statinių, keisti erdvinės kompozicijos, panoramų ir siluetų (*Kuršių nerijos...*, 2019). Dažniausiai nacionalinio parko apsaugos reglamente nurodyti reikalavimai yra bendresni, o tvarkymo plane apibrėžiami reikalavimai konkretiems objektams (*Kuršių nerijos...*, 2019): ūkiniams pastatams – Kuršių nerijoje naudoti būdingas architektūrinės išraiškas, tūrius, medžiagas, puošybos elementus (GEK); esamiems pastatams – naudoti išardomas jungtis tarp statinių, stiklinius priestatus; GEK bei rekonstruojamiems pastatams – nedidinti esamo pastatų aukščio ir užstatymo tankio. Tvarkymo plane (*Kuršių nerijos...*, 2019) taip pat pažymimos konkrečios teritorijos, kuriose galima šiuolaikinė architektūra, nauji pastatai, dažniausiai leidžiama esamų sovietinių pastatų rekonstrukcija arba konversija, numatomos atstatyti senosios vilos (Juodkrantėje). Preilos GEp tvarkymo zonoje galima esamų poilsio namų rekonstrukcija, tūrius skaidant ir projektuojant panašius į tradicinių žvejo sodybos pastatų tūrius, proporcijas, naudojant tradicines spalvas ir medžiagas. Nurodomas ir galimas maksimalus pastato aukštingumas – 1 aukštas su mansarda (ne aukštesnis nei 8,5 m). Kitose Kuršių nerijos tvarkymo plano zonose, pavyzdžiui GRe, statant naujus objektus teritorijoje, išlaikomas Kuršių nerijos urbanistinio kraštovaizdžio pobūdis, žvejų sodyboms arba senosioms viloms būdingos architektūrinės formos. GRi zona, kuri pagal šį dokumentą

(2019) nepasižymi „architektūrine ir urbanistine verte“, apima Nidos ir Juodkrantės rekreacinio prioriteto dalį su vyraujančių daugiabučių užstatymu. Čia svarbiais tampa ir saugomos panoramos ir siluetai nuo marių pusės, todėl turi būti „užtikrinamas principinis architektūros tūrio ir formų suderinamumas su vietos rekreacine architektūra, nepažeidžiant panoramų ir siluetaų nuo Kuršių marių pusės“. Šioje PP vietoje yra nemažai ir sovietinio modernizmo bei postmodernizmo laiko pastatų, kuriuos šiame dokumente siūloma rekonstruoti, nedidinant esamo užstatymo, įrengiant šlaitinius stogus, dengtus raudonomis čerpėmis, mažinant pastatų tūrį ir tankį. O toks požiūris demonstruoja vietovėje pažeidžiamą įvairialaikės architektūros lygiateisiškumo principą.

2023 m. atnaujinti Kuršių nerijos nacionalinio parko nuostatai ir buvęs KNN reglamentas nebetenka galios. Čia konkrečiau apibrėžiama gyvenamojo namo sąvoka, nurodomi konkretūs ir detalūs reikalavimai naujiems gyvenamiesiems pastatams: „vieno aukšto, stačiakampio plano, ne daugiau, kaip su dviem verandomis, kurios gali būti įrengiamos tik gyvenamojo namo šoniniuose (ilguosiuose) fasaduose. Didžiausias vieno aukšto gyvenamojo namo aukštis – iki 8,5 m (aukštis skaičiuojamas nuo visų pastato projektinių kampų žemės paviršių altitudžių aritmetinio vidurkio iki stogo kraigo aukščiausio taško). Namų aukštis iki stogo karnizo – iki 4 m. Stogo karnizas turi sudaryti ne mažiau kaip 40 proc. stogo perimetro. Namų cokolis (pamatas) virš natūralaus žemės paviršiaus turi būti iškilęs ne daugiau kaip 0,3 m. Sodybų gyvenamųjų namų durys ir langų rėmai gaminami iš medžio. Langai skaidomi (arba vizualiai skaidomi) dalimis.“ (*Kuršių nerijos...*, 2023). Tačiau į šią nuostatą ir į dokumentą disertacijoje neatsižvelgiama dėl apibrėžto konkretaus pastatų pastatymo laiko – iki 2022 m. (imtinai).

2.3.2. Tarptautinių ir nacionalinių paveldosauginių dokumentų palyginimas

Tiriant nacionalinius ir tarptautinius paveldo apsaugos dokumentus ir bendrai apstatytosios aplinkos kokybiškai architektūrai keliamų kriterijų teisinius dokumentus, pastebima bendra požiūrio į paveldą, naujus bei pritaikomus esamus pastatus saugomuose kultūriniuose kraštovaizdžiuose nuostatų kaita. Modernizmo laiku besiformavusi kultūros paveldo apsauga (vienas pirmųjų ir vis dar vienas įtakingiausių paveldosaugos dokumentų – Venecijos chartija) turėjo tiesioginį poveikį paveldosauginei doktrinai. Disertacijoje tiriamų vietovių, esančių tiek Vilniaus senamiestyje, tiek tuometinės Lietuvos (LTSR) Kuršių nerijoje, paveldo apsaugos principai tiesiogiai koreliavo tarp dviejų kategoriškai priešingų polių – modernizacijos ir apsaugos. Vilniaus senamiestyje planuojami modernizacijos darbai, platinant jo gatves, griauinant menkavertiškesnius objektus, o Kuršių nerijoje pradedami apsauginio kopagūbrio darbai, vietovė saugoma kaip landšaftinis draustinis

(nacionalinis parkas), tačiau plečiama jos apimtis, plėtros pikas – didelio masto poilsio namų statybos, kurorto modernizavimas.

Ankstesniuose dokumentuose pastebima tarptautinių paveldo dokumentų įtaka. Chronologiškai analizuojant nacionalinius ir tarptautinius dokumentus, išvelgiama nuostatų kaita, kuri ženkliai išsiplečia ir orientuojasi į naujas miesto plėtras bei naujų pastatų kultūriniame kraštovaizdyje darnaus vystymo tikslų vykdymą. Iš tarptautinių dokumentų, pradedant nuo kultūros paveldo doktrinos esmės – chartijų ir konvencijų, nagrinėjami standartai, deklaracijos, gairės bei rekomendacijos, kur reikalavimai naujiems pastatams detalesni. O iš nacionalinių dokumentų, pradedant nuo konstitucinės teisės į kultūros paveldą, įstatymų ir poįstatyminių aktų, nagrinėjami strateginiai teritorijų planavimo dokumentai (nuo bendrųjų Lietuvos miestų planų iki miesto dalių detaliųjų ir specialiųjų planų), reglamentai bei rekomendacijos, analizuojant naujų pastatų atsiradimo saugomose teritorijose sąlygas bei reikalavimus jiems.

Kadangi abi tiriamos vietovės yra UNESCO PP sąrašė, vienu svarbiausių dokumentų ir įgyvendinimo gairių yra PKGPAK, kurio specialioji konvencija skirta tokioms vietovėms ir kurios principai bei sąvokos į Lietuvos teisinę sistemą nėra perkelti. Vienas pagrindinių reikalavimų tiek perstatomiems, pritaikomiems (rekonstruojamiems) pastatams, tiek naujiems – nepažeisti jų išskirtinės visuotinės vertės, apibrėžtos jų nominacinėse bylose bei valdymo planuose (šiuo metu rengiamuose ir derinamuose). Tiriant tarptautinius dokumentus, nagrinėjant paveldosauginių dokumentų genezę, išskirti kriterijai, apimantys ir anksčiau skyriuje aptartuosius.. Išskiriami bendrieji nuostatai, apibrėžiantys terpe, kurioje gali atsirasti nauji pastatai, ir esminiai bendrieji kriterijai, nuostatos, susijusios su pokyčiu paveldo vietovėje:

- paveldo (bendrajai prasme) kaip kintančio socialinio proceso pokytis – normalus procesas, o nauja architektūra ar esamos pritaikymas turėtų kelti vietos gyvenimo kokybę; taikomas laipsniškos evoliucijos principas;
- prioritetas teikiamas pakartotiniam pastatų panaudojimui, juos pritaikant, o ne griauinant;
- paveldas ir pokyčiai saugomose teritorijose turi būti integrali ekonominio, socialinio bei darnaus vystymo politikos dalis, pagrįsta regiono, miesto planavimu, nustatant išsaugojimo ir plėtros veiksmų prioritetus bei gerbiant skirtingus kultūrinius kontekstus, vertybes, tradicijas;
- prieš projektuojant naują pastatą ar jį pritaikant, reikia atlikti nuodugnią istorinio urbanistinio kraštovaizdžio vertybių ir svarbos analizę, vietos konteksto tyrimą ir analizę, istorinės teritorijos erdvinės sandaros analizę, planuojamos įgyvendinti intervencijos (naujo pastato) ilgalaikio poveikio ir tvarumo tyrimą;

- vietovių apsaugos zonų (konteksto) statybų stebėseną, siekiant laiku identifikuoti ir įvertinti galimybes bei rizikas (esminis planavimo veiksnys);
- išskirti paveldo vertingųjų savybių pažeidžiamumą dėl klimato pokyčių, socialinių ir ekonominių įtampų bei į platesnę miesto plėtros sistemą integruoti paveldo vertybes ir jų pažeidžiamumo statusą.
- bendruomenės, suinteresuotųjų asmenų bei ekspertų įtraukimas į galimų paveldo vietovės pokyčių (į naujų bei pritaikomų pastatų) procesus bei visuomenės gebėjimų atpažinti objekto ir vietos estetines, istorines, mokslines, socialines vertybes, kuriomis kuriama vietos ir bendruomenės kultūrinė tapatybė, ugdytas.

Išrinkus šiuos bendruosius kriterijus, Lietuvos paveldosauginiuose dokumentuose nėra gausiai akcentuojamas bendruomenės įtraukties faktorius (Faro konvencija vis dar neratifikuota), tačiau derinant kiekvieną naują pastatą, pritaikant ar priimant naują teritorijų planavimo dokumentą, numatyti visuomenės informavimo, viešo pristatymo reikavimai (STR, Teritorijų planavimo įstatymas). Pakartotinis pastato panaudojimas taip pat nėra įtvirtintas kaip prioritetas, tačiau aiškiai akcentuojamas siekis išsaugoti pastatus juos restauruojant. LR įstatymuose iš tiesų pasigendama ilgalaikio poveikio ir tvarumo tyrimo poreikio bei konkrečių paveldo savybių pažeidžiamumo išskyrimo, integruojant paveldo pažeidžiamumo statusą į miesto plėtros (BP) sistemą. Vietovių apsaugos zonų stebėseną yra įtvirtinta, tačiau rizikos vertinimas, kaip rodo praktika, įvyksta tik jau prasidėjus statybai (šv. Jokūbo kvartalas, archit. DO ARCHITECTS). O atstatymo klausimu – Lietuvos NKPI atstatymas ar tikslus pastato elementų atkūrimas tik išskirtiniu atveju pagrįstas dokumentais, tačiau neakcentuojamas ilgo proceso reikalavimas dokumentuoti viso proceso metu ir po jo, taip pat nėra įvardinta virtualaus atkūrimo galimybė. Atstatymo kriterijai:

- pastatas atstatomas išskirtiniu atveju, esant visuomenės poreikiui (kuomet po ginkluoto konflikto ar stichinės nelaimės sunaikintos ar stipriai sužalotos fizinės vertybės ir jų infrastruktūra), neskubiai ir dokumentuojant procesą prieš, per ir po atkūrimo, remiantis *atstatyk geriau* principu ir atstatymo procesą derinant su darniu vystymusi bei grindžiant jį moksline, istorine medžiaga ir tyrimais;
- atstatomas pastatas gali būti atkuriamas ir virtualiai, nebūtinai fizinis pavidalas, jo atvaizdas fiktyvus.

Nagrinęjant tarptautinius dokumentus, išskiriami nuo konkrečių reikalavimų naujiems pastatams iki plačių kontekstinių reikalavimų apimančių ne tik materialiuosius, bet ir nematerialiuosius kriterijus. Harmoningas įsiliejimas į esamą aplinką svarbus tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose paveldo apsaugos dokumentuose kaip vientisumo, sklypo morfologinio tipo svarbos, mažiausio poveikio aplinkai

ir autentiškumui savo masteliu ar projektuojant patikrintos būsimos pastato trimatės perspektyvinės projekcijos nustatytose svarbiuose saugomų vietovių vietose, panoramose. Lietuvos teisiniuose dokumentuose neakcentuojama materialiojo ir kultūrinio kraštovaizdžio sąryšingumo ir jų sąveikos išlikimas, taip pat estetišnos pastato vertės kūrimas per jusles, emocinį ir psichologinį poveikį žmogui. Išskiriami šie tirtų dokumentų naujiems pastatams kriterijai:

- harmoningai įsilieti ir praturtinti teritorijos įgyvendinimą padėsiantys erdviniai matmenys: perspektyvos (trimatės perspektyvinės projekcijos iš naujų statinių ir į juos), reginiai, pagrindiniai žiūros taškai;
- užtikrinti kultūrinį tęstinumą;
- skirtis nuo autentiškų, būti lengvai identifikuojamas kaip naujas (šiuolaikinės architektūros), vengti pseudoistorinių formų;
- išlaikyti vientisumą, kompozicinį tęstinumą, vengiant fragmentiško suskaidymo;
- išlaikyti pagarbą erdvinės formos sandarai – mastelio (žemės sklypo dydžio atžvilgiu); pastato proporcijos ir sklypas turi atitikti konkretų istorinį modelį ir tipą, išorinį vaizdą;
- išlaikyti pagarbą aplinkiniam kontekstui, jo charakteriui, autentiškumui, darant istoriniams elementams kuo mažesnę poveikį savo aukščiau, masteliu, apimtimi;
- nesugriauti ir išlaikyti materialiojo ir kultūrinio kraštovaizdžio sąryšingumą, tarpusavio sąveiką, nemenkinti kultūrinės kraštovaizdžio vertės ir nestokoti jautraus požiūrio į kultūrą, istoriją;
- pastatas – išvalgiai kūrybiškas, įkūnija vietos dvasią, yra įkvėptas ne tik aplinkos fizinių, bet ir nematerialiųjų vertybių;
- naujų pastatų įkvėpimo šaltinis gali būti istoriniai pastatų medžiagos, statybos būdai, formodara;
- plėtros metu nepadaryti žalos istorinio urbanistinio kraštovaizdžio prigimčiai;
- pastato estetišnos vertės kūrimas per jusles, emocinį poveikį žmogui;
- įvertinti pastato funkcinį poreikį.

Jei planavimo dokumentuose nenumatyta pastatų konversija, pritaikant pastatus (kuomet keičiamos vertingosios savybės – rekonstruojami, maksimaliai išsaugant vertes ir pritaikant naujiems poreikiams), siūloma maksimaliai išsaugoti pritaikomų pastatų tūrio parametrus – aukštį, plotį, ilgį, todėl ir priestatų šalia kūrimas turėtų būti pagrįstas istorinio sklypo užstatymo pobūdžiu. Visgi pokytis tokiuose pastatuose išoriškai nėra didelis, tačiau vidinės erdvės sandaros klausimu labiau kintantis, tačiau neperžengiantis visiško jo pašalinimo, išlaikant tik fasadą. Čia ir tarptautinių ir nacionalinių dokumentų principai iš tiesų labai panašūs ir bendrai siekiama viso pastato vieningumo išlaikymo:

- perstatant nederėtų keisti pastato proporcijų ir spalvų ryšių bei santykių;

- pritaikant bei funkciškai naudojant gerbti pastato, vietos istorinį ir meninį pobūdį, išlaikyti jo formos vientisumą;
- pritaikant (rekonstruojant ar perstatant) medinius pastatus laikytis subtilumo, vientisumo, išlaikant bendrą pastato visumą;
- pritaikant (tvarkybos darbų metu) taikomas stilistinis lygiateisiškumas, harmoningai įterpiant atstatomus pastato elementus, dalis ir aiškiai parodant skirtumą nuo autentiškų;
- naujų priestatų prie esamo pastato projektavimo pagrindas – istoriniai miestovaizdžiai ir pirminių sklypų užstatymo pobūdis;
- pritaikant pastatus, išlaikyti vidinę erdvinę struktūrą, fasadiškumas – netinkama struktūrinės intervencijos priemonė.

2.4. Antrojo skyriaus išvados

1. Kintant pačiai kultūros paveldo sampratai, kito ir naujų bei pritaikomų (rekonstruojamų) pastatų reikalavimai kultūriniuose kraštovaizdžiuose bei kriterijų kiekis, stiprėjo integralumo poreikis miesto plėtros planavime – tiek strateginiame, politiniame lygmenyje, tiek įstatymuose, planavimo dokumentuose. Į paveldo kaip kintančio proceso, kur nauja architektūra turi kurti gyvenimo kokybę ir būti laipsniškos evoliucijos dalimi, verčių apimtį įtraukta ne tik fizinės, bet ir nematerialiosios jo vertės bei sąryšis tarp jų, taigi naujų pastatų atsiradimas nulemiamas įvairių kultūrinių, socialinių veiksnių bei visuomenės įsitraukimo į procesus.
2. Paveldosauginiai tekstai neegzistuoja be kintančio kultūrinio konteksto, situacijos, santykio su dabartiniu pasauliu, galinčio nulemti paveldosauginius praktinius sprendimus, todėl šiuolaikinėje paveldo apsaugoje būtinas nuolatinis dialogas, praktikos ir teorijos integracija, kylanti iš praktikos ir grįžtanti į ją. Paveldo doktrinos tekstuose principai yra universalūs, jie nėra tikslūs, bet vis tiek jie yra suvaržyti konkretaus konteksto.
3. Tarptautinių organizacijų priimami paveldo apsaugos dokumentai, vėliau integruojami į nacionalinę teisę (į įstatymus, poįstatyminius teisės aktus), bet ne visi, net ir būtini (valstybei turint UNESCO pasaulio paveldo objektų ir esant Pasaulio paveldo konvencijos šalimi), yra sėkmingai integruojami dėl būtinybės derintis prie nacionalinės teisės bazės, taip sukuriant savitą jų turinį arba net jo neapibrėžiant. Trūkstant aiškios nacionalinės paveldo sampratos, pati apsauga tampa sudėtinga. Užtikri-

nant paveldo apsaugą ir sprendžiant apie naujų pastatų statymą saugomose teritorijose, kyla nemažai teisinių neatitikimų, kolizijų, vėliau nulėmiančių ir architektūrinės, urbanistinės, estetinės problemas.

4. Dėl esamo painaus ir chaotiško teisinio vietovių reglamentavimo, apibrėžiančio ir naujos architektūros statybos Vilniaus istoriniame centre bei Kuršių nerijoje (UNESCO Pasaulio paveldo vietovėse) reikalavimus, reikalingi vietovių strateginiai dokumentai – valdymo planai, apibrėžiantys saugomų vietovių apsaugą, efektyvų valdymą bei numatantys galimas rizikas, – kuriais būtų galima remtis koreguojant esamus teisės aktus, siekiant sistemingesnio apsaugos ir plėtros vietovėse (bei apsaugos zonose) valdymo.
5. Tiek Kuršių nerijos, tiek Vilniaus istorinio centro paveldo apsaugos pagrindų tapo sovietmečiu ir modernizmo laiku kurti dokumentai, laviruojantys tarp modernaus miesto ar kurorto principų taikymo ir paveldo apsaugos, politiniai pokyčiai lėmė griežtesnę šių vietovių apsaugą. Vilniaus senamiesčio atveju – didesnę sunaikintų pastatų atkūrimo bei mažesnės kaitos poreikį, o Kuršių nerijoje – etninės sodybos, kaip tuo laiku dažnai rekonstruotos, vertę ir naujos architektūros kūrimo prototipus.
6. Siekiant harmoningo įsiliejimo į saugomą vietovę ir atlikus sisteminę bei lyginamąją nacionalinių bei tarptautinių paveldo apsaugos teisinių dokumentų analizę, išskirti ir susisteminti bendri (7), naujiems pastatams (12), pastatų pritaikymui (6) ir atstatymui (2) kriterijai, kur didžiąją dalį sudaro plataus konteksto (istorinio urbanistinio kraštovaizdžio) pažinimo, tyrimo, analizės, erdvinės sanklodos gerbimo ir integralumo į miesto plėtros procesus kriterijai. Lietuvos apsaugos dokumentuose, palyginti su tarptautiniais, pasigendama materialiojo ir kultūrinio kraštovaizdžio sąryšingumo bei jų sąveikos svarbos akcentavimo, vietos dvasios įkūnijimo naujuose pastatuose bei estetinės vertės kūrimo per jusles, emocinio poveikio žmogui kriterijus.

3

Naujos architektūros UNESCO saugomose vietovėse architektūrinė raiška ir vietovių kaitos galimybės

Analizuojant Lietuvos ir užsienio architektūros paveldo apsaugos istoriją, tampa akivaizdu, kad paveldo vertinimas priklauso ir nuo estetinių kriterijų, kurie keičiantis stiliams ir madoms vertybiškai transformuojasi, būna esmingai pertvarkomi tam tikrais atvejais ir pašalinami iš urbanistinio konteksto. Šio skyriaus tikslas remiantis tarptautinių ir nacionalinių teisinių dokumentų analizės duomenimis bei naujos architektūros kultūriniame kraštovaizdyje dermės būdais ištirti, kaip tai realizavosi UNESCO Pasaulio paveldo vietovėse Lietuvoje – Vilniaus istorinio centro bei Kuršių nerijos pastatuose. Analizuojami atrinkti charakteringiausi skirtingų tipologinių grupių vietos objektai, įvertinus naujos architektūros istorinėje aplinkoje estetiškes problemas ir suteikiant teorines rekomendacijas tiriamų Pasaulio paveldo vietovių valdytojams.

Skyriaus tematika paskelbti trys straipsniai (Traškinaitė, 2019; 2020; 2021a); o tyrimo rezultatai pristatyti moksliniame seminare ir nacionalinėje konferencijoje.

3.1. Naujos architektūros istorinėje aplinkoje estetinės problemos

Svarstymai apie estetiką yra neišvengiamai susiję su vienokia ar kitokia grožio sąvokos interpretacija, kuri laikui bėgant įgauna naujesnes konotacijas, o pastaruosiu metu tam tikruose kontekstuose ji nepelnytai nuvertinama (Traškinaitė, 2019). Grožio sampratos nuvertinimas yra susijęs su porenensansiniais kultūros raidos procesais, kurių metu, vyraujant mokslinei pasaulėžiūrai, buvo palaiapsniui atsisakoma daugelio klasikinių principų. Tiesa, pastaraisiais metais filosofinės estetikos srityje pasirodo konceptualaus pobūdžio veikalų, skirtų naujoms grožio sąvokos interpretacijoms. Šių veikalų autoriai ne tik atgaivino susidomėjimą grožiu kaip estetinė kategorija, bet ir pademonstravo, kad ši samprata gali būti taikoma ir šiuolaikinių meno bei kultūros procesų kontekste.

Šioje srityje išskirtinio dėmesio nusipelnė tokių autorių kaip Scruton ar Turner (1992), Berleant (2010), Hill (2006), Scruton (2009), ir kt. darbai. Kai kurie iškilūs šiuolaikiniai moderniosios architektūros istorijos tyrinėtojai ir kritikai, pvz., Curl (2018) pripažįsta, kad kritiškai aptariant moderniosios architektūros paveldą bei jo ideologines šaknis, būtina atsigręžti ir į grožio sąvoką, kuri, pasak autoriaus, nėra praradusi nei svarbos, nei vertės, nors ir yra marginalizuojama. Architektas ir architektūros teoretikas Leonas Krieras, žinomas kaip vienas pagrindinių „naujosios urbanistikos“ (*new urbanism*) sąjūdžio įkvėpėjų, yra tvirtinęs, kad modernizmo estetikos plėtra nepagrįstai iš architektūros diskurso išstūmė daugybę klasikinių sąvokų, sampratų ir koncepcijų, kurios tebėra reikšmingos ir šiais laikais (Krier, 2009).

Grožio sąvokos reabilitacijai XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais itin daug nusipelnė anglų filosofas Scruton (1979, 2013, 2009). Pastaruosiu metu grožio sampratos svarbą architektūrai ir jos paveldui pabrėžia ir kiti pripažinti autoriai, pvz., Mefaffy ir Salingaros (*Design for a Living Planet*, 2015), ir kai kurie architektūros suvokimo problemas nagrinėjantys neurologai, pvz., Semir Zeiki (2021) ir kt. Beje, grožio suvokimo klausimai yra įtraukti į plataus masto neurologinių tyrimų darbotvarkę. Kalbant apie architektūros estetiką galima drąsiai teigti, kad ji susijusi su itin specifiniu, kitoms meno rūšims nebūdingu filosofinės problematikos spektru, kurio išsamesnis aptarimas galėtų būti specialaus svarstymo objektas. Šiame kontekste galima apsiriboti pastebėjimu, kad esminį architektūros kaip meno specifiškumą sudaro kitoms meno rūšims nebūdingos (arba tik iš dalies būdingas) ypatybės, tarp kurių svarbiausios – funkcionalumas ir / ar naudingumas (pritaikomumas) (Scruton, 1979).

Tešiant šios problematikos svarstymą reiktų pridurti, kad architektūrą stebėti neužtenka tik vienu ar kitu regimo vaizdo rakursu, ją reikia tuo pačiu metu ir stebėti / patirti (išgyventi), ir analizuoti bei interpretuoti (t. y. suvokti) vienu metu, ir „iš vidaus“, ir „iš išorės“, t. y. matyti ir suvokti jos objektus bendresniame

urbanistinės aplinkos kontekste, kadangi labai retais, galbūt netgi išskirtiniais, atvejais architektūros objektas būna izoliuotas iš kitų savo aplinkos objektų (pvz., bokštas dykumoje ar pan.) (Traškinaitė, 2019). Visgi dažniausiai architektūros objektai stebimi regint bei patiriant labai specifiškame, aiškiam aplinkos kontekste. Be to, gėrintis architektūros statinio vaizdu, išpūdžiui nemažą įtaką daro aplinka. Tai nesunkiai pastebima, kai šalia esantys satiniai skiriasi ne tik savo stilistika, bet ir tūriais, masteliais, medžiagomis ir t. t. Turint galvoje šį aspektą, nėra paprasta nusakyti, kaip iš tiesų vizualiniam suvokimui atsiskleidžia architektūra ir kaip įmanoma ją adekvačiausiai suvokti, nes į regėjimo / patyrimo lauką ir procesą įtraukiami ne tik kiti (aplinkiniai objektai), bet ir pats stebėtojas, jo juslinis ir emocinis potyris. Nederėtų pamiršti, kad architektūros patyrimui poveikį daro ne tik rega, bet ir kitos juslės, pavyzdžiui, klausia ar lytėjimas (Rasmussen, 1959; Pallasmaa, 2005 ir kt.), todėl pastaruoju metu architektūros estetikas dažnai akcentuoja multisensorinio patyrimo svarbą ir reikšmę architektūros, kraštovaizdžio objektų ir meistrovaizdžių suvokime (Samalavičius, 2021). Natūralu, kad taip suvokiamas estetinis patyrimas ir vertinimas apima ir tas sritis, kurios nagrinėjamos disertacijoje. Tad nusakyti architektūros estetikos (ir konkretaus vertinamo jos objekto) požymių neįmanoma vertinant architektūrą tik kaip bet kurį kitą regimą (vizualinį) objektą, pavyzdžiui, skulptūrą, arba vertinant tik architektūros kūrinio išraišką, t. y. formalias savybes, nes pastato vertė tiesiog negali būti suprasta atsietai nuo jo paskirties (Scruton, 1979). Tirti architektūrą tik kaip vizualiai suvokiamą formą netikslinga, nors teoriškai gal ir įmanoma tai padaryti (Traškinaitė, 2019). Architektūros meno specifika susijusi su tuo, kad pastatų estetinėje prigimtyje yra esminių sąsajų su tam tikra architektūros objektų funkcija, todėl architektūra neišvengiamai savyje turi ir meno, ir amato elementų ir juos sintetiškai jungia (Scruton, 1979).

Atsižvelgiant į šį filosofo ir architektūros estetiko fundamentalų pastebėjimą, architektūros objektus tenka nagrinėti kompleksiskai ir holistiškai, t. y. stebint ir apmąstant įvairius jų elementus ir aspektus (Traškinaitė, 2019). Be to, būtina įvertinti atskirų aspektų sąveikas ir priklausomybę vienas nuo kito. Kompleksiškai tiriant kiekvieną architektūrinį objektą, neišvengiamai tuo pačiu priimama domėn ir įvertinama jį supanti platesnė urbanistinė aplinka, artimiausios gretimybės, objekto kompozicinė raiška, planinė – erdvinė – kompozicija, funkcinė sąranga, detalės bei apmąstoma bendra esminė informacija apie objektą, kuri leidžia daryti tolesnes ir neretai esmines išvalgas (Traškinaitė, 2019). Tekstūra, paviršius, forma, reprezentacija / vaizdavimas ir išraiška – dalykai, tampantys vienomis iš pagrindinių ypatybių, be įprastų, specifinių, tik architektūrai būdingų savybių (Scruton, 1979), kurios taip pat neatsietinos, nagrinėjant architektūrą estetiniu aspektu. Po visų šių savybių turiniu glūdi platesni klodai, sietini su vietos tapatumu. Šie klodai sukurti per ilgą laiką ir aktyviai veikantys, nes konkreti „vieta yra susijusi su gilesnėmis naratyvinėmis srovėmis, kurios absorbuoja pasakojimus visų

gyvenusių čia iki mūsų. Todėl visiškai tinka vietas suvokti kaip tekstus, persmelktus prasmėmis“ (Sheldrake, 2007). Nagrinėjant vietos prasmes, jos istorinius klotus pasitelkiami dokumentai, patys fiziniai kraštovaizdžiai, žmonių prisiminimai, kurie gali pagelbėti aiškinantis, kas buvo suplanuota ir kaip tai buvo įgyvendinta realybėje. Tokia informacija, pirmiausia, padeda suvokti vykusį procesą ir įvykusį produktą, bet tuo pačiu tai nepamainomas įrankis šiuolaikiniam vertinimui ir priimamiems sprendimams naujų pastatų istoriniame užstatyme atsirasti. Skaitant miestą kaip tekstą, susiduriama su dilema, kaip tinkamai atrasti, kuri miesto atminties dalis miesto erdvėse yra ištrinta, sustiprinta, įvairiai patobulinta arba parkartotinai atgijusi (socialiai sukurta, padirbta) (King, 2024). Tai nepalengvina vietos tapatumo aiškinimosi, bet galiausiai, visą tai įvertinus, padeda priimti tinkamą sprendimą ir respektavimo formą. Patį erdvės tapatumą sukuria ne tik anksčiau išvardytos dalys, bet ir ryšiai bei sąveika tarp jų, o taip pat ir ryšiai su kitomis vietomis. Nors architektai ir urbanistai yra linkę domėtis identitetą kuriančiu erdvinės formos vaidmeniu (Davison & Woodcock, 2024), tai yra labai platus, daugiakriteris laukas, kuris nėra statiškas – jis nuolat kinta.

3.1.1. Estetinio vertinimo prielaidos ir dilemos

Naujai architektūrai istorinėje aplinkoje keliamas vienas iš svarbiausių reikalavimų – dermė esamoje aplinkoje, įsigilinimas į vietos kontekstą, geografiškai ir istoriškai susiklosčiusias tos aplinkos savybes, kurių visuma kartais apibūdinama kaip „vietos dvasia“ (lot. *genius loci*) (Norberg-Schulz, 1979). Įvairiais rakursais žvelgiant į šiandien aplinkoje esančios naujos architektūros istorinį kontekstą, galima pastebėti, kaip bėgant laikui keitėsi ir architektūros stiliai, o taip pat pakito kultūrinis miesto kraštovaizdis bendroje visumoje, kai visų laikmečių objektai atsidūrė vienas šalia kito (Traškinaitė, 2019). Vienu metu buvo siekiama suniveliuoti vyraujančią architektūrinę stilių, lyginant ją su praėjusiu, ir naująjį perkelti į kitus esamus objektus. Kaip žinome, XIX a. istorizmo banga atgaivino iki tol buvusius stilius ir jų pagrindinius bruožus, formas perkeldama ir įtvirtindama naujoje architektūroje (Gonzalez-Longo, 2012). Lietuvoje po 1960 m. patvirtinto senamiesčio rekonstrukcijos projekto paveldosaugos srityje vyravo gotikos stiliaus propagavimas bei respektavimas, o tuo pačiu buvo vykdomas kitų laikotarpių stilistikos nuvertinimas, todėl praradome kitos architektūrinės stilistikos paveldo savybes (Traškinaitė, 2019). Iš esmės pastatai laiko tėkmėje kito nuolat – buvo persstatomi, transformuojami; XVII a. atsiradus restauracijai, konservavimui remontas iš esmės atskiriamas kaip kitokia nei naujo pastato statymo veikla (Gonzalez-Longo, 2012), tačiau iki įsigalint moderniajai epochai ir modernizmo ideologijai, statant naujus objektus, vizualiai buvo paisoma esamo vietos konteksto, todėl dažnai jau susiklosčiusių istorinių miestų vaizdas suvokiamas kaip darni visuma, turinti skirtingų stilių bruožų (Traškinaitė, 2019). Kaip teigia filosofas Scruton,

kiekvienas laikmetis turi perteikti savo indentifikavimo žinutę, savo išraiškos formą, todėl ir šiuolaikinė architektūra savo išraiška perteikia kultūrinę žinią (Scruton, 1979).

Šiuolaikinės architektūros laikotarpiu vis didesnę reikšmę įgyja pragmatinis, finansinis ir ekonominis pastato projektavimo bei pastatymo aspektas. Scrutonas pokalbyje su Almantu Samalavičiumi teigia, kad „didžiama pastatų dabar tiesiogiai susiję su spekuliatyvine nekilnojamojų objektų plėtra“ (Scruton & Samalavičius, 2017). 1983 m. tarptautinio architektūros žurnalo redaktorius, architektas Gregotti (1983), Niujorko architektūros lygos nariams yra išsakęs itin svarbų pastebėjimą: „Didžiausias moderniosios architektūros priešas yra idėja, kad į erdvę reikia žvelgti vien tik per ekonominės bei techninės būtinybės prizmę, nesiekiant pačios vietos suvokimo. Mūsų įsitikinimu, mus supanti architektūrinė aplinka yra fizinis atspindys jos istorijos ir to, kaip joje susikaupė įvairūs prasmės lygmenys, formuojantys specifinį vietos charakterį – ne tik kokį jį suvokiame, bet ir koks jis yra struktūriniu požiūriu“. Būtent dėl finansinių sumetimų ir skubios naudos architektūriniai objektai taip pat tampa ne tokie kontekstualūs ir atliepantys aplinkos būvį. Istoriniame kontekste atsirandantys nauji pastatai ar senų objektų pritaikymas naujai paskirčiai tampa svarbiu, efektyviu objektu aplinkoje, kurio projektavimui dėmesys turėtų būti skiriamas gerokai iki sukuriant galutinį produktą. Kaip teigia Petrušonis (2004), individualūs susiję kultūriniai archetipai tiek urbanistinės renovacijos, tiek architektūrinių objektų kūrimo procesuose šiuo metu praktiškai nefigūruoja ir todėl esame beginkliai prieš globalizacijos proceso peršamus svetimus modelius, kuriais pasinaudojant neieškoma vietinių savitumų ir sutaupoma tyrimų sąskaita. O juk tikrasis vietos suvokimas gali tapti architektūrinės kūrybos esme.

Naujos architektūros, ypač istoriniame kontekste, vietos tapatumas stipriai formuoja jos estetinį būvį, jei juo remiamasi projektuojant pastatus. Anot Švidkovskio (Petrušonis, 2004), miesto tapatumą formuoja įvairūs veiksniai: teritorijos reljefas, vandens telkiniai, miesto struktūra ir jo kompozicija, apstatymo pobūdis, architektūriniai ansambliai, dominantės (vertikalės), pastatų architektūra, statybinės medžiagos, statybos technologija, miesto spalvinis koloritas. Architektūrologo Rimanto Buivydo iškeltos daugiasluoksnės faktorių struktūros formantai yra: geoklimatinis teritorijos pobūdis, istoriškai vyraujantis ūkinės veiklos pobūdis, tautinis charakteris, pasaulėjauta ir gyvensena, religinis konfesinis priklausomumas, geopolitinė ir sociokultūrinė raida, visuomeninės sąmonės santykiai su kultūros paveldu ir etnine tradicija (Petrušonis, 2004). Visų jų visuma sudaro vieną iš stipriausių ir esmingiausių architektūros estetinių poveikių bei turi didelę įtaką naujos architektūros istorinėje aplinkoje plėtrai.

Anot Buivydo (1993), architektūros regioninės savybės atsiskleidžia per formos ypatumus: „Minėta daugiasluoksnė faktorių struktūra tarsi spindulių pluoštas

kiekvieną kart savaip sintezuojasi, o ją atspindi statinių išvaizda, plano ir konstrukcijos sandara, statinių grupių, įvairių urbanistinių kompleksų suplanavimas. Labiausiai ir pagaviausiai naujų statinių išvaizdoje regioninius bruožus perteikia: statinio tūrio / plano kompozicinės sandaros pobūdis; statybos medžiagos ir jų konstrukcinio bei estetinio įveiksinimo pobūdis; tradicinės / kontekstinės pagrindinės statinio ir jo elementų formos (stogas, siena, langas, durys ir kt.); dekoro charakteris“. Būtent šie, Buivvydo minimi, struktūriniai elementai, sudarantys regioninę tapatybę, ją nustačius, talkina, kuriant naują architektūrą, jos vizualinę estetinę išraišką. Įdomu paminėti, jog šiuolaikinėje architektūroje vyrauja negausus dekoras, pasak filosofo Scrutono (1979), dekoratyvumo aspektas architektūroje priiima nepageidaujamą autonomiją, bet kartu tampa kažkuo individualiu / asmenišku – kažkuo kitu nei paprasta dekoracija (Scruton 1979).

Šiuolaikinė architektūra, kuri neretai kuriama vadovaujantis modernizmo ideologija, vis dažniau siekia perteikti vien tik formos žaismą, siekia bet kokia kaina išskirti kūrinį iš visumos, kad šis taptų iškirtiniu objektu (Traškinaitė, 2019). Pastaraisiais dešimtmečiais modernizmo estetika lėmė, kad atsirado net ir naujų kultūros reiškinių, kurie, remiantis architektūrologu Murphy (2012), apibūdinami kaip ikonizmas. Šia sąvoka apibūdinamas pastato virsmas kultūrine (itin geidžiama), be to, retai kvestionuojama ir garbinimo objektu paverčiama ikona. Toks architektų siekis rodo, jog pernelyg didelis dėmesys suteikiamas išorinėms formoms arba netgi skulptūriškumui – vienai iš estetikos sudedamųjų, dažniausiai atsietinai nuo pastato paskirties ir kitų jo svarbių savybių.

Tokiu atveju estetiškos nuostatos tampa itin vienalypės, pagrįstos siekiu sukurti ikonišką pastatą, lemiantį sėkmingą šiuolaikinio architekto karjerą. Prie ikoniško įvaizdžio kūrimo prisidėjo ir naujų technologijų, padedančių reprezentuoti pastatą, akcentuojant svarbias jo savybes, naudojimas, pavyzdžiui, fotografijos. Pastaraisiais dešimtmečiais kultūroje palapsniui įvyko vizualus lūžis, o tai padarė poveikį ir architektūrai, kurią imta (ne visai pagrįstai) laikyti vien vizualine medija. Visgi architektūros patirtis yra daugiajuslė ir juslės tarpusavyje sąveikauja, suvokiant aplinką, todėl tokia architektūrinė praktika, kuri sužadina multisensorinį protą, itin naudinga (Spence, 2020). Taip pat ir bendrojoje kultūroje vis labiau dominuoja vizualumas, „šiandien estetizuojama viskas: vartojami produktai, asmenybė ir jos elgesys, politika“ (Pallasma, 2020). Formalios ir estetiškos savybės architektūroje pakeitė funkcinis, kultūrinius ir egzistencinius kriterijus, taip išorė tapo svarbesnė už esmę (Pallasma, 2020). Todėl apmaudu, kad ikoniškos architektūros tikslas sukurti akį traukiančius vaizdus, kurie būtų atpažįstami ir įsimintini kaip tam tikri prekiniai ženklai, bet nepasiekia gilesnių tikslų.

Architektūros fotogeniškumas dažnai numenksta naujus pastatus pamačius realybėje dėl jų kompozicinių formų išraiškos grubumo ir detalių skurdumo. Kaip teigia architektūros teoretikas Framptonas (2018) „parodomasis, brangiai atsieinantis struktūros demonstravimas veda prie artumo sunykimo, t. y. ką Heideggeris

įvardijo kaip „artimumo praradimą“. Žmogui tai nėra pažįstami dalykai: jis nesieja savęs su objektu, kuris jam nėra įprastas, neatpažįstamos jam tampa jau žinomos objekto detalės. Atsirandantis unifikuotumas tarp naujų pastatų su panašia architektūrine raiška, nepaisant jos pastatymo vietos ar miesto bei kultūrinio konteksto, kelia nuobodumo jausmą. Tą nesunku pastebėti ir vietiniu, nacionaliniu, lygiu. Architektūros kritikė Aida Štelbienė, nagrinėjanti lokalaus konteksto ypatumus, teigia, kad šiuolaikinė architektūra yra peraugusi į estetikos ekonomiką, kuri yra glaudžiai susijusi su tapatybės kūrimu, su vartotojų visuomenės ir jos paskiro individo ar verslo korporacijos tapatumu, kur estetika įtraukiama tik vaizdiniu lygmeniu (Štelbienė 2015). Tokios naujosios ikoninės architektūros poreikis auga ir vis agresyviau tampa vietos tapatybės kūrimo dalimi, nors patys objektai dažniausiai pabrėžtinai disonuoja su išlikusia istorine / architektūrine aplinka. Nuolat daugėjant tokios architektūros mieste, atsiranda vis daugiau ir agresyviau į aplinką įsiterpiančių objektų, demonstratyviai nepaisančių esamo miestovaizdžio panoramos ypatumų. Iš esmės toks išskirtinumo siekis, kaip teigia Štelbienė (2015) remdamasi Glen Hill pateiktu drabužių mados analogijos pavyzdžiu, demonstruojančiu estetikos virsmą preke, yra mūsų visuomenės vertybių signifikantas, panašiai architektūra anksčiau transliuodavo žinią apie savininkų socialinę padėtį.

Estetika architektūroje susijusi su plačiu galimų tyrinėjimų lauku. Antai architektūrologas Mako (2012) savo tyrime mini šiuos estetikos tyrinėjimo laukus: tvarios kultūros ir estetikos vertybės; kultūrinio ir ekologinio tvarumo, remiantis vietos tradicinėmis žiniomis; pramonės paveldo ir jo technologijos apsaugos, socialinių ir estetinių pasekmių išdavoje, kai keičiama objekto paskirtis; estetikos prigimties tyrimų kūrybiškumo ir pažinimo aspektu; santykio tarp architektūros, vartotojiškumo ir komercializavimo aplinkos estetikos klausimų; viešųjų erdvių kūrimo, tiesiogiai įtraukiant ir kitų rūšių menus. Tai tik dar labiau parodo aspektų gausą, o visuose juose glūdi daugybė etikos požymių. Estetikos ir etikos sąvokos taip pat eina kartu ir, nagrinėjant estetinius architektūros požymius, susiduriame su etikos dalykais. Iš esmės bet kurio objekto vertė yra tam tikro moralinio pasirinkimo klausimas (Štelbienė, 2015), todėl vienoms vertėms suteikdami pirmumą pamirštame ar ignoruojame kitas. Naujoji architektūra, kuri išlieka santūri, kontekstuali, kuri nesiekia vien padaryti įspūdį, užgoždama ir dominuodama susiklosčiusią aplinką, gali būti ir kontekstuali, ir semantiškai daugiasluoksni: „Mes galime pamatyti skirtumą tarp architektūros, kuri iš tiesų duoda mažiau realybės nei iš pradžių demonstruoja savo įvaizdžiu, ir architektūros, kuri nuleidžia naujus patirties ir prasmės klodus, kai susiduri su ja realiame kontekste“ (Štelbienė, 2015; Pallasmaa, 2007). Taip teigia iškilus architektas ir architektūros estetikas Juhani Pallasmaa, plėtojantis architektūros fenomenologijos tradiciją. Vienas reikšmingiausių šiuolaikinių architektūros etikos problemas nagrinėjančių filosofų Harries (2017) konstatuoja, kad būsto problemos pirmiausia yra etinės, ne estetiškos, o

etinė architektūros funkcija yra neišvengiamai vieša (Harries, 1997), todėl architektūros objektai, nors ir priklauso meno sričiai, priešingai nei kiti meno kūriniai, nėra tik privatus menininko rūpestis. Tai diktuoja ir architekto etinę atsakomybę prieš tiek šiandieninę, tiek ateities visuomenę. Mūsų besikeičianti visuomenė ir jos būdas gyventi, pasak filosofo, reiškia ir mūsų statybos būdą. Visuomenė yra daug atviresnė, jai ne taip svarbu, kur esame gimę, ir tos vietos nebėra labai svarbios, mūsų kasdienybėje pilna įsivaizduojamų, virtualių erdvių. Visa tai pakeitė mūsų erdvės, atstumo ir vietos pojūtį (Harries, 2017). Didėjant populiacijos ir gyvenimo lygio reikalavimams, ne tik oras, vanduo, bet ir erdvė pasaulyje tampa konkurencingais ištekiais, kurie yra riboti. Erdvė eikvojama moraliai neatsakingai, o klimato kaita tik sustiprina bendrą vaizdą (Harries, 2017), o tikrai prasminas gyvenimas šiandien – šios Žemės išsaugojimas.

Etiškumas taip pat siejasi su socialiniu aspektu, o tai suponuoja estetikos keliamas esmingas architektūros suvokimo ir vertinimo problemas (Traškinaitė, 2019). Kaip jau buvo minėta, architektūra labai skiriasi nuo kitų menų, nes yra glaudžiai susijusi su funkcija, o kartu ji siekia sukurti socialiai naudingas vietas ir kontekstus. Kaip teigia Lagueux (2002), architektų darbai turi tiesioginį poveikį tam, kaip žmonės elgiasi ir jaučiasi savo aplinkoje, tad, jie turi galimybę pagerinti pastatų naudotojų ar gyventojų gyvenimą. Filosofas tvirtina, kad būtent architektas priima sprendimą statyti milžiniškus gyvenamuosius namus, o ne mažų gabaritų namus, skirtus šeimoms. Jis juk gali, siekdamas neutralizuoti pigių būstų nuobodumą, projektuoti ir netikėtai patrauklias erdves, bendroje urbanistinėje schemoje suteikti vietos bendruomenei pastato viduje ar išorėje, kurioje bendruomenė galėtų susiburti ir aptarti reikiamus klausimus, o mokyklas organizuoti taip, kad jos prisidėtų prie vaikų socializacijos ir pasitikėjimo savimi, bei statyti liginines tokiu būdu, kad jos teiktų pacientams vilties (Lagueux, 2002). Visi išvardyti atvejai daro poveikį žmonių gyvenimui kartu keldami projektuojančiam architektui ne tik estetinių, bet ir etinio pobūdžio problemų. Socialinis aspektas, darantis įtaką architektūros estetikai ir etikai, galėtų ir turėtų paskatinti profesionalus dažniau pasikliauti tradicijos išmintimi ar tyrimų rezultatais, o ne vien individualia nuojauta, didesnę dėmesį skiriant detalėms, turinčioms ir darančioms poveikį žmogaus gyvenimo kokybei. Dėmesingumas detalėms, rūpinantis tuo, ką projektuoji ar kuri, kaip tai iš tiesų atrodys vertinant įvairiais aspektais, parodo kūrėjo ne tik estetinį, bet ir moralinį požiūrį – teigia Taylor (2000), aptardamas Scrutono knygoje „The Aesthetics of Architecture“ pateiktą Londono Vestburno parko vilų kvartalo (Westbourne Park Villas) geležinkelio sienos pavyzdį, puikiai iliustruojantį atidumą detalėms. Būtent joms skirtas dėmesys gali tapti lakmuso popierėliu, žvelgiant į pastato estetikos ir etikos sąveiką, nes pirmiausia pastebime atskiros detalės estetinį išbaigtumą, o tik vėliau – atskirų pastato dalių ir jų tarpusavio bendrą ryšį visumoje. Galime tirti pastatą kaip vienį ir jo vaizdavimą kaip krašto-vaizdžio ar miestovaizdžio detalę ir tokiu būdu išplėtoti tolygų dėmesį, skiriamą

detalėms, o ne vien projektuoti pastatą esamame kontekste (Taylor, 2000). O tai jau siejama su architekto morale – dėmesiu detalėms ir klausimais pačiam sau, kas yra tinkama projektuojamoje aplinkoje, o kas ne, nes tokio klausimo kėlimas yra moralinio pojūčio apraiška (Taylor, 2006).

3.1.2. Naratyvo vaidmuo vertinime ir pojūčių svarba

Kuo geriau architektai supranta žmogaus ir bendruomenės elgseną, jų poreikius, tuo adekvatesnis rezultatas išeina (Traškinaitė, 2019). Nauja architektūros tyrimų sritis – kognityvinė architektūra – galimas įkvėpimo šaltinis, kuris remiasi psichologija ir neuromokslais ir tokiu būdu leidžia suvokti, kokie žmonės mes esame ir kokių poreikių turime šioje tūkstantmečiais besikeičiančioje aplinkoje (Samalavičius, 2019). Architektūrologų ir psichologų Sussman ir Hollander (2015) novatoriškoje knygoje siūlomi keli pagrindiniai principai, leidžiantys naujai analizuoti objektus dar prieš jų įgyvendinimą realybėje bei numatyti būsimą naudotojo patirtį. Vienas svarbiausių principų – kampų svarbos principas (angl. *edges matter*), nusakantis, kad tirdamas sienomis apribotą erdvę žmogus yra linkęs į prisilietimą. Kitas principas – tam tikro modelio svarbos principas (angl. *pattern matter*), nusakantis, kaip mes vizualiai orientuojamės ir kaip atpažįstame objektus. Formos principas (angl. *shapes carry weight*) paaiškina mūsų biologinį pirmenybės teikimą abipusei simetrijai. O paskutinis principas – istorijos pasakojimo / naratyvo formavimas (angl. *storytelling is key*), paaiškinantis mūsų polinkį į naratyvo kūrimą, kuris turi daugiausiai įtakos tinkamos erdvės sukūrimui. Kaip teigiama šiame tyrime, žmonės yra linkę savo aplinkoje ieškoti veidų, su jais tapatintis, net jei jie kažkaip nežymiai vaizduojami ir pastatuose, mėgsta simetriją, aiškų išdėstytą kompleksiskumą, o visi šie komponentai, paimti drauge, kuria tam tikrą naratyvą. Juk žmogus ieško, prie ko prisirišti, kur fizinėje aplinkoje rasti prasmę, todėl jis gali sieti save su kažkokiomis istorinėmis vietomis ir veikėjais, susijusiais su jam rūpima vieta, ir taip sukurti tam tikrą vietos naratyvą arba naratyvas gali būti kuriamas pačia pastato planine struktūra, orientacija, erdvės dydžiu (Sussman & Hollander, 2015). Viena vertus, taip formuojamos ir pastiprinamos tos vietos, kuriose yra plėtojamas paties objekto identitetas, kita vertus, kuriamas labai personalizuotas, konkrečiai funkcijai pritaikytas objektas. Abi šios naujų pastatų formavimo priemonės, tiesa, pasižyminčios šiek tiek skirtingais požiūrio taškais, patvirtina anksčiau išsakytas estetiškos architektūros savybes, tik šiuo atveju – remiantis žmogaus psichologijos ir neuromokslų patvirtintais teiginiais (Traškinaitė, 2019).

Istorinėje aplinkoje naujas objektas neišvengiamai gali turėti savo naratyvą, juk tokioje aplinkoje kuriamas objektas turi ir istorinę, socialinę sanklodą, ir potencialą tam įvykti (Traškinaitė, 2019). Naujo pastato novatoriškumu gali tapti ir

kitoniškas požiūris į jo kūrimą ir, pavyzdžiui, objekto kūrimas pagal naratyvo pavyzdį. Tyrėjai Sussman ir Hollander (2015) pateikia įtikinantį pavyzdį, kaip Frank Loyd Wright projektavo gyvenamąjį namą, kurio struktūra pasižymėjo aiškia erdvių hierarchija, kitonišku jų išdėstymu, prasidedančiu nuo žemo įėjimo, erdvėms vis aukštėjant ir kulminaciją pasiekiant aukštose patalpose su plačiu vaizdu į lauką bei namo širdimi – židiniu, ir pristatė jį vidurinės klasės gyventojui. Taip sukuriant tolygų perėjimą iš vienos erdvės į kitą, kuriamas naratyvas aiškiai atsispindi ir išorėje, ir pastato fasaduose. Pavyzdys ne tik nusako tam tikrą sukurtą naratyvą savo funkcija paprastame gyvenamajame name, bet ir parodo, kaip architekto sukurta programa padeda vartotojui susiorientuoti ir nepaklysti kompozicinėse struktūrose bei pasitikėti jo sukurtu pasakojimu erdvėje. Pelletier (2012), kalbėdama apie poetiškumo apraiškas architektūroje, kartu kalba apie naratyvo formavimą, kada „remiantis natūraliomis proporcijomis ir harmonijos jausmu, architektūrinė išraiška leido (iki XVII a.) visai visuomenei suprasti ir pasidalinti tam tikro kūrinio reikšme, suprasti jo paskirties vietą, skaityti architektūrinio objekto istoriją“. Toks žmogui sukurtas aiškus įskaitomas naratyvas skatina patirti architektūrą, tapatintis su ja, rasti prasminį ryšį.

Suvokiant ir vertinant architektūrą, ne mažiau svarbu kliautis ne tik regėjimu, bet ir kitais pojūčiais. Pastatų architektai, urbanistai, projektuodami susiduria su infrastruktūros sistemomis, jų specifiskumais, kurių tarpusavio ryšys stipriai jaučiamas penkiose pojūčių kategorijose: lytėjimo, skonio, klausos, regėjimo ir uoslės (Erwine, 2017). Atmetus skonį, visais kitais pojūčiais manipuluodami architektai, interjero dizainerai, inžinieriai, kraštovaizdžio architektai, galvodami vieni apie šildymo sistemą, kiti apie šalia pastato augančius kvapnius augalus, dar kiti rinkdami spalvinius kodus interjerui, kuria bendrą objekto visumą, nes visi elementai veikia mūsų pojūčius ir suvokimą apie patiriamą erdvę. Neurologinių tyrimų svarbą akcentuojanti Erwine (2017) išskiria šiuos sensorinius bruožus, būdingus architektūrai: erdvės apšvietimas (matymas), somatiniai pojūčiai (prisilietimas, tekstūra ir judesys), šiluminė erdvė (dalis somatinių pojūčių, kurie aptariami dėl savo sąsajų su architektūros infrastruktūra), akustinė erdvė (girdėjimas), uoslės erdvė (uodimas) ir privati / kultūrinė erdvė (šeštasis pojūtis, identifiкуotas architektūros estetiko Pallasmaa). Visi šie pojūčiai susieti su žmogaus kūnu, kuris vietą prisimena pagal joje patirtus pojūčius, o ta patirtis kuria santykį tarp stebinčiojo, patiriančiojo, ir paties objekto. Pojūčio vertę lengviau nusakyti, jei patyrimas yra kontrastingas, t. y. kontrastuojantys dėmenys yra greta, pavyzdžiui, šviesa / tamsa, karšta / šalta, grubu / lygu – daug geriau visus šiuos potyrius pajausime, jei jie bus šalia vienas kito ir sudarys kontrasto įspūdį. Pallasmaa išvalgos tik dar kartą patvirtina idėją, skelbiančią, kad „prasmingas pastatas tas, kuris sukuria dialogą tarp savo ir keleivio kūno, taip pat jo atminties ir proto“. Tai rodo, koks iš tiesų svarbus santykis patiriant architektūrinį objektą, turintį sensorinių, o

kartu ir estetinių savybių. Kiekvienas iš penkių pojūčių, jei yra tinkamai sustiprinamas ir naudojamas architektūroje, kuria žmogui teigiamas emocijas, verčia žavėtis patirta architektūra (Traškinaitė, 2019).

Anksčiau pateikto svarstymo pagrindu galime padaryti keletą esmingesnių išvalgų. Architektūra kaip meno rūšis estetiniu požiūriu negali būti tiriama ir vertinama taip, kaip vertinamas skulptūrinis objektas, kuomet dėmesys sutelkiamas išimtinai į jo meninę išraišką ar formos ypatumus, be to, ji negali būti atsiejama nuo funkcijos ir esamo aplinkinio konteksto. Architektūra yra patiriama ne vien vizualiai, bet ir kitais požiūriais (pvz., taktiliniu / audio-sensoriniu), tačiau bet kuriuo atveju ji vertinama, atsižvelgiant į jos suvokimui svarbų urbanistinės aplinkos kontekstą. Tokie aspektai kaip tekstūra, paviršius, forma, reprezentacija / vaizdavimas ir išraiška yra neišvengiami vertinant architektūros estetiškumą, o vertinimo metu į juslinius ir mentalinius reflektavimo procesus įtraukiamas pats suvokėjas. Tad svarbų vaidmenį stebėjimo ir vertinimo procese atlieka juslinis, emocinis patyrimas, kuris užbaigiamas intelektualiniu apmąstymu. Dėl šio įvairialypio proceso galima adekvačiau ir visapusiškiau įvertinti konkretų architektūros objektą.

Istoriniuose miestuose dažniausiai regime jutimiškai darnų miestovaizdį. Taip esti veikiausiai dėl to, kad anksčiau, statant naujus objektus istoriškai susiklosčiusioje aplinkoje, buvo paisoma esamo vietos konteksto, nors ir keitėsi laikmečių architektūros stiliai. Kita vertus, istorinėje aplinkoje esančiai architektūros estetikos išraiškai itin svarbus vietos tapatumo paisymas. Tik visus šiuos (ir kai kuriuos kitus čia neišvardytus) faktorius įtraukus į naujos architektūros projektavimo procesą, galima tikėtis darnaus bei kontekstualaus galutinio estetinio rezultato.

Ignoruojant kontekstualumo ir „vietos dvasios“ reikalavimus, vis dažniau kyla pavojus išvysti naujus pastatus, kurie agresyviai dominuoja istorinę aplinką ir prie jos nederą, nes šiuolaikinė architektūra dėl įvairių priežasčių dažniausiai stengiasi perteikti formos žaismą, o ne harmoningą santykį su aplinka, ji siekia pabrėžtinai išskirti naują kūrinį iš visumos, kad šis taptų estetinė ikona, teikiančia statytojams materialinę naudą (Traškinaitė, 2019). Šiuolaikinė architektūra ir pati tampa estetikos ekonomika, vartotojiškos visuomenės vertybių vizualia išraiška. Dažnai dėl architektūros masyvumo, kompozicinių formų išraiškos grubumo ir detalių skurdumo žmogui sunku tapatintis su objektu, jis nejaučia *artumo*, neatpažįsta pastato elementų. Šiuos aspektus savo darbuose itin ryškiai pabrėžia Vilniaus miestovaizdžio estetinę ir kultūrinę problematiką nagrinėjantis Samalavičius: „Šiandieninėje Lietuvoje veši vartotojų kultūra, estetikos sampratas ir normas diktuoja ne išvalgesni architektūros tyrinėtojai ir interpretatoriai. Šią teisę nusavino naujųjų statybų investuotojai, rangovai, nekilnojamojo turto rinkos kūrėjai, kurių siekis – kuo ekonomiškiau pastatyti ir kuo pelningiau parduoti kiekvieną brangios žemės kvadratinį metrą. Pakeisti jų nuostatas architektai neretai

yra bejėgiai, todėl paklusdami užsakovų diktatui, kultivuoja tą pačią „kvadratinių metrų estetiką“ (Samalavičius, 2017). Ši praktika aptariama ir profesiniame architektų rate, tačiau konkurencingumas tarp kolegų ir architektų išsakomų argumentų nepaisantys užsakovai, tik gilina problemos mastą. Architektūra yra kuriama žmogui gyventi, o ne stebėti didelio mastelio aukštybinius pastatus, nepaisančius neadekvataus jaukaus mastelio, automobiliu ją pravažiuojant. Neries dešiniajame krante tebesiformuojantis naujasis centras – viena didžiausių vizualinių poveikių Vilniaus istoriniam centrui darančių teritorijų. Šis naujasis centras „paneigė vietos istorinę dvasią, išstūmė ne tik būtų užstatymą, bet ir be pėdsako dingo pagrindinės Šnipiškių gatvės (vėliau Ukmergės), taip pat su ja susijusių kitų gatvių, skersgatvių tinklas“ (Samalavičius, 2017). Toks radikalus pokytis ištrynė istorinio priemiesčio savitumą ir sukūrė patogią priegią miestą patirti ne pėsčiomis, o labiau tokiai aukštybinei architektūrai priimtinesniu būdu – pravažiuojant.

Architektūrai būdingas etiškumas taip pat glaudžiai siejasi su socialiniu aspektu, o taip pat suponuoja estetikos keliamas architektūros bendruomeniškumo problemas (Traškinaitė, 2019). Architektų darbai turi tiesioginį poveikį žmonių elgesiui ir jausenai aplinkoje: jie gali pagerinti pastatų naudotojų ir gyventojų gyvenimą ar jį pabloginti. Todėl šis socialinis aspektas, veikiantis architektūros estetiką ir, savaime suprantama, etiką, turėtų paskatinti architektus labiau pasikliauti tyrimais ir didesnę dėmesį skirti detalėms, turinčioms ir darančioms poveikį žmogaus gyvenimo kokybei. Būtent dėmesys detalėms, joms keliami klausimai ir rūpestis jomis gali tapti tam tikru architekto etikos ir moralės lakmuso popierėliu, nes pirmiausia pastebimas atskiros detalės estetinis išbaigtumas, o tik vėliau – atskirų pastato dalių tarpusavio ryšys.

Viena iš kontekstualios ir estetiškos architektūros sąlygų – penkių juslių (lytėjimo, skonio, klausos, regos, uoslės) paisymas, kuriant architektūros objektus urbanistinėje ar gamtinėje aplinkoje. Pastatų architektai, urbanistai, veikdami mūsų pojūčius ir patiriamos erdvės suvokimą (erdvės apšvietimas (vizualinis matymas), somatiniai pojūčiai (prisilietimas, tekstūra ir judesys), šiluminė erdvė (dalis somatinių pojūčių, turinčių sąsajų su architektūros infrastruktūra), akustinė erdvė (girdėjimas), uoslės erdvė (uodimas) ir privati / kultūrinė erdvė) kelia žmogui teigiamas emocijas, paskatina žavėtis patirta architektūra, o ne išgyventi slogius ir nemalonius pojūčius (Traškinaitė, 2019).

Koncentruojantis ne tik į vieno objekto estetiką, bet ir į viso istorinio, kultūrinio kraštovaizdžio estetinius ypatumus, gilėja bedras jo suvokimas. Iki XX a. vid. Europos estetinių kraštovaizdžių interpretacijų teorijos perėjo prie estetinės vertės vertinimo ir jo metodų, apimančių formalistinių, patyriminių, aplinkosaugos ir pasaulio paveldo aukščiausio lygio gamtos reiškinių požiūrius. Buros chartijos praktiniame vadove (2013) pateikiamas estetinės vertės apibrėžimas: „Tai vietos sensorinė ir suvokimo patirtis, t. y. tai, kaip mes reaguojame į vizualius ir nevizualius aspektus, kaip garsas, kvapai ir bet kokius kitus veiksmus, turinčius poveikį

žmogaus mintims, jausmams ir požiūriui. Estetinės savybės gali apimti ir formalius estetinius idealus. Estetikos raiškos yra paveiktos kultūros“ (*Australia ICOMOS*, 2013). O kraštovaizdžio estetiškas vertinimas yra svarbus jo paveldo apsaugos etikos vystymuisi (Berleant, 1997). Vizualinis estetiškas kraštovaizdžio vertinimas – dažniausias, bet taip pat kraštovaizdžio suvokimui bei patyrimui reikšmingi tiek slopinami gamtinės aplinkos garsai, tiek žmogaus sukurtos aplinkos garsai (Bourassa, 1991). Dažnai, tiriant kraštovaizdžius, į garsus žvelgta, siekiant jų projektuotojams pateikti rekomendacijas, kuriomis arba norima suvaldyti nepageidaujamą triukšmą, arba išsaugoti teigiamai vertintus garso kraštovaizdžius, o tai gali ir suteikti santykinį garsų nebuvimo išsaugojimą (Prior, 2012). Kraštovaizdis taip pat daro ir psichologinį poveikį žmogui, o tokiose reakcijose į kraštovaizdį, su kuriuo dar nebuvo susidurta anksčiau, veikia daugiausiai biologiniai (įgimtos nuostatos) faktoriai. Žmogus turi įgimtą pirmenybę ir ją teikia pusiau atvirai erdvei, kuri pasižymi augmenijos ir vandens gausa (Schroeder & Daniel, 1981). Kuomet kraštovaizdis yra pažįstamas, tuomet išryškėja kultūriniai, kiekvienam žmogui individualūs veiksniai, lemiantys kraštovaizdžio prasmę (Jacobs, 2011). Kultūrinė įtaka į psichologinį vietos suvokimą yra daugiasluoksnė ir žmone, būdami vietinės kultūros atstovais, gali perimti ir būdus, kaip įvertinti vietą, kurioje gyvena, kam skirti daugiausiai reikmės, prasmės.

3.2. Naujosios architektūros architektūrinė bei urbanistinė raiška Kuršių nerijoje ir Vilniuje

Abi tiriamos Lietuvos pasaulio paveldo vietovės, tiek Vilniaus istorinis centras, tiek Kuršių nerija, turi gausų kultūrinį, gamtinį, istorinį ir iš esmės kompleksiską ir daugiasluoksnį palikimą, kuris vystėsi iki mūsų dienų ir buvo perkuriamas, peržiūrimas, keičiamas. Ashworth (1998) tai išskiria kaip sąmoningą (veikiamą modernizacijos, politinių režimų ar besikeičiančios kultūrinės paradigmos) arba nesąmoningą sunaikinimą karinių veiksmų ar stichinių nelaimių atveju – funkcijos ir formos kismo muziejimą“, siekiant pakeisti vietovių reikšmę. Todėl disertacijoje nauja architektūra analizuojama ir vertinama nuo vietovės įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą (Vilniaus istorinis centras įtrauktas 1994 m., Kuršių nerija – 2001 m.) iki šių dienų (fiksuojant 2022 m. ribą). Pastatai tiriami laikotarpiu, kai vietovės įgijo PP objekto statusą, ir analizuojami dermės su aplinka požiūriu „imitavimo–ignoravimo“ skalės ribose. Estetikos klausimai persipina, bandant atsakyti į vizualinius, jutiminius, etinius, vietos dvasios klausimus. Juk „istorinis miestas – daugialypė ir daugiaprasmė simbolių sistema, savo materialume ir dvasioje užkodavusi jį sukūrusios ir tebekuriančios visuomenės pasaulėžiūros kaitą“, o jo vizualiniame kode atsiskleidžia tapatumas (Čepaitienė, 2010; Gospodini, 2002).

Konteksto sąvoka (plačiąja prasme) nurodo į esamą tikrovę, duotybę, o vietos sąvoka su savo fenomenologiniu svoriu ją papildo (Demiri, 2013). Konkreti vieta kaip visuma turi savo tapatybės aspektus: fizinį (reljefo formą, klimatą, skirtingų laikmečių objektus, jų elementus, gamtinius elementus) ir apstatytos aplinkos identitetą (miesto struktūrą, pastatų dydžius ir jų artikuliaciją aplinkoje, užstatymo morfologiją, medžiagiškumą), kultūrinės bei gyventojų atminties tapatybę. Kiekviena, kad ir labai nedidelė intervencija kultūriniame kraštovaizdyje remiasi vietos interpretacija, nes į naują objektą reikia žiūrėti ne atskirai, o visumiškai, todėl skyriuje bandoma išsiaiškinti naujų pastatų tiriamose vietovėse kritinius dermės principus. Kiekvienas naujas pastatas turi ryšį su esama apsuptimi, vietovės visuma, ir yra imitacinio pobūdžio, bet ne pažodinio, o metaforinio pobūdžio. Kūrybos procese atrandami esminiai principai ir aplinkos elementai analizuojami, interpretuojami, panaudojami kūrybiškai, įtraukiant ir principus, atrastus po išorine praeities pastatų forma (Demiri, 2013).

UNESCO Pasaulio paveldo vietovės iš kitų saugomų nacionalinių istorinių vietovių išsiskiria savo išskirtine visuotine verte (IVV), dėl kurios jos yra saugomos ne tik nacionaliniu, bet ir pasauliniu mastu (PKGPAK rėmuose), turint apsaugos ir valdymo planus, kurie teikiami su paraiška. Jeigu valdymo planas yra nepakankamas, neadekvatus arba nevisiškai įgyvendinamas vietovei gali kilti potencialus pavojus (*PKGPAK įgyvendinimo gairės*, 2015). Efektyvus valdymas – tai ilgalaikių ir kasdieninių priemonių, skirtų siūlomai vertybei apsaugoti, išsaugoti ir įvertinti, ciklas (*PKGPAK įgyvendinimo gairės*, 2015). Ši strateginį planą apima esamos situacijos analizė ir veiksmų planas (trumpalaikės ir ilgalaikės priemonės). Pastarąjį sudaro keturi sluoksniai: atsparumas, apsauga, subalansuotas vystymas, bendruomenės gyvybingumas. Kiekvieno PPO (Pasaulio paveldo objektas) valdymo planas apima ne tik saugomą teritoriją, bet ir apsaugos zoną (dokumentuose dar vadinamą buferine zona). Kaip ir pats saugojimo procesas šis dokumentas yra kompleksinis, todėl jį vertinti ir analizuoti atsietai nėra teisingiausias sprendimas. Išanalizavus nacionalinius dokumentus galima teigti, kad senamiesčio teritorija neturi aiškios vystymo strategijos ir dėmesys vis dar skiriamas daugiausiai jos apsaugai.

Urbanistiniu požiūriu, remiantis teritorijų planavimo dokumentais, teisiškai įtvirtinančiais sieki saugoti Vilniaus miesto savitumą, į kurį įeina ir Vilniaus istorinis centras, vienu iš prioritetų laikomas kompaktiško miesto kūrimas centrinėje miesto dalyje (senamiestyje ir jo buferinėse zonose) ir vidurinėje dalyje, naudojant teritorijos erdvinį potencialą. Vienas iš Vilniaus miesto bendrajame plane (2021) išskiriamų prioritetų – apleistų neišnaudoto potencialo teritorijų konversija, kuri apima senamiesčio ir jo apsaugos zonų teritoriją, todėl miesto planavimo dokumentuose trūksta integraliesnio požiūrio. Bendrojo plano prioritetai lengvai pastebimi vykstant procesams – naujų pastatų statyboms ar rekonstrukcijoms. Sie-

kiant didinti senamiesčio gyvybingumą, numatyta ir gyvenamosios funkcijos pastatų plėtra, kuri jau matoma disertacijoje analizuojamuose 1994–2022 m. pastatuose. Būtent išduoti statybos leidimai byloja apie šios paskirties plėtrą, o dažniausiai vykdomi pritaikymo ar perstatymo darbai (rekonstrukcijos).

Pirmajame skyriuje pateiktos galimybės, kokiomis formomis gali atsirasti nauji priestatai prie esamų, tačiau tiriamų Lietuvos PP vietovių pastatų kontekste tokių pavyzdžių turime tik keletą, kuomet faktiškai tai galima apibrėžti kaip rekonstrukciją, nes kinta jų išorės tūrio parametrai (atmetant pastogės bei rūšio įveiklinimą, kai padidėjusio naudingo ploto atsiradimas nekeičia jo apimčių parametrų). Padidėjusio rūšio plotu ir patalpomis – Bokšto skvero projektas, o Pacų rūmų kiemo atsiradusieji nauji priestatai pagrįsti buvusio sklypo užstatymo duomenimis, tik pasirinkta šiuolaikinė jų išraiška, neturint detalesnės ikonografinės medžiagos jų atstatymui. Kuršių nerijos atveju rekonstrukcijos yra vyraujanti statybos rūšis, tačiau *de facto* tai yra pastato atstatymas (buvusio tūrio) arba kitaip perstatymas ant likusių pamatų pagal nacionalinio parko reglamentą (db. nuostatus), išlaikant buvusias estetiškes pastato savybes, tačiau tai nėra būtina. Taip pat ir laikant sovietmečiu statytus poilsio namus, neatspindinčius vietos identiteto, numatomi rekonstravimo darbai, kai kur jie jau ir įgyvendinti.

Vilniaus senamiesčio teritorijoje sėkmingai įgyvendintas ir konversijos, regeneracijos projektas – Paupio kvartalo plėtra (didžioji dalis priklauso VIC). Šis didelės apimties daugiafunkcinis objektas buvusioje pramoninėje teritorijoje vyko keliais etapais ir šiuo metu jau likę tik keletas planuojamų projektų ir keletas realizacijų. Architektūrinės, estetiškes vertės klausimai sprendžiami ir tikslinant projektinius pasiūlymus, kurie svarstomi Regioninėse architektų tarybose (Lietuvos architektų rūmai).

Galima pastebėti, kad tarp planuojamų pritaikyti naujoms reikmėms objektų gausu ir reikšmingų Vilniaus istorinio centro paveldo objektų. Jų pritaikymui, kaip ir numatyta LR Architektūros įstatyme, organizuojami architektūriniai konkursai, architektų bendruomenės raginamos atrasti tinkamiausią vietą sprendimą. Vieni iš tokių planuojamų ir jau įvykusių konkursų objektų: Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčios pritaikymo koncepcija, Kirdiejų rūmų pritaikymo konkursas, Radvilų rūmų rekonstrukcijos architektūrinis konkursas. Šie objektai planuojami, bet didelių diskusijų visuomenėje sukėlė būtent šalia Misionierių bažnyčios vienuolyno ansamblyje pastatyti gyvenamosios paskirties „Misionierių sodai“ (DO ARCHITECTS, 2021; VIC teritorijoje) bei Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčios, Dominikonų vienuolyno ansamblio ir Šv. Jokūbo ligoninės statinių kompleksai. Dėl šių projektų buvo atliktas Valstybinės kultūros paveldo komisijos (2022 m.) tyrimas, kuris konstatavo esmines problemas, kurios susijusios tiesiogiai su valdymo plano klausimais bei procedūromis (*VKPK tyrimo ataskaita*, 2022). Kaip pabrėžiama tyrimo ataskaitoje, pasigendama bendro supratimo apie

pokyčius Vilniaus senamiestyje ir tai sudaro interesų konflikto tarp skirtingų grupių pagrindą.

Architektūrinių konkursų rengimas turėtų padėti užtikrinti naujo pastato ar pritaikomo pastato (rekonstrukcijos) estetinę, erdvinę, architektūrinę kokybę, bet dažnai saugomose teritorijose tai tampa itin dideliu iššūkiu. Dažnu atveju architektūrinę raišką, ypač užstatymo tankį, dydį, lemia konkurso sąlygos, sudarytos remiantis užsakovo interesais, pageidaujama didesniu užstatymo plotu ir siekiant kuo greitesnės naudos iš būsimų statybų. Dėl komplikotos paveldo objekto apsaugos aiškiai išdėstyti visus jo apsaugos reikalavimus konkurso sąlygose yra sudėtinga. O į sąlygose nurodytus reikalavimus, jau pateikiant darbą, dažnai neatšizvelgiama ir tai priimama kaip rekomendacija. Išrinktas darbas gali neišpildyti visų šių paveldosauginių reikalavimų, tuomet paskelbus laimėtojus tarp paveldo specialistų, architektų bei užsakovų kyla sumaištis. Pavyzdžiui, 2014 m. „Misionierių sodų“ konkurso sąlygose vienas iš reikalavimų buvo perimetrinio užstatymo formavimas į šlaito pusę, o laimėjęs konkursą darbas išsiskyrė kitokiu morfologiniu sprendimu (tarp dalyvių jis toks buvo ne vienintelis), nesilaikydamas šio siūlymo. Tokiu būdu parodoma, kad galbūt toks paveldosauginis reikalavimas buvo per daug konkretus šiam etapui, bet ir tuo pačiu demonstruojamas požiūris, kad dalyvaujant reikalavimų nereikia paisyti. Iš esmės architektūrinių konkursų sąlygų rengimas ir pačių konkursų organizavimas Lietuvoje kelia problemų. Konkursas savaime neužtikrina architektūros kokybės, tačiau tai forma, leidžianti pasiekti tam tikrus tikslus, kur siekiami rezultatai daugiausia priklauso nuo to, koks tai formai suteikiamas turinys ir ar yra numatyti visi reikalingi žingsniai bei ar nėra perteklinių reikalavimų, kad būtų galima pasiekti užsibrėžtų rezultatų (Spreiregen, 1979; Veličkaitė, 2019). Tai tiesioginė sąlyga, nulemianti estetinius sprendinius abiejose disertacijoje tiriamose pasaulio paveldo vietovėse.

Be antrajame skyriuje aptartų ir išskirtų konkrečių reikalavimų naujiems, pritaikomiems ir atkuriamiems pastatams (žr. 2.3.2 poskyryje), kur didelis dėmesys skiriamas fizinėms, erdvinėms pastato raiškos savybėms, išskiriant vietos dvasios įkūnijimo nauju pastatu svarbą, ir tik Davoso deklaracijoje Baukultur koncepcijoje išskiriami estetiški kriterijai, grįsti emociniais ir psichologiniais, jusliniais klausimais, ko stokojama apmąstytai ir realizuojant, kuriant pastatus. Poskyryje 3.1 aptariami estetiški kriterijai, kurie kartu su antrajame disertacijos skyriuje išgrynintais teisiniuose dokumentuose įvardytais kriterijais taip pat turi tiesioginį poveikį. Derėtų pridėti ir juos, atskleidžiant visumiškesnį faktorių, kuriančių harmoningą pastato įsiliejimą į kultūrinį urbanistinį kraštovaizdį tiriamose PP vietovėse, spektrą. Tačiau taip besiplečianti įvairių kriterijų ir mokslinių sferų apimtis reikalauja plataus įvairių sričių ekspertų (sociologų, filosofų, psichologų, kultūrologų ir t. t.) ir pačių žmonių įsitraukimo į poveikio jiems tyrimų ir prii-

namų sprendimų procesus, todėl platesnės išvados, nei yra pateikiamos disertacijoje, reikalauja atskiros studijos. Išskiriami papildomi kriterijai, kurie tiesiogiai arba netiesiogiai atsispindi teisinių dokumentų tyrime:

- etinis kriterijus (ar išvis etiška ir ar yra poreikis kažką statyti naujo ir neapgalvoto, moraliai neatsakingo, kuriančio tik ekonominę naudą);
- naratyvo kūrimas pastatu ir naratyvo kūrimas pastate (aiškiau suvokiant pastato struktūrą, siekį patirti ir norą būti pastate, tapatintis su juo, rasti prasminį ryšį);
- pojūčių svarba (ne tik vizualaus poveikio įtraukimas į pastato kūrimą, bet ir kitų juslinių kriterijų, emocinių paveikimų, palydimų intelektualiais apmąstymais);
- psichologinis kriterijus.

3.2.1. Nauja ir rekonstruota architektūra Kuršių nerijoje

3.1 pav. Juodkrantės nauji, rekonstruoti ir saugomi pastatai, schema. Geltonai žymimi nauji ir rekonstruoti pastatai, raudonai – numatoma rekonstrukcija, mėlynai – saugomi ir anksčiau rekonstruoti pastatai, raudonai apvesti saugomi objektai, rausva teritorija – urbanistinis draustinis (schema sudaryta autorės)

Fig. 3.1. Scheme of new, reconstructed, and preserved buildings in Juodkrantė. Yellow marks are new and reconstructed buildings, red – planned reconstructions, blue – protected and previously reconstructed buildings, red circles – protected objects, and pink areas – urban reserves (laborated by the author)

Etnografiškumu ir iš esmės kaimotyra Vakarų Europoje buvo susidomėta XVIII a., tuomet suklestėjusi tautotyra ir vietovių, regionų tyrimai, formavęsi mokslinės etnografijos pagrindai, rašyta įvairi literatūra, kurioje apibūdinami tuometinio kaimo ir jo istorinės raidos ypatumai, kaimiškasis gyvenimas (Purvinas, 2017). Informacija apie baltiškuosius kaimus buvo rinkta XIX a.–XX 0a. pr. vakarų tyrėjų, kiek anksčiau buvo apibūdinamas Mažosios Lietuvos kaimo gyvenimas,

įvairios jo pusės. Išsamesni etnografiniai tradicinės architektūros tyrimai atliekami tarpukariu, kada stengiamasi pagrįsti valstybės, paremtos lietuvių tauta, idėją (Varanauskaitė, 2016), tiriama gyvenamųjų namų raida, statybos technologijos, elementai ir puošyba. Daugiausia empirinių tyrimų atlikta sovietmečiu, kai Lietuvos teritorija skirstyta etnografiniais regionais, fiksuotas jų savitumas. Nagrinėta pastatų, spalva, dydis, mastelis, vidaus planas, puošybos elementai, sodybos pastatų ir kitų elementų situacija sodybos plane. Šių tyrimų rezultatai užfiksuoti Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos leidiniuose (*Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija* (2010), *Dzūkija* (2012), *Vakarų Aukštaitija* (2013), *Žemaitija* (2013), *Mažoji Lietuva* (2013)), kuriais naudojosi nacionaliniuose, regioniniuose parkuose projektuojantys architektai.

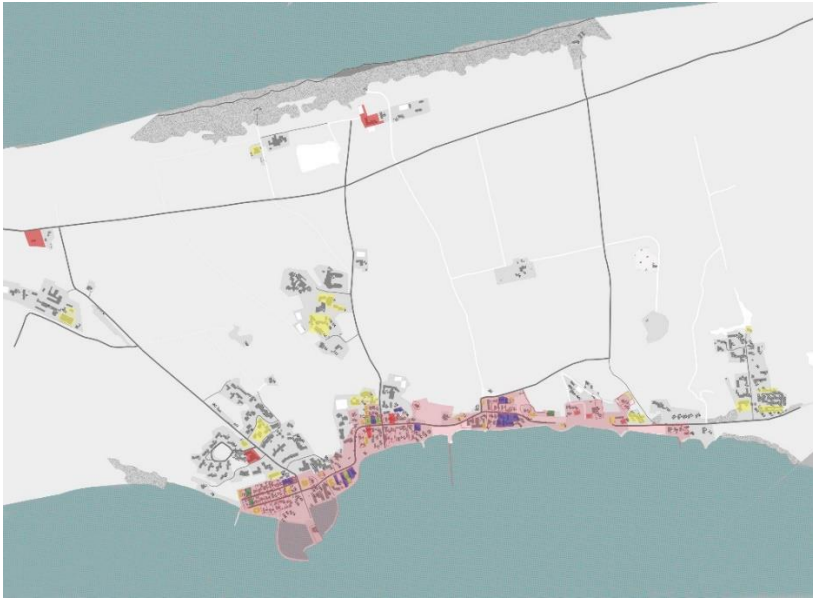

3.2 pav. Preilos nauji, rekonstruoti ir saugomi pastatai, schema. Geltonai žymimi nauji ir rekonstruoti pastatai, raudonai – numatoma rekonstrukcija, mėlynai – saugomi ir anksčiau rekonstruoti, raudonai apvesti saugomi objektai, rausva teritorija – urbanistinis draustinis (sudaryta autorės)

Fig. 3.2. Scheme of new, reconstructed, and preserved buildings in Preila. Yellow marks are new and reconstructed buildings, red –planned reconstructions, blue – protected and previously reconstructed buildings, red circles – protected objects, and pink areas – urban reserves (made by the author)

Šie ir vėlesni etnografiniai tyrimai padiktavo ir tolimesnį architektūrinio vietovės puoselėjimo modelį. Galime numanyti, koks buvo XIII a. žvejo būstas, bet bendro vaizdo tikrai negalėsime susidaryti, todėl tenka vadovautis XIX a. pab.–XX a. pr. sukauptomis žiniomis, kurios, tikima, turėtų padėti projektuojantiems naujus pastatus šioje teritorijoje. Esamos sodybos byloja apie buvusį žvejų gyvenimo būdą, statymo technologiją, taisyklingą planinę struktūrą, nedidelio tūrio proporcijas, dvišlaičio arba keturšlaičio su čiukuru stogų formas, o vėlyvesnės – pokyti po 1933 m., kai gyvenvietėms suteiktas kurorto statusas ir pasikeitė tradicinė planinė gyvenamojo namo struktūra, o kartu ir pats vaizdas. Šie pastatai išsaugoję nemažai ornamentinių puošybinių elementų ties stogo kraigu, o pačių namų spalvinė išraiška remiasi kontrasto principu, kai detalės šviesesnės – baltos,

mėlynos, o bendra fasado plokštuma tamsiai ruda. Žiūrint į kitus, vėliau nei saugomi namai statytus, objektus, kyla klausimas, ar tokių principų laikomasi dabar.

3.3 pav. Nidos nauji, rekonstruoti ir saugomi pastatai, schema (2000–2022 m.). Geltonai žymimi nauji ir rekonstruoti pastatai, raudonai – numatoma rekonstrukcija, mėlynai – saugomi ir anksčiau rekonstruoti pastatai, raudonai apvesti saugomi objektai, rausva teritorija – urbanistinis draustinis (sudaryta autorės)

Fig. 3.3. Scheme of new, reconstructed, and preserved buildings in Nida (2000–2022). Yellow marks are new and reconstructed buildings, red – planned reconstructions, blue – protected and previously reconstructed buildings, red circles – protected objects, and pink areas – urban reserves (made by the author)

XIX a., pradėjus tvirtinti kopas augalais, nusistovėjo ir gyvenviečių lokacija, pačios gyvenvietės plėtėsi ir augo. XX a. pr. radosi ir profesionaliosios architektūros pastatų – vilų kvartalų, viešbučių (Juodkrantėje, vėliau – Nidoje), o poilsiautojų gausa taip pat paskatino ir vietos gyventojų gyvenamųjų namų architektūros kaitą: gausėjo pastatų puošybinių elementų (ant stogo – lėkiai, arkleliai), mediniai pastatai buvo dažomi. Viena iš žvejų sodybų gyvenamųjų namų būdingųjų savybių yra daugiausiai medienos reikalaujantis statybos būdas – medinių keturkampio skerspjūvio tašų, suleistų kampuose į sąsparą, naudojimas. Stogai dengti nendrėmis, dvišlaičiai, neretai buvę keturšlaičiai su čiukuru, o pastatų spalvinė raiška kontrastinga: detalės šviesesnės (baltos, mėlynos), o fasado plokštuma – tamsiai ruda.

3.4 pav. Nidos nauji, rekonstruoti ir saugomi pastatai, schema (2000–2022 m.). Geltonai žymimi nauji ir rekonstruoti pastatai, raudonai – numatoma rekonstrukcija, mėlynai – saugomi ir anksčiau rekonstruoti pastatai, raudonai apvesti saugomi objektai, rausva teritorija – urbanistinis draustinis (sudaryta autorės)

Fig. 3.4. Scheme of new, reconstructed, and preserved buildings in Nida (2000 – 2022). Yellow marks are new and reconstructed buildings, red – planned reconstructions, blue – protected and previously reconstructed buildings, red circles – protected objects, and pink areas – urban reserves (made by the author)

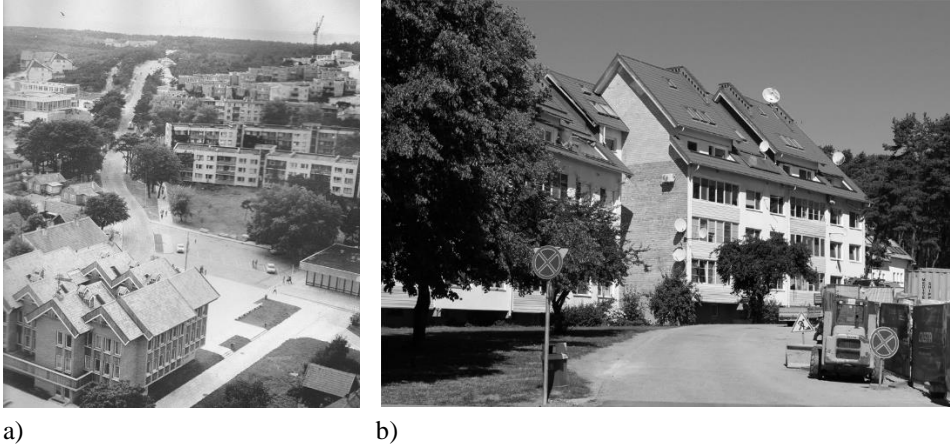
Dabartinėje Kuršių nerijoje (Lietuvos teritorijoje) senųjų žvejų namų nėra gausu, o ir pastarieji šiek tiek pakeitę buvusį pavidalą. Kadangi etnine architektūra šiame krašte susidomėta ganėtinai vėlai, duomenų apie buvusius žvejų pastatus surinkta saikingai, todėl daryti bendresnes išvadas apie būdingiausias unikalias gyvenamosios architektūros savybes irgi gan sudėtinga, jos pasižymėtų subjektyvumu. Visose keturiose saugomose žvejų gyvenvietėse, nepriklausomai nuo jų dydžio, didžiąją dalį sudaro (dažnu atveju tai tam tikros likusių sodybų grupės vienoje ar kitoje kaimo dalyje) į LR kultūros paveldo registrą vėliau nei 1918 m. įtraukti žvejo sodybų pastatai, įtraukta nemažai po Pirmojo pasaulinio karo statytų gyvenamųjų medinių pastatų (iš viso 70). Likusi dalis (iš viso 27) dažnai tvarkyti ir restauruoti XX a. II pusėje, pakeičiant kenkėjų sunaikintas medines dalis, stogo dangą, įrengiant tūrinius stoglangius, transformuojant planinę pastato struktūrą, ją pritaikant poilsinei paskirčiai. Visi minimi saugomi pastatai dėl savaimės suprantamo drėgno klimato, gausaus ir gūsingo vėjo ar lietaus ne kartą tvarkyti, perdažyti, atnaujinti dekoru elementai, natūralių medžiagų pastatai tai daro didelę įtaką. Medinių pastatų ilgaamžiškumą lemia tinkama ir savalaikė priežiūra, todėl pastatas gali išlikti patvarus daug ilgiau. Požiūris į etninės architektūros svarbą eina kartu su tvarumo principais. Iš kartos į kartą perduodamos tradicijos, statybos racionalumas, vietos medžiagų ir technologijų panaudojimas ir pažinimas, kuris atitinka ir specifines vietos klimato sąlygas, kuria tvarią, ekologišką aplinką, apie

kurią tiek daug kalbama profesiniame architektų lauke. Juk vieni pagrindinių tvartos visuomenės raidos, kultūros įvairovės, o kartu ir individualumo bei savasties išsaugojimo dalykų pasiekiami, integruojant kultūros paveldo pažinimą į šiuolaikinį pasaulį. Be abejo, toks požiūris ir paveldo objektų puoselėjimas neįmanomas be pačių gyventojų dalyvavimo bei amatininkystės žinių, kurių dažnam savininkui stinga, todėl būtinas institucinis švietimas ir motyvavimas puoselėti, o ne tik baidimas už skubotus paveldo objekto pakeitimus. Nykstantis ir ganėtinai negausus etninės architektūros paveldas Kuršių nerijoje saugotinas jau vien ir dėl to, kad jo ilgainiui mažėja.

Kuršių nerijos tapatumą formuoja ne tik išlikusios senosios žvejų sodybos, poilsio namų kompleksai, bet ir gamta, o jų visuma ir sudaro bendrą kraštovaizdį. Ši UNESCO Pasaulio paveldo vietovė – „vėjo ir žmogaus veiklos sąveikoje susidaręs ir toliau besiformuojantis smėlingas, miškingas pajūrio nerijos kultūrinis kraštovaizdis su mažomis pamario gyvenvietėmis, pasižymintis unikalių gamtos ir kultūros paveldo vertybių gausa, turintis socialinę ir kultūrinę svarbą“, – yra pavyzdys to, kaip besikeičiant laikui buvo išsaugoma bendra vietos kraštovaizdžio visuma. Didelį pokytį į nusistovėjusį kraštovaizdį įnešė XX a. II pusėje statyti poilsio namų kompleksai, kurie dažnai nesilaikė nusistovėjusio aplinkos masteliškumo. Žvelgiant į keturias Kuršių nerijos gyvenvietes, galima nesunkiai atskirti kelis jos vystymosi etapus, o kai kuriuose sovietinio modernizmo pastatuose matomos tam tikros regionalizmo apraiškos, kuomet architektūrinės raiškos idėjų semtasi iš vietinės etninės architektūros. Šiandien, žvelgiant į teritoriją kaip į visumą, kurioje skatinama darnaus vystymosi ideologija, kuomet prioritetas teikiamas vietovės gamtos ir kultūros paveldo išsaugojimui, autentiškumo ir vientisumo išlaikymui, nė kiek ne mažiau svarbu, kad šie objektai būtų naudojami, įgiję kultūrinę reikšmę bendruomenėje ir taip kurtų darną su gamtiniu kraštovaizdžiu.

Klausimas, kokios tapatybės turėtų būti nauja architektūra Kuršių nerijoje, keliamas nuo tada, kai šiame pusiasalyje (Lietuvos teritorijoje, tuometinėje LTSR) išaugo rekreacijos poreikis, pakeitęs gyvenviečių kraštovaizdžius. 1958 m. pradėtas rengti Lietuvos SSRS pajūrio zonos rekreacinio įsisavinimo projektas, o 1961 m. formuojama šios teritorijos architektūrinio identiteto išraiška. Ryškus tapatybės ženklas yra tai, kad žvejų sodybos tapo kūrybiniu naujos architektūros įkvėpimo šaltiniu, regionalistinė architektūra akcentuojama kaip teisinga kryptis. Kaip ir kiti nacionaliniai ir regioniniai parkai, taip ir Kuršių nerijos nacionalinis parkas turi aiškius nuostatus (reglamentus), kuriuose patariama rinktis etninės architektūros kryptį, stiprinant vietovės identitetą. 2010–2013 m. išleistas Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos serijos „Kaimo statyba“ leidiniuose-kataloguose (sud. R. Bertašiūtė), skirtuose žmonėms, gyvenantiems saugomose teritorijose arba tiesiog norintiems statyti ar rekonstruoti sodybas, laikantis tradicijų, buvo pateikiami konkretūs sodybų pavyzdžiai (remiantis XIX a. pab.–XX a. pr. analogais) ir bendrai supažindinama su statybos tradicija. Tradicinės statybos

skatinimas profesionalių architektų aplinkoje sukėlė nepasitenkinimą ir įvairiose diskusijose buvo keliamas imitacijos reikalingumo klausimas. Šios etninės krypties laikymasis išliko iki šių dienų ir toliau skatina kelti esmingus ir problemiškus klausimus: ar tai yra vietos tapatybės pagrindas bei koks iš tiesų tas etnografinio žvejo namo prototipas, kokio istorinio laikmečio neprofesionaliosios architektūros prototipas yra sektinas, ar tiesioginis sekimas tokiu pavyzdžiu yra tinkamiausias būdas projektuoti ir statyti?

3.5 pav. a) Nida iš paukščio skrydžio, už savivaldybės matomi tipiniai daugiabučiai (Sutkus, 1984); b) rekonstruota tipinė architektūra Nidoje (autorės nuotr.)

Fig. 3.5. a) Nida from a bird's eye view, typified apartment buildings can be seen behind the municipality building (Sutkus, 1984); b) Reconstructed typified architecture in Nida (the author's photo)

Sovietmečiu įvykę Kuršių nerijos gyvenviečių – Smiltynės, Juodkrantės, Per Valkos, Preilos ir Nidos – urbanistiniai pokyčiai pakeitė ne tik kraštovaizdį, bet ir įnešė naują tapatybės dėmenį, kuris visose gyvenvietėse tapo masišku ir neišvengiamai pastebimu. Šis tapatybės formantas keitė savo išraišką, neretai buvo net kelis kartus rekonstruotas. 1961–1989 m. pastatai įgavo regionalisitinės, postmodernistinės ir modernizmo architektūros bruožų.

Iki šiol populiariausia, Kuršių nerijos gyvenvietėse vyraujanti statybos rūšis yra rekonstrukcija. Pastebima tendencija, kad dėl kintančių architektūrinės raiškos nuostatų pastatai rekonstruojami net po kelis kartus. Viena iš tokio kismo priežasčių – tai siekis bent siluetu susieti sutapdintų stogų pastatus į bendrą kraštovaizdį. Tokių rekonstrukcijų metu pastatai paaukštėja, pristatant papildomą palėpinį aukštą. Šių atvejų gausu Nidos centrinėje dalyje ir ant Urbo kalno (Kuverto g.), rekonstruojant tipinę daugiaaukštę architektūrą (3.5 pav., a ir b).

3.6 pav. a) Poilsio namų „Rūta“ I rekonstrukcija (Google Street View, 2013);
 b) buv. poilsio namų „Rūta“ I korpuso rekonstrukcija, dabar viešbutis „Nidus“
 (G. D. Kuverto g. 15, Nida) (autorės nuotr.)

Fig. 3.6. a) Reconstruction of the holiday house “Rūta” I (Google Street View, 2013);
 b) Reconstruction of the holiday house “Rūta” I, now as the hotel “Nidus”
 (G. D. Kuverto g., 15, Nida) (the author’s photo)

2023 m. liepos 17 d. vyriausybės priimtuose Kuršių nerijos nacionalinio parko nuostatuose skiriamas dėmesys ir vėlyvesniajai architektūrai, raginama stant, rekonstruojant ar kapitališkai remontuojant „išsaugoti išskirtinai Kuršių nerijai būdingą XX a. 7–9 dešimtmečių kurortų architektūrą“. Šis naujasis teisinis dokumentas apjungia du ankstesnius teisės aktus – Kuršių nerijos nacionalinio parko nuostatus (pastarieji patvirtinti 1999 m.) ir Kuršių nerijos nacionalinio parko apsaugos reglamentą. Į šį nacionalinio parko nuostatų dokumentą įtraukiamos išskirtinės visuotinės vertės aprašo, patvirtinto UNESCO Pasaulio paveldo komiteto, nuostatos. Nuostata, įtvirtinta naujame teisiniame dokumente, patvirtina, kad aptariamo laikmečio architektūra pastebėta kaip vietos tapatybės dalis ir gali būti reikšmingas principas, priimant sprendimus ir svarstant rekonstrukcijos galimybes. Vienas iš postmodernizmo architektūros bruožų turinčių „Aukšinių kopų“ (G. D. Kuverto g. 17, Nida) (1964 m., rekonstr. archit. R. Šilinskas, 1981–1988 m.) kompleksų rekonstruojamas antrą kartą (archit. DO ARCHITECTS, 2023 m.), todėl tikimasi, kad kiti šios stilistikos pastatai bent jau iš dalies išlaikys savitumą. Kartu kyla iššūkių tokius pastatus tinkamai prižiūrėti, nes laikmečio statybinės medžiagos, būdai nėra tokios tvarios ir ilgaamžės, o pačiuose pastatuose įamžinta ir buvusio politinio režimo atmintis.

Iš 16-os išlikusių (didesnės ar šiek tiek mažesnės apimties, į sąrašą įtrauktos ir dvi valgyklos), sovietmečiu pastatytų poilsio namų (3.6 pav., a ir b) Kuršių nerijoje net 9 yra rekonstruoti (vieniems iš jų (Rašytojų kūrybos namams) tik parengtas rekonstrukcijos projektas), dar vieni subtiliai renovuoti (poilsio namai „Kastytis“). Toks didelis rekonstrukcijų kiekis byloja ir apie pasikeitusią ir ne visuomet pagerėjusią architektūrinę pastatų raišką. Postmodernizmo architektūros pavyzdžių Lietuvoje nėra gausu, tačiau Neringoje jų sąlyginai gausu, o vienas

ikoniškiausių pavyzdžių, išlaikiusių autentiškumą, – Mokslų akademijos Fizikos instituto poilsio namai (archit. G. J. Telksnys, 1978–1985 m., Preilos g. 2, Preila) (3.7 pav., a). Pastarieji išsiskiria aplinkoje, bet juos supančios pušys vizualiai mastelį sumažina. Didelį pokytį šiuo metu patiria statybos ir rekonstrukcijos darbai, vykdomi Pervalkos valgyklos teritorijoje (archit. V. Danta, Pervalkos g. 12, 1986 m.). Pats valgyklos pastatas nugriaunamas, užstatoma ir prieš valgyklą esanti teritorija, rekonstruojami šalia valgyklos buvę dviejų pastatų poilsio namai. Visas šis naujas kompleksas (archit. „GAL architektai“) yra gyvenvietės centre, urbanistiniais sprendiniais reaguojama į esamą užstatymo struktūrą, penki nauji pastatai projektuojami statmenai pagrindinės gatvei. Preilos valgyklos rekonstrukcija (Preilos g. 39, 2016 m.) teigiamai paveikė jos aplinką, masteliškai pastatas kontekstiškas, nes rekonstruojant pastatų kompleksą remtasi ankstesniu pastato kompoziciniu savitumu, šlaitinių stogų perėjimu į fasadą.

a)

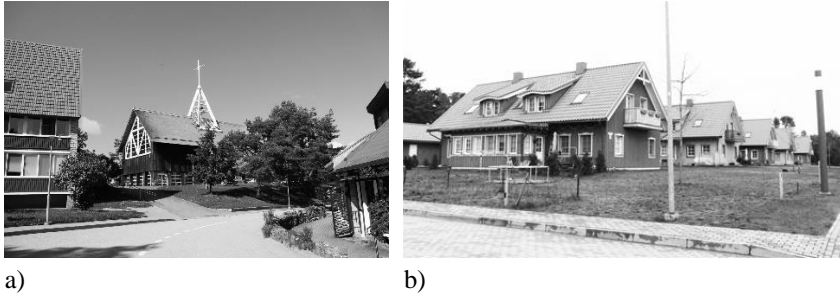
b)

3.7 pav. a) Mokslų akademijos Fizikos instituto poilsio namai (autorės nuotr.);
b) Nidos prieplauka po rekonstrukcijos (autorės nuotr.)

Fig. 3.7. a) Holiday house of the Physics Institute of the Academy of Sciences in Preila (the author's photo); b) Nida pier after reconstruction (the author's photo)

Juodkrantėje mastelium ir architektūrine raiška išsiskiriantys poilsio namai „Pilkopė“ (archit. A. Zaviša) buvo rekonstruoti jau antrą kartą (pirmoji rekonstrukcija – 2012 m., archit. L. Vaitys, T. Čaplinskas, M. Liepa). Ikoniškojo pastato sąsajų su etnografiniu paveldu nėra ir to siekta nebuvo, nebent medžiaginiu pasirinkimu – apdailoje naudojamas medis. Tiek pirmos, tiek antros rekonstrukcijos metu pokyčiai atlikti atsargiai, išlaikant pirminę kompoziciją. Naujausios rekonstrukcijos (archit. Biuras „Laimos ir Ginto projektai“) apdaila medinė, išskaidyta siauromis lentelėmis, didžiausias išorėje matoma pokytis – stiklinis tūris, perkirtimas, kuriame įrengta laiptinė, o anksčiau buvęs vitražas perkeltas į lubų plokštumą. Unikalus atvejis Neringoje – modernizmo pastato rekonstrukcija, pagal darbų atlikimo pobūdį sietina su restauracija, – Nidos prieplauka (archit. A. Paulauskas, 1964–1972 m., rek. 2019 m., archit. G. Vieversys, A. Šablevičius)

(3.7 pav., b). Šios rekonstrukcijos metu siekta išsaugoti pirminį medžiaginį, modernistinį kompozicinį sprendimą. Pastatas yra kiek atitolęs nuo bendro užstatymo, o savo stebėjimo bokšteliu tapęs dominante.

3.8 pav. a) Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčia (autorės nuotr.) socialinio būsto kompleksas (autorės nuotr.)

Fig. 3.8. a) Church of the Blessed Virgin Mary, Help of Christians in Nida (the author's photo); b) Social housing complex (the author's photo)

Pirmaisiais nepriklausomybės metais Kuršių nerijoje naujų pastatų pastatyta labai mažai, po 2000 m. ir po vietovės įrašymo į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą naujų ir rekonstruotų objektų padaugėjo. Nors, iš tiesų, nauja statyba Kuršių nerijoje itin retas reiškinys, dažniausiai pastatai rekonstruojami arba nugriaunami ir statomi nauji, laikant juos rekonstrukcija. Išskirtiniai pastatai, pastatyti dėl funkcinės paskirties reikiamybės, – religinės paskirties Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčia (archit. A. Zaviša, R. Krištopavičius, A. Kuzma, A. Dovydėnas, Taikos g. 17. Nida, 2003 m.) (3.8 pav.), komunalinės paskirties muitinės postas (Nidos–Smiltynės pl. 2, Nida, 2000 m.), boteliai (Preilos g. 101, 103, 2005 m.) ir gyvenamosios paskirties socialinio būsto (Purvynės g. 21–29, Nida, 2015 m.) objektai (3.8 pav., b). Nauja katalikiška bažnyčia – viena Nidos miestovaizdžio dominančių su raiškiu regionalistinės architektūros savitumu, kurios kompozicinei sąrangai surešti naudojama simetrija, užbaigiama nedideliu bokštu. Folklorinių ir etnografinių motyvų samplaika, kurioje ryškiausias – klojimo architektūros motyvas, beveik žemę liečiantys nendrių stogai.. Unikali bažnyčia – reikšmingas ir kelias vietovės tapatybes jungiantis šiuolaikinės architektūros objektas.

Rekonstrukcijų mastas Kuršių nerijoje labai plačiai varijuoja, nuo nežymaus pastatų perstatymo iki naujo objekto pastatymo su vos keliais buvusio pastato elementais ant esamų pamatų. Dėl teisinių reikalavimų visi pastatai Neringoje yra dvišlaičiais stogais, vyrauja medinė apdaila bei spalvų paletėje gausiausios neintensyvios spalvos. Siekiant išlaikyti žvejų kaimelio, nedidelio mastelio gyvenviečių užstatymą, nerijoje vyrauja gyvenamųjų namų rekonstrukcijos. Tiriant estetinę

jų raišką, pastebimi atsikartojimai, sietini su Kuršių nerijos nacionalinio parko reglamentu, o tai kiek unifikuoja bendrą gyvenviečių užstatymo raišką, nes pastatai tampa daugiau foniniais. Dviejose mažesnėse gyvenvietėse, Pervalkos ir Preilos, atliktos rekonstrukcijos stipriai formuoja jų identitetą. Pervalkos centre vienas prieš kitą stovi du skirtingi rekonstrukcijų pavyzdžiai: Pervalkos g. 13, 13 K3 ir 13 K2 kompleksas ryškiais fasadais ir Pervalkos g. 15 pastelinių spalvų kompleksas, kurio kiekviename iš 4 pastatų dominuoja terasos-tūriniai stoglangiai su puošybiniais elementais (archit. G. Prikockis). Toks skirtingu laiku rekonstruotų pastatų (šiuo atveju pastatai daugiau atstatyti ir nauji) balansas, kur vienur dominuoja primityvesnė kompozicija, o kitur – daugiau dėmesio skiriama pastatų puošybos detalių gausumui, padeda pagrindą estetinei priešpriešai. Smulkesnio mastelio pastatuose, kur profesionaliosios architektūros inspiracija tampa etninė architektūra, smulkesnių dekoru detalių įvedimas pasiteisina, suvokiant bendrą pastato kompoziciją ir jo tapatumą aplinkoje. Panaši priešprieša juntama ir Preiloje šalia savo architektūrine išraiška kitoniškų objektų: Preilos g. 3, 3A ir Preilos g. 1, 1 K1 (3.9 pav., a).

a)

b)

3.9 pav. a) Preila, gyvenamasis namas, Preilos g. 1, 1K (autorės nuotr.);
b) VDA, Nidos meno kolonija (autorės nuotr.)

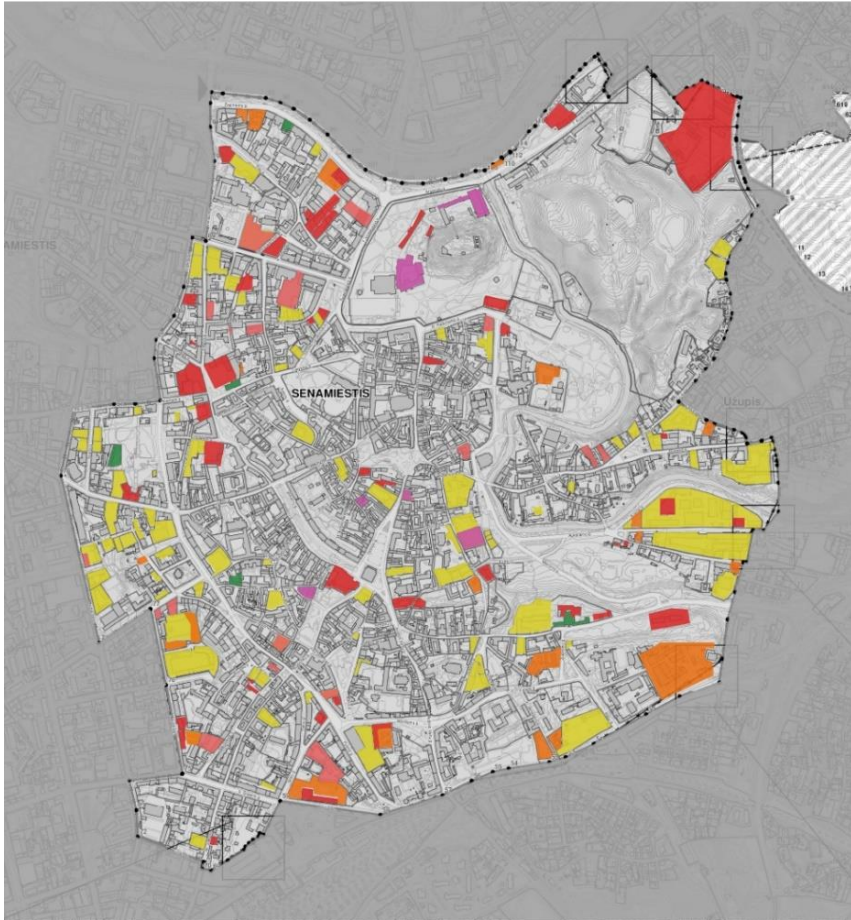
Fig. 3.9. a) Preila, residential house, Preilos g. 1, 1K (the author's photo);
b) VDA, Nida Art Colony (the author's photo)

Pirmoji dviejų grupė nesubalansuota, architektūrinė raiška skurdi, pakankamai tipiška, o kitas dviejų pastatų kompleksas – dekoru detalėmis sustiprintas sprendimas, raiškiau skaitomu pastato masteliu, kurio estetinė raiška sustiprinta sutvarkyta aplinka, nors ir leidžia suabejoti, kiek jos reljefiškumas natūralus, kiek dirbtinai sukurtas. Tarp raiškių ir sėkmingiausių žvejo sodybos rekonstrukcijos pavyzdžių, kur naudojamos ganėtinai atsargios, konservatyvios, tačiau subalansuotos architektūrinės kompozicijos su tradicinės architektūros siluetu: vila „Smėlis ir jūra“ (2000 m.) ir vila „Pilėja“ (abiejų archit. G. Prikockis, A. Prikockienė, 2001 m.). Kita vyraujanti grupė pastatų, reaguojanti į žvejo sodybos archetipą ir daugiau ar mažiau kryptingai jį pritaikanti.

Vienas didesnių urbanistinių skaudulių didesnėse Neringos gyvenvietėse – garažai, kurių konversija įgauna matomą kokybinį pokytį. Visą Purvynės garažų teritoriją (Nidos dalis) detaliojame plane numatyta pritaikyti rekreacijai ir gyvenamajai funkcijai. Du kompleksai jau rekonstruoti (Vėtrungių g. 7A ir Vėtrungių g. 23 ir 21), kuriuose naudotas tradicinis siluetas, išlaikytos proporcijos, jie skoningai pakeitė buvusių garažų ir gamybinių pastatų kokybę. Išskirtinę konversiją iš komunalinės paskirties į menininkų rezidenciją patyrė VDA Nidos meno kolonija (3.9 pav., b). Atokiau nuo miesto esantis pastatas savo funkcine, sociokultūrine reikšme sustiprino kultūrinę vietos tapatybę, mat Neringa XX a. pr. buvo svarbi atvykstančių menininkų veiklos vieta. Nors iš išorės pastatas atrodo masyvus, iš tiesų jis suskaidytas dengtais atvirais praėjimais, galerijomis. Buvęs pramoninis pastatas išsaugojo konstrukcinius savo tapatybės ženklus, o didelis vidaus ir išorės spalvinis kontrastas buvo profesionaliai subalansuotas. Šis pastatas savo sprendiniais yra vienas kontrastingiausių visoje Kuršių nerijoje, bet funkciškai tai galima pateisinti.

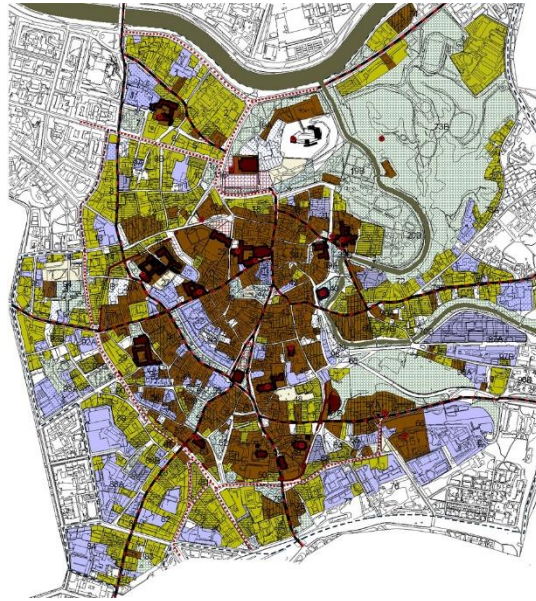
3.2.2. Nauja ir rekonstruota architektūra Vilniaus istoriniame centre

Susisteminus per 1994–2022 m. tiriamąjį laikotarpį pastatytus naujus, rekonstruotus, planuojamus statyti ar rekonstruoti bei atstatytus pastatus ir informaciją pateikus schema (3.10 pav.), matyti kiekybinis esamos bei numatomos teritorijos pokytis. Sugretinus šią schemą su 2000–2001 m. rengtos Vilniaus senamiesčio dosjė – pagrindinio apskaitos dokumento („Vilniaus senamiesčio – kultūros paminklo UIP sudėtis ir apimtis (dosjė papildymas)“, archit.: I. Kliobavičiūtė, G. Filipavičienė, E. Zilinskas, E. Kazlauskaitė, K. Katalynas) planinės-tūrinės struktūros kartograma (3.11 pav.), galima daryti išvadą, kad didžiausias pokytis įvyko užstatymo teritorijose, kuris susiformavo po 1945 m. (schemoje žymima violetine spalva). Čia didžiąją dalį sudaro 34 objektai / sklypai (nauji su rekonstruotais pastatais), taip pat ir numatomų rekonstrukcijų kiekis šiame užstatymo struktūros tipe yra antras pagal gausumą (9 objektai), o naujos planuojamos statybos per visus užstatymo struktūros tipus – apylygiai (5–7 objektai). Nesusiformavusio užstatymo bei sunykusio užstatymo struktūrų vietoje iškilusių pastatų taip pat gausu (21 objektas), iš jų 4 yra atstatyti (vienas jų – atstatytas kvartalas) ir taip pat yra numatomų rekonstrukcijų projektų (7 objektai). Vertingo XIX a.–XX a. I p. užstatymo struktūrose (įskaitant šio tipo teritorijas su XV–XVIII a. reliktais arba XX a. intarpais), palyginti su kitomis, taip pat ženklus pokytis: čia pastatyti 24 nauji pastatai, rekonstruota 11 pastatų, 14 pastatų dar tik numatoma rekonstruoti, derinami projektai. Tiriamu laikotarpiu mažiausiai kito vertingos XV–XVIII a. struktūrų teritorijos (9 nauji pastatai, 1 pastatas neseniai rekonstruotas, numatomi 5 nauji pastatai ir 2 rekonstrukcijos).

3.10 pav. 1994–2022 m. Vilniaus senamiėsčio nauji, rekonstruoti ir numatomi statyti pastatai, schema. Geltonai žymimi nauji ir perstatyti, pritaikyti (rekonstruoti) pastatai, oranžine – planuojama nauja architektūra / vykstančios statybos, rausvai – įvykusi rekonstrukcija, raudonai – numatomas pritaikymas, perstatymas (rekonstrukcija), žaliai – remontas, restauravimo darbai; rožine – atstatyti pastatai (schema sudaryta autorės)

Fig. 3.10. Scheme of new and reconstructed buildings in Vilnius. Yellow marks – new and reconstructed buildings, orange – planned new architecture/ongoing construction, pink – reconstruction, red – planned reconstruction, and green – preservation work (elaborated by the author)

3.11 pav. Dokumento „Vilniaus senamiesčio – kultūros paminklo UIP sudėtis ir apimtis, (dosjė papildymas)“ planinės-tūrinės struktūros kartograma. Violetine spalva žymimos užstatymo struktūros, susiformavusios po 1945 m.; žalia – vertingos XIX–XX a. užstatymo struktūros (be arba su ryškiais XX a. tarpais arba vertingais XV–XVIII a. reliktais); taškeliais – sunaikintas užstatymas, balta – nesusiformavusios užstatymo struktūros (Kliobavičiūtė, Filipavičienė, Zilinskas, Kazlauskaitė ir Katalynas, 2001)
Fig. 3.11. Cartogram of the plan-volume structure of the document “The composition and scope of the Vilnius Old Town – cultural monument UIP, (dossier addition)”. Building structures formed after 1945 are marked with purple colour; green – valuable 19th-century 20th-century building structures (without or with significant 20th-century inserts or valuable 15th–18th-century relics); dots – destroyed construction, white – unformed construction structures (Kliobavičiūtė, Filipavičienė, Zilinskas, Kazlauskaitė, & Katalynas, 2001)

Kiekybiškai vertinant, pokytis pasipildant naujais pastatais ženklus, daugiausiai kintantis teritorijose, kur užstatymo laikmetis yra vėlesnis arba užstatymas sunaikintas, taip išlaikant ir užpildant atsiradusius urbanistinius „plyšius“. Kompleksiškumu, teritorijos dydžiu ir mastu pasižymi Paupio teritorija, kur padarytas erdvinis pokytis radikalus ir teigiamas. Kompleksiškai ir keliais etapais keista buvusi pramoninė teritorija tapo nauju Vilniaus senamiesčio traukos tašku.

Disertacijos pirmajame skyriuje apžvelgtos galimos naujų pastatų istorinėje vietovėje strategijos (1.7 pav.): nuo atstatymo, aplinkos tiesioginio atkartojimo, aplinkos referavimo, neutralaus santykio, abstraktaus referavimo iki disonuojan-

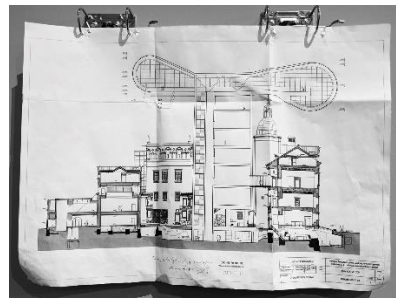
čio bei aplinkos nepaisančio santykio strategijos. Nagrinėjant dvi UNESCO Pasaulio paveldo vietas Lietuvoje, išryškėjo visos skirtingos (ar kontrastuojančios) dermės su aplinka strategijos. Be Vilniaus istoriniame centre įvykusių ir numatytų naujų intervencijų, nereiktų nuošaly palikti ir atstatymo (atkūrimo) klausimo bei atkurtų istorinių pastatų. Pati atkūrimo sąvoka LR Nekilnojamų kultūros vertybių apsaugos įstatyme (1994; 2022) apibrėžiama taip: „Neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais vykdomas pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai“. Glemža (2002) taip pat naudoja šį terminą ir pabrėžia, kad toks tvarkybos būdas naudojamas tik ypatingą reikšmę turintiems objektams ir yra pagrįstas išsamiais tyrimais, atstatant visiškai ar dalinai daugiau nei 50 proc. sunykusių kultūros vertybių, nurodant atkūrimo laiką. Šiuo atveju aptariami pastatai, kurie atitinka visus atkūrimo atvejus Vilniaus senamiestyje arba didesniąją jų dalį. Vilniuje yra atstatyti ir atkurti 8 pastatai (vienas jų – kvartalas iš kelių pastatų) ir svarstyti atstatyti, bet neįgyvendinti 7 objektai (3 iš jų – atstatymas, apimantis visą kvartalą). Disertacijoje minimi atstatyti pastatai gali būti ir yra grindžiami vietos – UNESCO Pasaulio paveldo vietovės – kaip išskirtinės vertės pagrindu ir valstybine politinio ir kultūrinio centro reikšme, todėl šioje vietovėje atkuriami sunykę pastatai ir istorinis veidas. Nemažą indėlį, skatinusį atkurti ne tik pastatus, bet ir kitą tipologinę grupę – kvartalus, davė 2000 m. LR seimo nutarimu patvirtinta istorinio geto būdingųjų fragmentų atkūrimo programa.

Architekto-urbanisto ir paveldosaugos specialisto Gučo teigimu sėkmingais pavyzdžiais laikomi šie Vilniaus senamiestyje atkurti istoriniai pastatai, erdvės, taip pat naujai suprojektuotos ar užpildytos buvusios laisvos zonos: atstatyti du namai Didžiojoje gatvėje greta Chodkevičių rūmų (Didžioji g. 8 ir 10), naujas gyvenamasis namas L. Stuokos-Gucevičiaus g. 11 ir pirmasis atkurtas istorinis Vilniaus kvartalas – Dysnos–Ašmenos–Mėsinių gatvių trikampyje (Gučas & Buidovaitė, 2015, p. 40). 2005 m. šių dviejų posesijų, priklausiusių geto teritorijai, atkūrimas (archit. UAB „Archinova“, A. ir A. Gvildžiai) buvo grįstas archeologiniais tyrimais. Norint atkurti buvusių vertingą urbanistinę struktūrą turėtų pakakti ikonografinės medžiagos, bet detalus atkūrimas reikalauja daugiau medžiagos, todėl toks atkūrimas įmanomas ne visuomet. Pavyzdžiui, Radvilų rūmams atkurti reikiamos medžiagos nėra gausu, nėra išlikusių autentiškų mūrų, interjero detalių, bet, atgaivinus vien urbanistinę užstatymo struktūrą, įmanoma realizuoti funkciškai numatytą viziją – meno vertybių eksponavimui pritaikytą pastatą (Buidovaitė & Janušauskaitė, 2015), būtent toks kelias ir pasirinktas surengus tarptautinį konkursą 2021 m. ir rengiant projektą (archit. UAB „Processoffice“) 2022 m. jau su 1984 m. atkurtu vakariniu rūmų paviljonu.

Toks noras atstatyti prarastus pastatus senamiestyje užtvirtinamas planavimo dokumentuose, senamiesčio regeneravimo korektūros projekte, nors tuometinis požiūris, kuris iš nedaugelio atvejų tapo realybe, prieštaravo tarptautinei praktikai bei tendencijoms – Europoje atstatymo praktika taikyta tik išskirtiniais atvejais (Buidovaitė & Janušauskaitė, 2015). Pavyzdžiui, remiantis surinkta ikonografinė medžiaga, buvo atkurta 95% Varšuvos senamiesčio ir tai buvo įvertinta tarptautiniu mastu – 1980 m. senamiestis įtrauktas Pasaulio paveldo sąrašą ne kaip autentiškas istorinis objektas, bet kaip atstatytas objektas. Vilniaus istorinis centras kaip pasaulio paveldo objektas kritikuotas ekspertų tarptautiniu mastu būtent dėl atstatymų, išskiriant 2009 m. pastatytus Valdovų rūmus (archit. R. Grigas, R. Bitovas) (3.12 pav., a), kurie pastatyti imituojuant, kad tai istorinis pastatas, pagrįstas analogijomis bei interpretacijomis. Lietuvoje Venecijos chartija, įspėjanti vengti falsifikavimo, gresiančio neturint pakankamai pagrįstų duomenų, interpretuota lanksčiai ir kiek klaidingai. Vienas argumentų – visuomenės intereso svarba, šių rūmų poreikis visuomenei, tautos valstybingumo stiprinimui, nors renkant aukas atstatymui rėmėjų neatsirado daug. Finansinis aspektas yra reikšmingas, atkuriant pastatus ar statant naujus objektus senamiestyje, nes įvairūs tvarkomųjų paveldosaugos darbų specialistų atliekami tyrimai (archeologiniai, mūro, konstrukcijų ir pan.) ar pastangos išsaugoti likusias autentiškas detales, dalis (rūsius, pamatus ir kt.) kelia statybų kainą.

a)

b)

- 3.12 pav.** a) Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai (autorės nuotr.);
 b) Žygimanto Augustino meninis projektas „LDK Valdovų rūmų rekonstrukcijos projektas“ (2017), MO muziejaus parodoje „Vilniaus pokeris“ (2023) (autorės nuotr.)

Fig. 3.12. a) The National Museum – Palace of the Grand Dukes of Lithuania (the author’s photo). b) Žygimantas Augustinas’ artistic project “Reconstruction of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania” (2017), at MO Museum exhibition “Vilniaus Pokeris” (2023) (the author’s photo)

Vis dėlto Valdovų rūmai – daugiausiai diskusijų sukėlęs atstatymo projektas Lietuvoje, plačiai aptartas profesinėje spaudoje ir tapęs realybe – ilgainiui nebesitebina aplinkinių, o ginčai dėl jų statybos reikalingumo užsimirš, pastatas įsimeles į žmonių kasdienybę ir naujoms kartoms taps autentišku, nes žmonės gyvena jo apsuptyje (Rubavičius, 2012). Galiausiai, laikui bėgant, bus imtasi ir šio pastato atnaujinimo ar rekonstrukcijos bei prieita prie jo vertės naujų svarstymų.

Toks provokatyvus yra menininko Žygimanto Augustino sukurtas LDK Valdovų rūmų rekonstrukcijos projektas (2017), kurio meninės formos tikslas – pritaikyti rūmus šiuolaikinėms reikmėms, dominuojant aplinkoje ir užstojant Gedimino bokštą; šio projekto svarstymas / pateikimas negalėjo nesukelti paildomų diskusijų visuomenėje. Šis šmaikštus futuristinis projektas (3.12 pav., b) ne tik pakartotinai kelia jau atsatytų pastatų reikmės bei vertės klausimą, bet ir ragina svarstyti, ar šiuolaikiniai pastatai nebus greitai iš naujo pertvarkomi dėl neišpildytų ar prastai atliktų sprendimų. Beje, jau numatoma rekonstruoti keletą prieš 20 metų Vilniaus istoriniame centre statytų objektų (viešbutis „Amberton Cathedral Square Hotel Vilnius“, archit. K. Lupeikis).

Atkūrus nepriklausomybę keletą kartų buvo svarstyti Vokiečių gatvės rekonstrukcijos variantai ir galiausiai 2022 m. patvirtintas ir pakoreguotas gatvės rekonstrukcijos projektas (archit. „IMM architektai“), respektuojantis buvusį užstatymą. Iki tol būta įvairių gatvės atgaivinimo vizijų, 1960 m. atsirado pirmoji, kuri rėmėsi istoriniu gatvės užstatymu, ji svarstyta dar nebaigus įgyvendinti numatyto bulvaro užstatymo, prieš kelis metus pradėjus naujų pastatų statybas (archit. A. Tauras, S. Stulginskis). Kitas bandymas buvo 1973 m. (archit. A. Pilypaitis) senamiesčio detalaus išplanavimo ir užstatymo plane, 1985 m. (archit. V. Bakšienė) dar kitas variantas, pasiūlytas jaunų architektų (archit. A. Trimonio, A. Ambraso, G. Adlio), kurie remdamiesi senuoju gatvių tinklu siūlė atstatyti buvusių kvartalų ribas, atkurti buvusių namų planinę struktūrą, kur mato būtiną reikmę ir erdvinę struktūrą, o buvusią statybą centrinės Vokiečių gatvės dalies galuose bei prie skersinių gatvių pažymėti, įrengiant pakeltas platformas, ant kurių nedideliais tūriais būtų užfiksuota raudonoji užstatymo linija. Sovietmečiu atstatymo klausimas atrodė įgyvendinamas, nes buvo turima užtektinai ikonografinės medžiagos, išlikę autentiški rūšiai, sovietmetinis užstatymas pasislėptų atstatymo kiemuose, o ir bendruomenės nuomonės paisyti nereikėjo. Rengiant antrą arba dar kitur vadinamą senamiesčio regeneravimo korektūros projektą (archit. A. Gučas ir Co), 1982–1992 m. taip pat iškeliamą Vokiečių gatvės užstatymo atkūrimo vizija, nors tarp pirmaeilii darbų ji nėra numatyta, pati vizija nepradėta įgyvendinti dėl nepatvirtintos užstatymo schemos ir pats statybos reglamentavimas liko ne visai aiškus (Gučas, 2009). Vėliau ši mintis pasikartojė 2003–2004 m. projekte (archit. V. Bakšienė, turėjusi atkūrimo patirties dirbdama su Didžiosios g. 8 ir 10), kuriame buvo siekta palaipsniui, per kelis etapus, atstatyti buvusius užstatymo tūrius bei gatvės fasadus (tūriai, kontūrai ir fasadai atkuriami pagal

istorinį vaizdą, o vidinės erdvės bei kiemai – šiuolaikiškai), bet tuomet vietos bendruomenė sujudo ir apgynė galimybę džiaugtis vaizdu į gyvybingą pėsčiųjų alėją. Paveldo specialistė ir viena iš Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto autorių Kliobavičiūtė teigia, kad ši didžiaja dalimi žydams priklausiusių prarastos urbanistinės miesto struktūros dalis buvo numatyta projekte atstatyti, tačiau per tą laiką ši erdvė susiformavo, prigijo kaip viešoji, todėl buvo pagrįstai keliamas klausimas, ar verta ją aukoti dėl istorinių pastatų atkūrimo, ar geriau palikti kaip modernią, gausiai lankomą promenadą (Kliobavičiūtė & Buidovaitė, 2015). Nors Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamente (2003) buvo teisiųjų prielaidų Vokiečių gatvės užstatymui atkurti, tuometiniame senamiesčio detalajame plane ši vieta sprendimo neturėjo, buvo pažymėta kaip laikinai tvarkomi viešieji bendro naudojimo želdynai.

Be jau minėtų atkurtų istorinių pastatų senamiesčio regeneravimo plano korektūroje, kurios sprendinius lėmė ir valstybės Atgimimo laikotarpio romantizmo įkvėpti siekiai bei tuometinės visuomenės noras atkurti miesto dvasią, regėti jį atstatytą (Gučas, 2009), buvo numatyta atkurti už dabartinio ŠMC esančio Rūdininkų skvero užstatymą, atkuriant prarastas Mėsinių, Dysnos, Rūdininkų gatvių erdves. Taip pat numatytas pokariu išgriautos dalies atkūrimas – kvartalo, ribojamo Pilies, Švarco, Gaono ir Šv. Jono gatvių (K. Sirvydo skvero erdvė), Vilniaus Didžiosios sinagogos ir buvusio istorinio M. Antokolskio bei Žydų gatvių užstatymo (Gaono namas, M. Strašūno biblioteka). Vilniaus istorinio centro vientisumui ir autentiškumui labai svarbios Didžiosios sinagogos ir jos aplinkinės teritorijos pastatų liekanos, todėl 2022 m. pasirašytas memorandumas dėl sinagogos įamžinimo ir jos aplinkos sutvarkymo veiksmų plano, kuriame pabrėžiama, kad remiantis suformuotomis gairėmis nesiūloma nei atstatyti sinagogos, nei statyti komercinio pastato. Sektinas tikslas – sinagogos memorialinis skveras, kuriame būtų Žydų bendruomenės centras (pasakojantis apie Didžiąją sinagogą), o darželio pastatas, esantis teritorijoje, perleidžiamas „Geros valios“ fondui arba nugriaunamas.

Visiškai sunykęs klasicistinių elementų Pliaterių rūmų pastatas su portikais bei galerijomis, pritaikytas šiuolaikinių poreikių butams (archit. A. Samukienė, „Archivoltas“, Bokšto g. 10A, 2017 m.) (3.13 pav., a), atkurtas, remiantis atliktais archeologiniais bei architektūriniais tyrimais, o fasadiniai sprendiniai grįsti kitų, Pliateriams priklausiusių, dvarų Lietuvoje medžiaga. Nemaža dalis sprendinių grįsta interpretacija ir apie pastato tikrąjį statybos laiką byloja tik požeminis parkingas šlaite. Jo įrengimas, kaip yra nutikę dažname senamiesčio naujame pastate, tapo sudėtingu techniniu ir estetiniu iššūkiu, kuomet patogumą teko derinti su kultūrinio sluoksnio išlaikymu, o įvažiavimo į parkingą turį įterpti Maironio g. išklotinėje. Pasirinkta pridengti šį dėl savo paskirties aiškaus laiko turį šlaitiniu čerpieniu stogeliu ir kiek klaidinti stebintįjį aplinką iš šono. Didžiojoje g. esantys du atkurti objektai (Didžioji g. 8 ir 10, 1997 m.), remiantis negausia ikonografinė medžiaga, pagal kurią tiksliai atstatyti fasadai, dabar, praėjus daugiau nei 20 metų,

atrodo it XIX a. objektai. Vertėtų paminėti vieną išskirtinesnių atvejų, kuomet buvo atstatomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, priestatas (knygų saugyklos) (3.13 pav., b), pastatytas dar sovietmečiu – 1974–1976 m. Rengiant bibliotekos priestato projektą, praplėtus esamą tūrį dėl avarinės būklės dalį sovietinio pastato teko nugriauti ir buvo atkurta iš esmės identiška erdvė, tik pirmo aukšto langų juosta pratęsta iki grindų lygio, o likęs išskirtinis geltonų plytų fasadas permūrytas. Toks sprendimas Vilniuje unikalus, kuomet atkuriamas neišsiskiriantis aplinkoje ganėtinai neseniai pastatyto pastato fasadas, derinantis prie jo pasirinktu medžiaginiu sprendimu ir plytų mūro, dalinančio masyvų tūrį mažesniais dalimis bei kuriančio šviesos ir šešėlio ritmą.

a)

b)

3.13 pav. a) Atstatyti Pliaterių rūmai (autorės nuotr); b) Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos priestatas (autorės nuotr)

Fig. 3.13. a) The restored Pliateriai Palace (the author's photo); b) Extension of the Vrublevskiai Library of the Academy of Sciences (the author's photo)

Siekis atkurti istorinius pastatus dažnai sietinas su paveldo panaudojimo tipais: kultūriniu-estetiniu, politiniu ir ekonominiu (Tunbrindge & Ashworth, 2007). Dėl kultūrinės sunykusio paveldo reikšmės atkūrimo priežastimi tampa jo reikšmingumas, išskirtinumas bei paveldo daromas poveikis estetinė bei kultūrine prasme. Tokių objektų, kuriuose siekis, užpildyti ir atstatyti sunykusio kvartalo erdves pavieniais pastatais ir taip išlaikyti vertingas gatvių išklotines, Vilniuje tikrai gausu ir šia prasme itin ryškiai palaikytas. Tokie atvejai urbanistiniu požiūriu davė teigiamą rezultata. Politinė priežastis, žvelgiant į tiriamą istorinį Vilniaus centrą, tai tam tikro valstybingumo, nacionalinio naratyvo kūrimas, įtvirtinamas atstatytu paveldu. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti LDK Valdovų rūmai, kurie visgi tapo įveiklintais: įsikūrė Nacionalinis muziejus, jie naudojami įvairiems kultūriniais, reprezentaciniais renginiams, nors autentiškumo prasme gausu skeptiškų vertinimų. O vis atgyjanti Vilniaus Aukštutinės (Gedimino) pilies atkūrimo idėja

ir net sukurtos vizijos, matant tai daugiau kaip ne fizinio pavidalo atkūrimą, sulaukia didelių diskusijų (2013, 2016, 2018 ir 2022 m.). Ekonominės priežastys taip pat reikšmingos atkūrimo procese, kada atstatytas paveldas komercine, įvaidžio kūrimo prasme sukuria poveikį kitiems ekonominiams dalyviams ir skatina turizmą. Atstatymas reikalauja mažiausiai auteniškumo pačiame atkūrimo rezultate, nes svarbiausiu čia visgi laikomas istoriškumo įvaidžis ir teikiama nauda.

Santykio su aplinka, urbanistiniu kontekstu, projektuojant naujus pastatus istoriniame kontekste ir ieškant santykio su istorinėmis prasmėmis, paieškos Lietuvos nepriklausomybės pradžioje sietinos su postmodernizmu. Tuo metu pereinau įvaidžiu stiliumi nuo modernizmo į šiuolaikinę architektūrą tapo postmodernizmas, leidęs tuometiniams architektams kurti savitą santykį su architektūra, koduojant joje simbolius ir reikšmes, o kartu tai etapas, kada jaunos valstybės laisvumas jaučiamas ir jaunų architektų kūryboje, jų realizuotuose projektuose. Vilniaus senamiestyje yra tokių postmodernistinių pastatų, kuriuose ieškota dermės su supančia aplinka, siejant skirtingus architektūrinius stilius, detales su istoristiniu atspalviu. Ryškiausi tam tikros istorinės konteksto interpretacijos su elementų imitacija Vilniaus istorinio centro ribose pastatai yra šie: Krašto apsaugos ministerijos pastatas (šv. Ignoto g. 8, archit. N. E. Būčiūtė, 1977–1997 m.), gyvenamasis namas Vilniuje (Mikalojaus g. 15, archit. G. Čaikauskas, A. Ambrasas, P. Trimonis, 1985 m.) (3.14 pav., a), Kultūros paveldo centras (Ašmenos g. 10, archit. A. Trimonis, A. Ambrasas, G. Adlys, 1990 m.) (3.14 pav., b).

a)

b)

3.14 pav. a) Gyvenamasis namas, Mikalojaus g. 15, Vilnius (1985 m.) (autorės nuotr);
 b) Kultūros paveldo centras, Ašmenos g. 10, Vilnius (1990 m.) (autorės nuotr)
Fig. 3.14. a) Residential house, Mikalojaus g. 15, Vilnius (1985) (the author's photo);
 b) Cultural heritage center, Ašmenos g. 10, Vilnius (1990) (the author's photo)

Kartu šio laikotarpio pastatai ženklina ir naujų technologinių priemonių, medžiagų atsiradimą architektūroje, ekonominių sąlygų pasikeitimą ir priimtų sprendimų estetinį rezultatą. Visa tai užsibrėžtose tyrimo ribose santykinai galima laikyti ankstyvaisiais (dar kiek prieš įtraukiant arba neseniai įtraukus į PPS – Pasaulio paveldo sąrašą) aplinkos referavimo pavyzdžiais, bet aiškiai deklaruojančiais savo medžiagomis, spalvine raiška (mėlyni langų ar angokraščių rėmai Mikalojaus g. 15 pastate), įtraukiant savitumo elementus, bet vienas esmingiausių kriterijų – aplinkos mastelio išlaikymas, laikymasis susiklosčiusios gatvės užstatymo linijos.

Svarbu pabrėžti, kad urbanistinis kontekstas nėra tik trimatė erdvė su architektūriniais objektais, tai daugiamatė erdvė, sąveikaujanti su įvairiais gamtos, materialiais ir nematerialiais atributais bei žmonių patirtimi – kultūrinis konstruktas, neatsiejama visuomenės kultūros dalis (Navickienė & Riaubienė, 2018). Todėl vertinant kiekvienas naujas architektūrinis objektas neturėtų būti atsiejamas nuo gerokai platesnės kriterijų visumos. Pastatą ir jo estetines savybes žmogus suvokia juslėmis, neišskiriant vienos kaip reikšmingiausios, o gerai gyvenimo kokybei turinti tarnauti architektūra, pasak architekto Pallasmaa (2005), turi vienu metu paisyti visų juslių ir sieti įvaizdį su pasaulio patyrimu (Samalavičius, 2021). Remdamasis filosofu Maurice Merleau-Ponty, Pallasmaa tvirtina, kad būtent lytėjimu yra sąlygotas regėjimas ir hierarchiškai regėjimas neturėtų būti monetizuojamas. Dažnai projekto kūrimo metu neįvertinus kitų estetiką veikiančių kriterijų pasitelkiamos vizualizacijos, kurios gali padėti susidaryti labai vienalybę požiūrį į pastatą. Architektas, kurdamas pastatą ir ieškodamas geriausio sprendimo, dažnai pamina estetinius kriterijus dėl techninių. Nė viena meno rūšis nėra taip labai apribota žmonių, užsakovų, sąlygų, užduočių, teisinių ir inžinerinių sprendimų, statybos reglamentų, miesto planavimo uždavinių kaip architektūra (Weiss, 1961), o pati architektūrinė išraiška gali pasirodyti tik kaip priedas prie padiktuotos būtinybės (Harries, 1997).

3.15 pav. Viešbutis „Novotel“ (autorės nuotr.)
Fig. 3.15. Hotel “Novotel” (the author’s photo)

Pirmąjį įrašymo į Pasaulio paveldo sąrašą dešimtmetį vyrauja pastangos architektūrine raiška prisitaikyti prie esamos aplinkos, dažnai tiesmukai referuojant į aplinką. Vienas tokių – Verslo centras Vilniaus g. (archit. „Renova“, A. Songaila, 2000 m., Jogailos g. 4). Įterptas tarp dviejų senamiesčio gatvių, tarsi išpraustas, pastatas turi skirtingos raiškos fasadus. Fasadas į Vilniaus g. sudarytas iš trijų atkurtų anksčiau buvusių istorinių pastatų, tik pirmo aukšto langai praplėsti ir prailginti, numatant patalpas komercinėms reikmėms. Atkurtos ir visos puošybinės detalės, lipdiniai, kalvystės amato dirbiniai. Jogailos g. fasado inspiracija tapo aplinkiniai istorizmo, eklektikos, socialistinio realizmo pastatai, todėl fasado sprendiniai eklektiškesni, nesunku atskirti pastato pastatymo laiką, laikomasi ketetos metrinėlių eilių kompozicijos. Šioje gatvės išklotinėje verslo centro aukštis neiššoka iš bendros visumos, o karnizu atskirtas aukščiausias aukštas, einant gatve, nepastebimas. Priešingai – Vilniaus g. išklotinėje ryškiau matyti aukščio skirtumai, nors ir atitraukti nuo pagrindinio atkurto fasado, aplinkoje akivaizdžiau matomi ir aktyviau veikiantys aplinką medžiaginiai ir kompoziciniai sprendiniai. Be to, pačio architektų biuro pastatų šioje, vienoje judriausių, senamiesčio gatvių yra dar du (rekonstrukcija Vilniaus g. 18 ir Gedimino pr. 16). Panašaus pobūdžio dermės aplinkoje ieškota ir stambiame kvartalo struktūros užstatyme Aguonų / Šaltinių g., taip pat Vingrių g. 5A ir 5B ir kt. Dažniausiai gyvenamosios paskirties objektai Vilniaus istoriniame centre pasižymi aiškia funkciją demonstruojančia estetika, kuri referuoja į aplinką daugiau ar mažiau tiesiogiai. Vieni iš naujausių tiriamųjų objektų – Polocko g. 17 kvartalo kompleksas (3.16 pav., b), apželgiant jį nuo Vilnelės pusės, kur galima stebėti dviejų priešingų dermės krypčių pasirinkimą, aiškiai šiuolaikinės architektūros raiškos (3.16 pav., a) ir nepakankamai išlaikančios balansą tarp šiuolaikinės bei istorinės aplinkos.

a)

b)

3.16 pav. a) Paupio rajono pastatų panorama (autorės nuotr.); b) Užupio pastatų fragmentas (Polocko g. 17 užstatymo kompleksas) (autorės nuotr.)

Fig. 3.16. a) Panorama of buildings in Paupys district (the author's photo).
b) Fragment of Užupis buildings (building complex at Polocko g. 17)
(the author's photo)

Urbanistiškai šis Polocko g. kompleksas užbaigia perimetrinį užstatymą Užupyje. Atrodytų, kad toks nuosaikumas būdingas nepriklausomybės pirmajame dešimtmetyje statytiems pastatams, tačiau ši tendencija dažna ir imantis projektuoti senamiestyje. Netinkamų, nekokybiškų medžiagų pasirinkimas, detalių stoka ar tiesiog jų nesubalansavimas kompoziciniuose metruose / ritmuose menkina bendrą estetinę pastatų vertę.

Nauji daugiabučiai Vilniaus istorinio centro ribų prieigose, Mindaugo g. 14B ir 16 (archit. G. Kuginys, T. Rasiulis, 2003) užstatymas žymi galutinį Naujamiščio šlaitų užstatymą ir tuo pačiu užtveria anksčiau nuo tolimesnio taško jau matomas panoramas. Abiejų pastatų mastelis didelis, aiškiai fasadine išraiška demonstruoja pastato funkciją. Mindaug g. 16 pastatas savo spalviniu baltos ir mėlynos kontrastu disonuoja su aplinkinėmis gretimybėmis. Jautriai įsiterpę to pačio architektų biuro („A keturi architektai“) Raugyklos g. 3 ir Subačiaus g. 19 (3.17 pav., b) statyti gyvenamosios paskirties pastatai. Pastarasis, pakeitęs sovietinius garažus, nors prieš juos buvęs vertingas užstatymas, aptiktas ir archeologinių tyrimų metu, tapęs įkvėpimu erdvinei struktūrai. Pastatas tiriamų pastatų kontekste išsiskiria dėmesiu tekstūrinėms detalėms, aiškiau patiriamoms priartėjus. Cokolinį aukštą pabrėžiančių plytelių raštas – aliuzija į senamiestyje aptinkamus grafitinius motyvus. Fasaduose aiškus tamsios spalvos, grubios tekstūros kompozicinis ritmas, langų apvadai ir langų dalinimas – būdas pagarbiai įsiterpti į esamą užstatymą. Raugyklos g. pastato fasadas taip pat tamsus, buvusios pastato detalės, tokios kaip langų aprėminimas, atnaujintos, o neišlikusios – sukurta jų užuomina. Cokolinis aukštas išryškintas profiliuotomis plokštėmis, didžiausi erdviniai pokyčiai lieka privačiame kieme.

a)

b)

3.17 pav. a) Pacų rūmų kiemas (autorės nuotr.); b) pastatas Subačiaus g. 19 (autorės nuotr.)

Fig. 3.17. a) Pacai palace yard (the author's photo); b) Residential building in Subačiaus g. 19 (the author's photo)

Kadangi disertacijoje tiriamos saugomos vietovės yra kultūriniai kraštovaizdžiai, saugomi kompleksiskai kaip urbanistinė struktūra, nors ir tarptautiniuose dokumentuose deklaruojami kaip natūralus procesas, tačiau realus pokytis galimas tik statant pastatus jau išnykusio užstatymo vietose ar vykdant planingą konversiją pramoninėse saugomų vietovių teritorijose. Tarp Paveldo tvarkybos reglamente (PTR, 2013) nurodytų nekilnojamo kultūros paveldo tvarkybos rūšių rekonstravimo nėra, tačiau kuomet imamasi tvarkybos darbų (avarijos grėsmės pašalinimo, konservavimo, pritaikymo, restauravimo, atkūrimo), jie atliekami veikiant vertingąsias savybes, jas keičiant taip, kad būtų „maksimaliai išsaugotas autentiškumas ir kultūros paveldo objektas ar vietovė būtų tinkami naudoti“ (NKPI, 2004). Tai reiškia, kad, siekiant pastatą pritaikyti, naudoti naujoms reikmėms, galima keisti vertingąsias savybes dėl techninių reikalavimų ar įveiklinti erdves (kaip pastogė, rūsys), taip padidinant naudojamą plotą, nekeičiant išorinių, erdviųjų parametrų (aukščio, pločio, ilgio). Visi tvarkybos projektai tokiu pagrindu tampa rekonstravimo projektais, nors tūrio parametrai ir nėra pakeičiami. Dėl šios nuostatos įvyksta faktinis netikslumas, kuomet NKPI tokios tvarkybos darbų rūšies nėra, tačiau pakitus vertingajai savybei galima pradėti traktuoti kaip vykdomus tvarkomuosius darbus keičiant (rekonstruojant). Kalbant apie urbanistinės struktūros galimą pokytį, rekonstrukcijos terminas vartojamas Vilniaus BP (2021) Nekinojamojo kultūros paveldo brėžinyje, II zonoje (miestas) galimi „urbanistinių struktūrų tvarkomieji statybos – (pritaikymo, atkūrimo) rekonstrukcijos darbai“, parengiant urbanistinės struktūros rekonstrukcijos projektus“, nurodo jau į tiesioginę ir tvirtinamą rekonstrukcijos darbų rūšį.

Pirmajame disertacijos skyriuje apžvelgti galimi priestatų prie esamų pastatų variantai taip pat atpažįstami ir Vilniaus senamiestyje. Vienas charakteringusių ir miesto dalies panaromas bei siluetus teigiamai veikiančiųjų – Pacų rūmų rekonstravimas (Didžioji g. 7 ir 9; archit. „Forma“, 2018 m.) (3.17 pav., a), kur atkurtos, ženkliai jas paaukštinus, rūmų stogų formos puikiai atsiskleidė Rotušės aikštės perspektyvoje ir įsiliejo bendrą visumą. Šio objekto vidiniame kieme, demonstruojant šių dienų laiką, atstatyti ūkinių pastatų tūriai išskiriami naujomis medžiagomis. Pasirinktomis medžiagomis atlikti tūriai vizualiai skaidomi dalimis, todėl tai neapsunkina jų suvokimo. Kitas senamiesčio rekonstrukcijos ir pritaikymo pavyzdys – pastatų kompleksas „Bokšto skveras“. Keletą kartų istorijos eigoje rekonstruotas ligoninės pastatų kompleksas, pritaikytas šiuolaikinėms reikmėms, puikiai atliepė naują funkciją, o nauji tūriai į bendrą visumą įvesti atsargiai, gerbiant paveldines vertes. Buvusi ligoninė (Bokšto g. 6) – barokinės architektūros pavyzdys su klasicizmo ir istorizmo bruožais, todėl vienas iš architektų prioritetų, kaip ir Pacų rūmuose, atkurti barokinio stogo formą. Dvigubo stogo sprendinys, siekiant ir atstatytąjį palėpinį aukštą panaudoti administracinei funkcijai, įtikinantis ir neįprastas bendrame kontekste. Tuo pačiu išvengta stoglangių įrengimo – dažnos problemos senamiestyje, stogo plokštuma išlaikyta monolitiška, vientisa. Stogo

apačioje ties grindų lygiu įrengtas karkasas su įmontuotais langais, pro kuriuos daugiausiai ir patenka dienos šviesa, o virš karkaso ir langų sistemos – metalo žaliuzių sistema. Kadangi erdvinė pastato struktūra maksimaliai atkurta, naujos techninės paskirties dalys – liftas su evakuacine laiptine pastatyti šalia. Kitas naujas darinys – SPA baseinas, įrengtas po kiemu, kurio dalis nepastebima iš išorės, tik pro tūrinius stoglangius, kurie pridengti gausia augalija.

Vis dar didelį neigiamą poveikį savo masteliu, proporcijomis bei aukščiau aplinkoje turi viešbučio „Novotel“ pastatas (Gedimino pr. 16, rekonstrukcija 2004 m., archit. „Renova“: A. Songaila, R. Songailienė) (3.15 pav.). Savo griozdišku dydžiu, rekonstrukcijos metu pridendant papildomus du mansardinius aukštus nuo gatvės, pastatas išsišoka ne tik gatvės išklotinėje, bet ir kitose reprezentatyviose miesto panoramose ir tokiu būdu niekaip nepateisina savo išraiškos kokybe svarbos esamoje vietoje – tiesiai prieš V. Kudirkos aikštę. Stogo forma referuoja į netoliese esančio Valstybinio Vilniaus mažojo teatro stogą (Gedimino pr. 22), tačiau masteliškai viešbučio pastato stogas ryškesnis, erdvės apžvalgai gausiau. Kitas ryškus kontrastingos aplinkai architektūrinės raiškos objektas – MO muziejus („Studio Libeskind“, „DO ARCHITECTS“, 2018 m., Pylimo g. 17), pakeitęs anksčiau stovėjusį sovietinį „Lietuvos“ kino teatrą (1965 m.). Kultūrinė muziejaus funkcija padiktavo nemažai išraiškos sprendinių, kur vienas tikslų – ženkliško, ikoniško pastato sukūrimas. D. Libeskindas tikina, kad aliuziją pastato koncepcijai paskatino senamiesčio struktūra ir netoliese buvę Trakų vartai (Traškinaitė, 2018), tačiau kontekste savo masteliu pastatas išsiskiria iš bendros senamiesčio urbanistinės struktūros. Kadangi muziejaus tūris negausiai skaidomas smulkesnėmis detalėmis, vizualiai aprėpti vaizdą ir suvokti jį be žmogaus mastelį žyminčių ženklų keblu, nes vienintelis ženklas – laiptai. Pastatą į dvi dalis skaidantys laiptai, naratyvinis kvietimas užlipus atsiveriančiais tolimesniais vaizdais patirti kulminacinį tašką, bet tai pasibaigia uždara siena. Šalia muziejaus sukurta aplinka – pusiau atviros erdvės ir augalijos gausa psichologiniu lygmeniu kaip įgimtas dalykas žmogų ten būnant skatina patirti gerą emociją.

Vilniaus istoriniam centrui poveikį daro ne tik pokyčiai jo Pasaulio paveldo vertybės teritorijoje, bet ir apsaugos zonoje, todėl ten vykstantis ar įvykęs kismas, formuojantis disonansams, gali kenkti arba daugiau trukdyti negu padėti išlaikyti kultūrinio kraštovaizdžio susiklosčiusią estetinę vertę. Dabar susiformavusi situacija rodo, kad žvelgiant nuo aukštesnių nustatytų apžvalgos taškų iš Vilniaus istorinio centro teritorijos, fiksuojamas ryškus architektūrinis kontrastas. Viena akivaizdžiausių tokių teritorijų Neries dešiniajame krante „Architektūrinės kalvos“ (projektas sugalvotas 1964 m.), kurios koncepcija vis dar vystoma, o jos galimos ribos yra nustatytos Vilniaus bendrajame plane, tik iškyla tam tikra grėsmė plano korekcijoms. Tokiu pagrindu, koreguojant bendrąjį planą, buvo pastatytas Danielio Libeskindo architektūros biuro „Studio Libeskind“ aukštybinis administ-

racinis pastatas (Konstitucijos pr. 18A, vyksta pastato statybos). Šios kalvos kismas dėl vykstančių intensyvių statybų, tapo ryškia, keliančia pamatuotą nerimą senamiesčiui problema.

Didelį poveikį turi gamtinės, neurbanizuotos teritorijos – Liepkalnio, Pavilnių, Antakalnio kalvynų horizontas, apžvelgiamas gerai nuo Gedimino kalno, Tauro kalno, todėl svarbu, kad toks unikalus tapatybės ženklas liktų neapstatytas ir būtų išlaikytas (*Vilniaus istorinio...*, 2024). Nemaža, pastebima bėda Vilniaus senamiestyje – nelegalus ir nesuderintas angų praplėtimas saugomuose pastatuose komerciniams tikslams, taip pakeičiant architektūrinę raišką, kompozicinę sistemą.

3.3. UNESCO saugomų vietovių Lietuvoje kaitos tendencijų prielaidos

Neplanuoti miesto plėtros pokyčiai, naujos architektūros koncentracija ir, dažnu atveju, saugomoje teritorijoje arba jos apsaugos zonose rekomenduojamo aukštingumo viršijimas yra tiesioginė grėsmė UNESCO Pasaulio paveldui. 2004 m. į Pasaulio paveldo sąrašą įrašytas Liverpulio centras ir uosto dokai 2012 m. dėl planuojamos didelės ir plataus masto neigiamo poveikio saugomai vietai turėsiančios „Liverpool Waters“ plėtros buvo ištrauktas į Pavojuje esančio pasaulio paveldo sąrašą (Boland et al., 2022), o 2021 m., padėčiai nesikeičiant, išbrauktas ir vis dar netekęs Pasaulio paveldo vietovės statuso (*UNESCO World Heritage...*, 2021). Nemažą įtaką ir didelį spaudimą darantis verslo sektorius dažnai gali nulėmti miesto plėtros sprendimus, pagrįstus tik ekonominiais faktoriais, veiksmingumu, ignoruojant kultūrinės ir socialinės vietos vertes, todėl sukuriamas vienpusišką požiūrį atstovaujantis ir Pasaulio paveldo objektui pavojų keliantis precedentas. Liverpulio centras ir dokai buvo trečioji pasaulio paveldo vietovė išbraukta iš šio sąrašo, o tokie įvykiai iš esmės yra nuostolis visai tarptautinei bendruomenei, tarptautinio masto vertybėms bei įsipareigojimams pagal Pasaulio paveldo konvenciją. Kiek paradoksalu, kad Viena, kurioje 2005 m. vyko konferencija (Vienos memorandumas), skirta būtent šiuolaikinei architektūrai ir paveldui bei davusi oficialią istorinio urbanistinio kraštovaizdžio (HUL) termino apibrėžtį ir pradžia, taip pat yra Pasaulio paveldo pavojuje esančių vertybių sąrašė. 2017 m. į šį sąrašą įtrauktas Vienos istorinis centras (Pasaulio paveldo vertybė nuo 2001 m.) dėl numatomų daugiaaukščių pastatų statybų ir rekonstrukcijų jos saugomoje teritorijoje, išskiriant naujų statybų aukščio klausimą ir tai įvertinant kaip neigiamą poveikį jos išskirtinei visuotinei vertei (*UNESCO World Heritage...*, 2017).

Paveldo apsaugos nuostatos nuolat kinta kartu su suvokimu, kaip tinkamiausiai, geriausiai išsaugoti paveldo vertybes. Kinta ir įvairūs miestiečių poreikiai

saugomose teritorijose, į kuriuos taip pat atsižvelgiama formuojant paveldo politiką. Kiekvienas naujas objektas, atsirandantis arba rekonstruojamas tokiose teritorijose, neatsiejamas nuo aplinkos, kurioje jis planuojamas, todėl paveldo apsaugos klausimai itin reikšmingi ir tiesiogiai arba netiesiogiai formuoja projektinius sprendinius. Žinoma, pati nekiliojamojo kultūros paveldo apsauga yra nuolatos besikeičianti visuomenės veiklos sritis, pasireiškianti teoriniame ir teisiniame bei praktikos lygmenyse, siekianti aplinkos formavimo tęstinumo ir darnos (Jurevičienė, 2010). Tarptautiniai teisiniai dokumentai, paveldosaugos doktrina (chartijos, deklaracijos, rekomendacijos ir kt.) yra rašytinė reakcija į politinius, visuomeninius ir ekonominius pokyčius bei sudaro paveldo politikos pagrindą (Kolbitsch, 2020). Dėl paveldosauginės minties pokyčių kiekvienas ankstesnis teisinis UNESCO, ICOMOS ar nacionalinis paveldo apsaugos dokumentas turi būti skaitomas kaip to laiko produktas ir periodiškai peržiūrimas ir suvokiamas, tikrinant ar neprarado aktualumo šiandieniniame sprendimų priėmime.

Abiejų UNESCO Pasaulio paveldo nagrinėjamų teritorijų – Kuršių nerijos ir Vilniaus istorinio centrok – architektūrinė, urbanistinė, sociokultūrinė, istorinė raida nulėmė jų kraštovaizdį, kurį valstybė įsipareigojo saugoti viso pasaulio bendruomenės dabartiniams ir ateities poreikiams. Atsižvelgiant į pirmuosiuose skyriuose analizuotą medžiagą, t. y. tiek remiantis ankstesne projektavimo praktika ir jos pavyzdžiais saugomose paveldo teritorijose, tiek tarptautiniais paveldosaugos reikalavimais, šiuolaikinė (nauja) architektūra Pasaulio paveldo vietovėse tampa tvarumo matmeniu. Tiek istoriniuose miesto centruose, tiek naujausiose miesto teritorijose šis tvarumo principas reikšmingiausias ir tiesiogiai koreliuoja su estetiniais klausimais (su estetinė kokybe).

Abi tiriamos Pasaulio paveldo vietovės yra kultūriniai kraštovaizdžiai, kurie savo tapatumu esmingai skiriasi, bet principai, kuriais vadovaujantis juose atsiranda nauja architektūra yra labai panašūs. Nors Kuršių nerijos nacionalinio parko reglamente (dabar – nuostatuose, 2023) rekomenduotina sekti neprofesionaliosios, tikimasi, tvaresnės architektūros pavyzdžiu, joje esanti profesionaliosios architektūros vilų architektūra taip pat skatina inspiracijas ir yra naujos architektūros detalių šaltinis. Vilniaus istoriniame centre aktualesnis ir dažniau profesinėje bei visuomenės plotmėje iškeliamas atstatymo klausimas, faktiškai taj – nauja architektūra, tik pagrįsta buvusio pastato ikonografinė medžiaga ir turinti ankstesnio laiko formą. Naros autentiškumo dokumentas (jo punktai – oficialūs kriterijai, atrenkant UNESCO Pasaulio paveldo sąrašo objektus (World Heritage Center, 2005)) paveldo apsaugoje – vienas kertinių lūžių, rodančių, kad autentiškumas egzistuoja ne tik per fizinį, materialų faktiškumą ir kad tai nėra vienintelė samprata, autentiškumas gali pasireikšti per formą, medžiagas, turinį, funkciją bei panaudojimą, tradiciją ir techniką, vietą, planinį išdėstymą, dvasią, jausmus ir kita. Tai platus sampratų laukas, kuriame atstatymas kaip istorinio vaizdo atkūrimas taip pat turi pagrindą, o jei konkretus atvejis būtų paremtas šaltiniais, vadinasi,

būtų autentiškas ir paveldas. Tokio požiūrio, kuris įkūnija atstatymo galimybę, patvirtintą tarptautiniais paveldosauginiais teisės aktais, pasirinkimą turi lemti ne tik ekspertai, specialistai, bet ir su paveldu susijusi bendruomenė. Atstatymo pagrįstumas šaltiniais yra būtinybė, o atstatyto paveldo autentiškumo samprata yra labiau siekiamybė (Kulevičius, 2016). Vilniaus istoriniame centre likę per II Pasaulinį karą išgriauti kvartalai buvo numatyti atstatyti jau 1988–1992 m. Vilniaus senamiesčio regeneracijos korektūros projekte, todėl jei dabar atsirastų pastatų atstatymo šiuose sklypuose poreikis, šis sprendimas turėtų remtis numatyto atstatymo autentiškumo, reikalingumo bei bendruomenės poreikio argumentais.

Bet kokia miesto plėtra privalo būti pagrįsta ir numatyta tvariais principais, o Istorinio urbanistinio kraštovaizdžio rekomendacijoje (2015) nurodomi punktai – akstinas atsigręžti į saugomose teritorijose nefunkcionuojanti, nenaudojamą paveldą. Paveldo potencialo panaudojimas tampa esminiu išsaugojimo principu ir yra viena iš galimų tiriamų Pasaulio paveldo vietovių galimos kaitos krypčių. Remiantis šia pasauline paveldo tendencija bei teisiniais abiejų vietovių nacionaliniais dokumentais, pagrindinė statybos rūšis disertacijoje tiriamose teritorijose – rekonstrukcijos (kapitalinis remontas, priestatai, pritaikymai rekonstruojant), mažesnioji – nauja architektūra. Proporcingai Vilniaus istoriniame centre naujos statybos daugiau nei Kuršių nerijoje, tačiau abiejose Pasaulio paveldo vietovėse vykdomos XX a. II p. pastatų rekonstrukcijos. Neišvengiamai šių pastatų tarpe yra unikalių ir vertingų laikmečio objektų, kurie nėra saugomi nacionaliniu mastu ir požiūris į galimas jų rekonstrukcijas gali būti taip pat liberališkesnis. Nors naujuose Kuršių nerijos nacionalinio parko nuostatuose (2023) XX a. 7–9 deš. poilsio namų architektūra išskiriama kaip saugotina, nemaža dalis šių sovietmečiu statytų pastatų jau patyrė vieną ar kelias rekonstrukcijas, pakeitusias jų architektūrinę raišką. Tai sveikintinas pripažinimas šiai vietovei, kad tai visgi yra vienas iš jos tapatybės elementų, užkertančių kelią keisti ją į vienalytę žvejų kaimelio distopiją, kuri jau iš esmės savo architektūrine įvairove yra pakitusi, o funkciškai dažnas gyventojas užsiima poilsio vietų nuoma, žvejybos amato palaikymu.

Abiejose tiriamose vietovėse XX a. II p. architektūros perstatymas (rekonstrukcijos) ženklios teritorijose, bet taip pat nemaža dalis dar gali būti rekonstruotinos. Sprendžiant tokią galimybę būtina įvertinti, kurie iš šių pastatų turi vertingųjų savybių, jas nustatyti bei dokumentuoti laiku, sistemingai ir informaciją atnaujinti, kad netektų po įvykusių pokyčių konstatuoti apie vertingųjų savybių praradimą. Tiesa, šių pastatų grupės medžiaginis nepatvarumas ir kai kurių jų apleistumas sudaro pagrindą spartinti rekonstrukcijos procesus. Per disertacijos rengimo laikotarpį 2018–2023 m. tiriamose teritorijose urbanistiniai pokyčiai vyko sparčiai, todėl ir tiriamųjų objektų skaičius svarus. Ilgai vykę probleminių zonų (ir tebevykstantys) komunalinių, techninių paskirčių pastatų pokyčiai Nidoje (Skrudynėje) ir Juodkrantėje (prie Raganų kalno) aiškiai pastebimi. Juodkrantės garažų kompleksas, pristačius antrąjį aukštą, virtęs atskirais poilsiniais namais, dabar gavo naują, visus bendrai jungiantį

apdailos apvaskalą su tradicinio žvejo namo detalių interpretacijomis. O panaši teritorija Nidoje, Skruzdynėje, laukia pokyčio. Šioje teritorijoje neprofesionaliosios architektūros kūrybinė išmonė yra plati, o likusios teritorijos vaizdas per disertacijos rengimo laiką pakito reikšmingai – buvę didelių gabaritų pastatai po rekonstrukcijų susmulkėjo ir įgijo naują kokybę. Vilniaus Paupio dalis, kuri patenka į UNESCO Pasaulio paveldo vietovės teritoriją, taip pat pakeitusi savo urbanistinę struktūrą ir iš gamyklinės paskirties pastatų teritorija virtusi daugiafunkcine daugiausia gyvenamosios paskirties teritorija.

Nagrinėjamų saugomų teritorijų pokytis nuo įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą iki dabar yra ženklus ir teritorijų urbanistine, architektūrine ir kraštovaizdine plotme. Vilniaus istorinio centro ir Kuršių nerijos tapatumo dėmenys vis dar pildomi patvirtinimais (teisiniais ir tiriamaisiais), o tai natūralaus proceso dalis, nes vietos dvasios tapatumas dėl kolektyvinės atminties nepastovumo ir dėl jos procesiškumo nėra savaimė pastovus. Tam tikra prasme „miestas yra nuolatinis utopijų ieškojimas“ (Jauhainen, 2003) ir kai kurių realizuotų bandymų rezultatas.

Kiekvieno kultūrinio kraštovaizdžio kaita yra natūralus procesas ir viena iš gyvybingumo palaikymo dalių. Kuršių nerijos teritorijoje ženkliai didesnės pastatų gausos atsirasti ir negalėtų dėl teritorijos dydžio, gamtinių rezervatų teritorijos, archeologinio paveldo, bet ši saugoma teritorija privalo būti atsakingai puoselėjama. Tai iliustruoja ir tai, kad tiriamuoju laikotarpiu (2001–2023 m.) naujų pastatų Kuršių nerijoje nėra gausu, vyrauja perstatymas (rekonstravimas), kurių vieni žymi nedidelį pokytį, kiti yra naujai perstatyti, nauji pastatai, todėl schemoje nėra išskiriami atskiru žymėjimu.

Atsižvelgus į Kuršių nerijoje galiojančius teisės aktus, nacionalinio parko tvarkymo planą, tikimasi, kad didžioji dalis pastatų bus panašios architektūrinės raiškos kaip neprofesionaliosios architektūros pavyzdys ir prototipas – žvejo sodyba. Svarbu, kad kitos nei gyvenamosios paskirties pastatai – mažo mastelio objektai, remdamiesi regionalistinėmis gairėmis bei etninio namo prototipu (jis gali būti inspiracija), nevirstų tokios pačios išraiškos kaip pastarieji, klaidindami savo forma esamą funkciją. Skirtingų paskirčių pastatų architektūrinės raiškos nivelavimas į vieną nėra išmintingiausias sprendimas, užtikrinantis visų laikmečių architektūros įvairovę. Dėl didelių pokyčių sovietmečiu plėtros Kuršių nerijoje gausu profesionaliosios, autorinės architektūros, kuri pakeitė anksčiau vyravusį mastelį. Nelaikant šių pastatų vertingais (nors Kuršių nerija priimta į Pasaulio paveldo sąrašą su visa šia pastatų įvairove), jie yra rekonstruojami ar planuojami rekonstruoti. Be žvejo sodybos kaip inspiracijos, NP tvarkymo plane siūloma vilų architektūra, o tai laisvo planavimo atspindžiai su savo aprūpinimo infrastruktūra.

Tvarus požiūris aiškiai artikuliuojamas naujausiuose paveldosauginiuose (HUL) ir architektūrinę kokybę (Naujasis europinis Bauhausas) apibrėžiančiuose tarptautiniuose dokumentuose, tačiau Lietuvoje paveldo apsaugos dokumentuose

esamų pastatų panaudojimas dar kartą įstatymiškai nėra užtvirtintas. NKPAĮ pataisose (nuo 2013 m.) pritaikymo (naudojimo) darbai jau nebelaikomi (2003 m. įstatyme buvo) tvarkybos darbais, o tai iš esmės sumažina galimybę daryti įtaką paveldo objektų naudojimui. Tikslas, kurį sauganti paveldą bendruomenė užsibrėžia, – jį perduoti ateities kartoms, o saugus būdas tai pasiekti yra saugomos paveldo vertybės pažinimas bei tvarus naudojimas. Dėl klimato kaitos poveikio aplinkai ir taip pat kultūros paveldui tampa reikšmingu, todėl svarbu valstybiniu mastu turėti šios kaitos suvaldymo strategiją ir ja vadovautis. Pastaroji tik rengimo stadijoje, o krizinių situacijų jau būta, pavyzdžiui, Gedimino kalno šlaitų nuošliaužų, sukeltų klimato kaitos liūčių padarinių tvarkymas. Tai viena iš kaitos tendencijų – tvarus esamo paveldo naudojimas, reglamentavus pritaikymo tikslus, priemones, jų apimtis, bet ne tik konkrečių objektų, o ir kultūrinių kraštovaizdžių. Šiuo metu vykdoma tik Vilniaus senamiesčio kaitos stebėseną, bet to nėra daroma apsaugos zonos teritorijose, todėl galimų pokyčių stebėseną taip pat yra ir vienas iš naujojo Vilniaus istorinio centro valdymo plano aspektų.

Siekiant užtikrinti kokybišką, tvarią ir darnią plėtrą abiejose disertacijoje tiriamose Pasaulio paveldo vietovėse reikalinga dabar atsakingai vykdoma stebėseną. Viena didžiausių Lietuvos paveldo apsaugos teisėje bėdų, nurodytų Valstybinės kultūros paveldo komisijos (VKPK, 2018), yra PKGPAK konvencija ir Gairių integracijos į nacionalinę teisę nebuvimas, todėl nėra suformuota aiški politika Pasaulio paveldo apsaugos klausimu. Nors PKGPAK rekomendacijos ir naudojamos, bet tinkamai apsaugai užtikrinti reiktų Lietuvos įstatymus papildyti nuostatomis, apibrėžtimis, o taip pat nustatyti apsaugos taikymo mechanizmus. Numatyti įstatymų papildymai (NKPAĮ, STĮ) susiję su Pasaulio paveldo vertybės valdymo planų kaip specifinių priemonių tų vietovių apsaugai įteisinti puoselėjimu, gyvybingumu, naudojimu, tvarkymu, o teritorijų planavimo įstatymu VKPK siūloma įteisinti privalomąjį poveikio pasaulio paveldo objektui vertinimą ir procedūrinę sąlygą. Teisiniai pokyčiai, užtikrinantys tiek saugomų vertybių apsaugą, tiek plėtros kokybinius aspektus, pradėti ir plėtojami, o tai turėtų padėti koreguoti sudėtingą ir painią paveldo sistemą, ypač saugant UNESCO Pasaulio paveldą Lietuvoje, kuriant naujus, pritaikant (rekonstruojant) esamus pastatus šiose teritorijose. Stebint praktikoje kylančius teisinius sunkumus (pvz., ypač keičiant vertingąsias savybes, vykdam pritaikymo darbus, traktuojamus kaip rekonstravimo, nors fiziškai nekeičiami išoriniai pastato parametrai), netikslingumus, praktiškai veikiantys sprendimai turėtų būti absorbuoti teorinėmis žiniomis ir paveikti įstatymus bei vėl būtų patikrinti praktinėje veikloje. Bendri disertacijoje patarti estetiniai, urbanistiniai, kultūriniai, socialiniai kriterijai turėtų būti įveikinti praktikoje, tiek analizuojant jau esamą situaciją, tiek projektuojant ir, remiantis tyrimų medžiaga, iš naujo peržiūrint pasiektus rezultatus.

3.4. Trečiojo skyriaus išvados

1. Architektūra kaip meno rūšis estetiniu požiūriu negali būti tiriama tik išimtinai meninės išraiškos, formos ypatumų požiūriais, ji neatsiejama nuo funkcijos ir esamo aplinkinio konteksto. Tarptautinių ir nacionalinių paveldosaugos dokumentų tyrimu išgryninti kriterijai, kur vienas iš esminių kriterijų – naujo, pritaikomo (rekonstruojamo) pastato harmoningas įsiterpimas, pagerinant vietos gyvenimo kokybę, – stokoja nematerialių, etinių, juslinių, emocinio patyrimo, psichologinio poveikio kriterijų architektūros estetinio vertinimo procese.
2. Vietos dvasios įveiklinimas – vienas tarptautiniuose paveldo dokumentuose keliamų kriterijų, kuris formuojamas daugiasluksniais faktorių formantais, įvertinus ne tik fizinius (gamtinius, architektūrinius, erdvinės kompozicijos formantus, medžiaginius ir kt.), bet ir kiek plačiau: geoklimatinę teritorijos pobūdį, istoriškai toje aplinkoje vyraujančią ūkinę veiklos pobūdį, tokius kultūrinius faktorius kaip gyventojų tautinis charakteris, pasaulėjauta ir gyvenamosios ypatumai, religinė konfesinė priklausomybė ar geopolitinė ir sociokultūrinė raida, visuomeninės sąmonės santykiai su kultūros paveldu ir etnine tradicija. Tik visus šiuos (ir kai kuriuos kitus čia neišvardytus) faktorius įtraukus į naujos architektūros projektavimo procesą, galima tikėtis darnaus bei kontekstualaus galutinio estetinio rezultato.
3. Kadangi Vilniaus istorinis centras ir Kuršių nerija yra saugomi kaip vietovės, pokyčiai juose planingi, nustatant konkrečias vietas naujiems pastatams ar iškart numatant pramoninių (VIC), pagalbinių ūkio paskirties pastatų (garažų kompleksų) konversijas, kitu atveju galimas tik minimalus esamų pastatų pritaikymas, perstatymas (rekonstrukcija (KN)), nekeičiant išorinių tūrio matmenų, nors vizualiai pastebimų pokyčių pastatuose atsiranda (perstatymo atveju). Dėl saugojamo urbanistinio kultūrinio kraštovaizdžio statuso Vilniaus istoriniame centre ir Kuršių nerijoje vyraujanti statybos rūšis – rekonstrukcijos (kapitalinis remontas, priestatai, pritaikymai rekonstruojant, perstatymas), mažesnioji – nauja architektūra. Proporcingai Vilniaus istoriniame centre naujos statybos daugiau nei Kuršių nerijoje, tačiau abiejose Pasaulio paveldo vietovėse vykdomos XX a. II p. pastatų rekonstrukcijos. Saugomose vietovėse esantys šio laiko pastatai turėtų būti įvertinti, kurie iš jų yra unikalūs ir verti saugoti su nustatytomis jų vertėmis, kurių rekonstruojant neapdairiai gali neišlikti.

4. Remiantis šiuolaikine paveldosaugos kryptimi ir urbanistiniams, kultūriniais kraštovaizdžiams aktualia Istorinio urbanistinio kraštovaizdžio rekomendacija (UNESCO, 2015), tiriamose Pasaulio paveldo vietovėse svarbu įveikinti tvarumo principus (teisiškai ir praktiškai), ypač pakartotinai panaudojant, naujoms reikmėms pritaikant pastatus, tai viena esminių kaitos krypčių tiriamose teritorijose, o siekiant užtikrinti kokybišką, tvarią ir darnią plėtrą reikalinga atsakingai vykdyti vietovių stebėseną.
5. Abiejose tiriamose vietovėse yra atstatymo galimybė: vietovių teisiniuose dokumentuose nurodyti konkretūs pastatai, vietos, šiuo metu tokie pastatai sudaro mažiausią tiriamų objektų dalį (KN – 2; VIC – 7). Juos atstatant remtasi istoriniais šaltiniais, tyrimais arba charakteringais to laiko pavyzdžiais, iš esmės atkuriant pastato vizualinį vaizdą, kuris Valdovų rūmų atveju buvo kritikuotinas, o dabar tokia prieiga (remiantis ir „Nara+20“ dokumentu) priimtina.
6. Naujos architektūros daromi kraštovaizdiniai, architektūriniai, urbanistiniai pokyčiai, o ypač neplanuoti miesto plėtros pokyčiai, didelė naujos architektūros koncentracija saugomoje teritorijoje arba jos apsaugos zonoje gali sukelti pavojų Pasaulio paveldo vertybei ir ji gali netekti šio statuso, todėl labai svarbu parengtu strateginio dokumento pagrindu (Kuršių nerijos ir Vilniaus istorinio centro vietovės valdymo planu) koreguoti esamus teritorijų planavimo bei kitus kultūros paveldo apsaugą apibrėžiančius dokumentus, įvertinus vertybių pažeidžiamumo statusą (dėl klimato pokyčių, socialinių ir ekonominių įtampų) ir tęsiant stebėseną, ekspertinį vietovės vertinimą.

Bendrosios išvados

1. Paveldo autentiškumo samprata formavosi priešpriešos „rekonstrukcija versus autentika“ fone, o perstatymai, rekonstrukcijos, priestatai prie esamų istorinių pastatų laikyti normaliu istoriniu procesu. Tik XIX a. II pusėje, ėmus formuotis istorinio urbanistinio paveldo apsaugai kaip atsvarai radikaliems senamiesčio rekonstrukcijų pertvarkymams Europoje, atsirado miesto kaip erdvinės visumos vertinimas ir teisiniuose dokumentuose. Formuojantis paveldotvarkos principams, nauji pastatai istorinėje aplinkoje vertinti gana kritiškai. Postmodernizmo metu vystęsis šiuolaikinės klasikinės architektūros judėjimas, opuonuojantis modernizmui ir siekiantis išlaikyti tęstinumą istorinėje aplinkoje, iš esmės nekėlė naujo pastato dermės klausimo būtinybės ir teigė, kad tai pasiekama, vadovaujantis anksčiau veikusiais tradiciniais architektūros principais.
2. Nauji didelio masto pastatai bei rekonstrukcijų metu atliekami griovimai istorinėje aplinkoje po Antrojo pasaulinio karo sukūrė sąmoningą kontrasto brutalumą, paskatino bei paspartino tarptautines architektūrines, urbanistines paveldo apsaugos chartijas, o tai tiesiogiai paveikė ir naujų intervencijų kultūriniuose kraštovaizdžiuose kontekstualių sprendimų, dermės paieškas bei jų skalę praplėtė nuo aplinkos imitavimo iki jos ignoravimo, įtraukdami aplinkos referavimo ir abstraktaus referavimo kūrimo strategijas.

3. Ilgalaikio, tvaraus istorinio miesto koncepcija tapo įmanoma, laikantis pagarbaus saugomo pastato ir vietovės materialių bei nematerialių vėrcių pritaikymo naujiems poreikiams sprendimo, ir tai yra viena iš esminių šiandieninės paveldosaugos kryptų. Reikšmingai pakitusi ir išsiplėtusi paveldo apsaugos samprata tapo integralesnė ir tarpdiscipliniška su naujausiomis koncepcijomis, nusakytomis Urbanistinio istorinio kraštovaizdžio rekomendacijose (2011). Šiuolaikinės architektūros kokybės principų įtvirtinimas teisiniuose dokumentuose išreiškia taip pat panašius principus, nukreiptus į subjektyvių kriterijų lauką, bei integralų ir tarpdisciplinų procesą, siekiant harmoningiausio aplinkai rezultato.
4. Trūkstant aiškios nacionalinės paveldo sampratos, kur pagrindiniai tarptautiniai paveldo apsaugos dokumentai integruojami į valstybės teisinę sistemą, pati apsauga tampa komplikuoja ir sudėtinga, o tai reiškia, kad, užtikrint paveldo apsaugą ir sprendžiant apie naujų pastatų statymą saugomose teritorijose, kyla nemažai teisinių nesusipratimų, vėliau nulemiančių ir architektūrinės, urbanistinės, estetinės problemas. Dėl esamo painaus ir chaotiško teisinio saugomų vietovių reglamentavimo, apibrėžiančio ir naujos architektūros statybos reikalavimus, Vilniaus istoriniam centrui bei Kuršių nerijai, pripažintais UNESCO PP vietovėmis, reikalingi vietovių valdymo planai (strateginiai dokumentai), kurių pagrindu būtų galima koreguoti esamus teritorijų planavimo bei kitus kultūros paveldo apsaugą apibrėžiančius dokumentus, įvertinus vertybių pažeidžiamumo statusą, tęsiant stebėseną, ekspertinių vietovės vertinimą. Bei užtikrinti praktikos žinių perkėlimą į teisinius reglamentus, patikrinant jų veiksmingumą praktikoje.
5. Architektūros estetikai reikšmingas vietos tapatumas, kurį formuojantys materialūs, nematerialūs faktoriai nulemia kontekstualų, darnų estetinį rezultatą: urbanistinis audinys, jo elementai, grupės bei kompozicija; architektūros raiška, jos fiziniai parametrai ir technologiniai ypatumai; visuomenės veiklos kultūriniai, etniniai, religiniai faktoriai bei jos santykis su kultūros paveldu; geopolitinė ir sociokultūrinė raida. Todėl teisinių dokumentų tyrimas parodė, kad stokojama estetinio vertinimo kriterijų, apimančių etinius, juslinius, emocinio patyrimo, psichologinio poveikio parametrus, taikytinus naujos architektūros kūrime.
6. Vilniaus istoriniame centre ir Kuršių nerijoje reikšmingiausia statybos rūšis – rekonstrukcijos (kapitalinis remontas, priestatai, pritaikymai rekonstruojant), mažesnioji – nauja architektūra. Įveiklinant Istorinio urbanistinio kraštovaizdžio rekomendacijas (UNESCO, 2005), taikant tvaramo principus pakartotinai pritaikant ir panaudojant paveldo pastatus,

galima ir reali analizuojamų teritorijų kaitos kryptis. Proporcingai Vilniaus istoriniame centre naujos statybos daugiau nei Kuršių nerijoje, tačiau abiejose Pasaulio paveldo vietovėse vykdomos XX a. II p. pastatų rekonstrukcijos yra planingos, vykstančios konkrečiose teritorijų planavimo dokumentuose nurodytose vietose. Saugomose vietovėse esantys šio laiko pastatai turėtų būti įvertinti, reikia nuspręsti, kurie iš jų yra unikalūs ir verti saugoti su nustatytomis jų vertėmis, kurių neapdairiai rekonstruojant gali neišlikti. Istorinio pastato atkūrimo galimybė, remiantis Naros autentiškumo dokumentu, yra vienas iš galimų naujos architektūros atsiradimo kultūriniame kraštovaizdyje variantų, kai jis paremtas šaltiniais ir apsvaistytas ne tik ekspertų, bet ir paveldosauginių mąstymą išsiugdžiusios bendruomenės, išvengiant neargumentuotų sprendinių bei abejojimo tokio sprendimo tinkamumu

7. Naujos architektūros sąlygojami kraštovaizdiniai, architektūriniai, urbanistiniai pokyčiai, o ypač neplanuoti miesto plėtros pokyčiai, didelė naujos architektūros koncentracija, dažnu atveju, saugomoje teritorijoje arba jos apsaugos zonoje gali kelti pagrįsta pavoju Pasaulio paveldo vertybei ir ji gali netekti šio statuso, todėl Kuršių nerijos ir Vilniaus istorinio centro planuojami ir / ar rengiami valdymo planai yra vienas iš būdų, padėsiančių teisiniu pagrindu suvaldyti potencialiai grėsmingą procesą.

Literatūra ir šaltiniai

Al-Jameel, A. H., & Saffo, B. H. (2011, March). Patterns of Additions to Old buildings [Conference Paper]. The Second International Conference on Conservation of Architecture, Urban Areas, Nature & Landscape: Towards a Sustainable Survival of Cultural Landscape-Heritage (pp. 1–16), Amman, Jordan.

https://www.researchgate.net/publication/304783859_Patterns_of_Additions_to_Old_Buildings

Amsterdam Declaration. (1975). Congress on the European Architectural Heritage. <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>

Ashworth, J. (1998). The Conserved European City as Cultural Symbol: The Meaning of the Text. In B. Graham (ed.), *Modern Europe: Place, Culture and Identity* (pp. 261–286). London: Arnold.

Ashworth, G., & Howard, P. (2008). *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*. Vilnius: Versus Aureus, Kultūros paveldo departamentas.

Avrami, E., & Mason, R. (2019). Mapping the Issue of Values. In E. Avrami et al. (ed.), *Values in Heritage Management. Emerging Approaches and Research Directions* (pp. 9–34). Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Banderin, F., & van Oers, R. (2012). *The historic urban landscape: Managing heritage in an urban century*. Wiley-Blackwell.

Berleant, A. (1997). *Living in the Landscape. Toward an Aesthetics of Environment*. University Press of Kansas.

Berleant, A. (2018). *Aesthetics and Environment. Variations on a time*. Routledge.

- Berleant, A. (2010). *Sensibility and Sense. The Aesthetic Transformation of the Human World*. Imprint Academic.
- Benevolo, L. (1971). *History of Modern Architecture*. MIT Press.
- Byard, P. (1998). *The Architecture of Additions: Design and Regulation*. W. W. Norton & Company.
- Bijster, J., Noteboom, Ch., & Eekhout, M. (2016). Glass Entrance Van Gogh Museum Amsterdam. *Glass Structures and Engineering*, 1, 205–231. <https://doi.org/10.1007/s40940-016-0022-5>
- Boland, P., Hastings, T., McKay, S., Majury, N., & Galway, N. (2022). The politics of World Heritage Sites: city planning, bird shit architecture and European impunity. *Territory, Politics, Governance*, 1 – 22. <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2092204>
- Bollack, F. A. (2013). *Old Buildings New Forms. New Directions in Architectural Transformations*. The Monacelli Press.
- Bourassa, S. C. (1991). *The aesthetics of landscape*. Belhaven Press.
- Brandi, C. (2005). *Theory of Restoration*. Istituto centrale per il restauro.
- Brandi, C. (1995). *Il restauro, teoria e pratica 1939–1986*. Editori Riuniti.
- Brooker, G., & Stone, S. (2004). *Rereadings. Interior Architecture and the design principles of remodeling existing buildings*. RIBA Enterprises.
- Brolin, B. C. (1980). *Architecture in Context*. Van Nostrand Reinhold Company.
- Bučas, J. (2001). *Kuršių nerijos nacionalinis parkas*. Savastis.
- Buivydas, R. (1993). XX a. architektūra: regionalizmas. *Archiforma*, 3, 70–77.
- Burra Charter, *The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. (2013). *Australia ICOMOS Incorporated International Council on Monuments and Sites*. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
- Buidovaitė, K. (2015). Senamiesčio ateities scenarijus: atkurti ar sukurti? [Interviu su A. Gučiu, I. Kliobavičiūte, V. Janušauskaite]. *Statyba ir architektūra*, 3(4) 40–47.
- Butkevičienė, J. (2014). *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir praradimai*. Versus Aureus.
- Campbell, S. (1996). Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development. *Journal of the American Planning Association*, 62(3), 296–312. <https://doi.org/10.1080/01944369608975696>
- Chabard, P. (2022). 'New Classical' Contemporary Architecture. *Footprint*, 15(2), 65–84. <https://doi.org/10.59490/FOOTPRINT.15.2.5402>
- Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter)*. (1987). ICOMOS General Assembly in Washington. https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf
- Charter on the Built Vernacular Heritage*. (1999). ICOMOS 12th General Assembly, Mexico. https://www.icomos.org/charters/vernacular_e.pdf
- Ching, F. (1979). *Architecture Form, Space and Order*. Van Nostrand Reinhold.

Chung, S., & Kim, Ch. (2010). The Development of Attitudes to Historic Conservation. *Architectural Research*, 12(1), 25–32. <https://doi.org/10.5659/AIKAR.2010.12.1.25>

Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe. (1985). European Treaty Series, 121. <https://rm.coe.int/168007a087>

Curl, J. S. (2018). *Making Dystopia*. Oxford University Press.

Cvetanović, A., & Momčilović Petronijević, A. (2021). Contemporary meets old in rehabilitating historic buildings. *Facta Universitatis, Architecture and Civil Engineering*, 19(1), 1–13. <https://doi.org/10.2298/FUACE210301002C>

Čepaitienė, R. (2010). *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. Lietuvos istorijos institutas.

Danto, A. (1996). Introduction: Modern, Postmodern, and Contemporary. In A. Danto & L. Goehr (Eds.), *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History* (pp.14–20). New York: Columbia University Press.

Darlington, J. (2020). *Fake Heritage. Why we Rebuild Monuments*. Yale University Press.

Daugiabutis namas. (2016). In M. Drėmaitė et al. (sud.), *Vilniaus architektūros gidas* (p. 202). Vilnius: LAPAS.

Davos Declaration. (2018). Swiss Confederation.

https://davosdeclaration2018.ch/media/Brochure_Declaration-de-Davos-2018_WEB_2.pdf

Davison, G., & Woodcock, I. (2024). Researching place in urban design. In H. Kamalipour, P. Aelbrech, and N. Peimani (Eds.), *The Routledge Handbook of Urban Design Research Methods* (pp. 252–260). New York and London: Routledge, Taylor and Francis group.

Demiri, K. (2013). New Architecture in Infill in Historical Context. *Scientific journal of Riga Technical University. Architecture and urban planning*, 7, 44–50. <https://doi.org/10.7250/auip.2013.005>

Dėl institucijų, atsakingų už UNESCO Pasaulio paveldo sąrašė esančių objektų apsaugą Lietuvoje, paskyrimo. (2010). LR Vyriausybės nutarimas 2010 gegužės 19 d. Nr. 544. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.372888>

Dėl Kuršių nerijos nacionalinio parko apsaugos reglamento patvirtinimo. (2002). LR aplinkos ministro įsakymas 2002 rugpjūčio 10 d. Nr. 439. Suvestinė nuo 2016 02 02. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.181629/fcsqwRiifD?jfwid=ouujj62ja>

Dėl UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvos nacionalinėje teisėje. (2021). Valstybinė Kultūros paveldo komisija. 2021 m. vasario 26 d. Nr. S-1(6.2.–242). <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ba87fcf2811611eb9fc9c3970976dfa1?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=b8f8a32e-a535-4965-887c-4b825f80fcad>

Dėl Vilniaus istorinio centro išskirtinės visuotinės vertės priežiūros komisijos nuostatų patvirtinimo. (2016). LR Kultūros ministro įsakymas 2016 m. lapkričio 18 d. Nr. IV-892. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/87d78150b28911e6a3e9de0fc8d85cd8/asr>

Dibner, D., & Dibner-Dunlap, A. (1985). *Building Additions Design*. McGraw-Hill Book Company.

- Douglas, J. (2006). *Building Adaptation*. Butterworth-Heinemann.
- Drėma, V. (2013). *Dingęs Vilnius*. Versus Aureus.
- Drėmaitė, M., Petrušis, V. ir Tutlytė, J. (2012). *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Drėmaitė, M. (2020). Nuo žvejų kolūkių iki prestižinio kurorto. In M. Drėmaitė, V. Mišonytė, M. Mankus ir V. Safronovas, *Neringa. Architektūros gidas* (pp. 92–114). Vilnius: Leidykla LAPAS.
- Djabarouti, J. (2022). Translating Change: A Continuity of Craft Heritage at Coventry Cathedral, UK. *Journal of Heritage Management*, 7(2), 167–185. <https://doi.org/10.1177/24559296221116974>
- Eberstadt, S. (2004). *Rucksack house, ab. 2004*. <https://www.stefaneberstadt.de/rucksack.html>
- Erwine, B. (2017). *Creating Sensory Spaces. The Architecture of the Invisible*. Routledge.
- Europos Architektūros paveldo chartija*. (1997). In *Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys* (pp. 114–117). Vilnius: Savastis.
- Europos kraštovaizdžio konvencija. Susiję dokumentai*. (2012). Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. <https://rm.coe.int/168048d967>
- Europos Sąjungos Taryba*. (2021). Tarybos generalinio sekretoriato Delegacijoms. Dėl Tarybos išvadų dėl kultūros, aukštos kokybės architektūros ir apstatytos aplinkos kaip itin svarbių naujojo europinio bauhauso iniciatyvos elementų projektas, patvirtintas. Briuselis, nr. 12948/21. <https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Tarybos%20i%C5%A1vados%20d%C4%971%20auk%C5%A1tos%20kokybe%20architekt%C5%ABros.docx>
- Europos Tarybos Kultūros paveldo vertės visuomenei konvencija*. (2005). Europos Taryba. Europos Tarybos sutarčių serija Nr. 199. 2005 m. spalio 27d. Faras. Autentiškas vertimas, patvirtintas LR Vyriausybės kanceliarijos skyriaus 2018 04 25. <https://vkpk.lt/wp-content/uploads/2018/05/tekstas.pdf>
- European Commission, Types of EU law*. (n.d.). https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_en
- Fedorovič, J. (2012). Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1920–1939 metais: lenkiško paveldosaugos modelio raiška. *Lietuvos istorijos studijos*, 29, 84–97. <https://doi.org/10.15388/LIS.2012.0.7444>
- Feildin, B. M., & Jokilenho J. (1998). *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Savastis.
- Filipavičienė, G. ir Kliobavičiūtė, I. (2014). Vilniaus senamiesčio apsauga 1992–2014. Vilniaus istorinio centro apsaugos raida ir vertinimai. In *Architektūros fondo leidiniai*, 05. <https://leidiniu.archfondas.lt/alf-05/vilniaus-istorinio-centro-apsaugos-raida-ir-vertinimai-rengiama-0>
- Fisher-Gewirtzman, D. (2016). Adaptive Reuse Architecture Documentation and Analysis. *Journal of Architectural Engineering Technology*, 5(3), 1–8. <https://doi.org/10.4172/2168-9717.1000172>

- Frampton, K. (2018). *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai*. Technika.
- Gonzalez-Longo, C. (2012). Using Old Stuff and Thinking in a New Way. Material Culture, Conservation and Fashion in Architecture. In P. Emmons, J. Hendrix, and J. Lomholt (Eds.), *The Cultural role of Architecture. Contemporary and Historical Perspectives* (pp. 68–77). London and New York: Routledge.
- Glemža, J. (1989). The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems. *ICOMOS information*, 2, 30–31.
- Glemža, J. R. (2002). *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Glemža, J. (2003). Lietuvos istoriniai miestai – „sena ir šiuolaikiška“. In A. Jomantas (sud.), *Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška* (pp. 143–147). Vilnius: Kultūros paveldo departamentas, Savastis.
- Glendinning, M. (2013). *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation. Antiquity to modernity*. Routledge.
- Gučas, A. (2009). Paminklotvarkos strategija (1988–1994). In R. V. Kaminskas (sud.), *Žmogus ir paminklai* (p. 178–181). Vilnius: Savas takas ir Ko.
- Guidelines for Preserving, Rehabilitating, Restoring Historic Buildings* (Revised by A. E. Grimmer). (2017). U.S. Department of the Interior National Park Service, Technical Preservation Services.
- Haddad, N. A., Fakhouty, L. A., & Sakr, Y. M. (2021). A Critical Anthology of International Charters, Conventions and Principles on Documentation of Cultural Heritage for Conservation, Monitoring and Management. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 21(1), 291–310. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4575718>
- Hayes, M. (2019). On the origins of Alois Riegl’s conservation theory. *Journal of the American Institute for Conservation*, 58(3), 132–143. <https://doi.org/10.1080/01971360.2018.1558639>
- Harries, K. (2017). Some Thoughts and Questions on Revisiting The Ethical Function of Architecture. *International Journal of Architectural Theory*, 22(16), 15–34. https://cloudcuckoo.net/fileadmin/issues_en/issue_36/article_harries.pdf
- Harries, K. (1997). *The Ethical Function of Architecture*. The MIT Press.
- Hassan, G. F., Rashed, R., & Mohsen El Nagar, S. (2022). Regenerative urban heritage model: Scoping review of paradigms’ progression. *Ain Shams Engineering Journal*, 13(4), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.asej.2021.101652>
- Hill, J. (2006). *Immaterial Architecture*. Routledge.
- ICOMOS Mission and Vision*. (n.d.). <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/icomos-mission>
- ICOMOS Statutes*. (n.d.). https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/StatutesAmendments_R2_20130325/st1978-statutes-en.pdf

Younes, S. (2008). The Dominance of Modernist Ideology in The Carter of Venice In: M. Hardy (ed.), *The Venice Charter Revisited. Modernism, Conservation and Tradition in 21st Century*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Younes, S. (2014). Modern Traditional Architecture. An intellectual lineage. Part 1. In L. Steil, and A.Sagharchi (Eds.), *Traditional Architecture* (pp. 20–40). New York: Rizzoli.

Jadrešin-Milic. R. (2015). Contemporary Classical Architecture – Reconsidering Tradition. In T. Jelenski, S. Juchnowicz, and E. Wozniak-Szpakiewicz (Eds.), *Tradition and Heritage in the Contemporary the city. Fundamentals I* (pp. 27–35). Krakow: the International Centre of Education.

Janušauskaitė, V. (2015). Lietuvos senamiesčių apsaugos projektai tarptautinių paveldosaugos tendencijų kontekste. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 77–78, (pp.115–132). https://leidykla.vda.lt/Files/file/Acta%2077_78/Acta_77_78_net_05_V_Janusauskaitė.pdf

Janušauskaitė, V. (2014). Vilniaus senamiesčio apsaugos planai XX a. 6–9 deš. In *Architektūros leidinių fondas*, 05. <https://leidiniu.archfondas.lt/alf-05/vilte-janusauskaite-vilniaus-senamiescio-apsaugos-planai-xx-6-9-des#>

Janušauskaitė, V. (2013). Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai. *Lietuvos istorijos studijos*, 31, 138–154. <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuvas-istorijos-studijos/article/view/5065/3322>

Jacobs, J. (1961). *The Life and Death of Great American Cities*. Random House.

Jacobs, M. (2011). Psychology of the Visual Landscape. *Research in Urbanism Series*, 2, 41–54. <https://doi.org/10.7480/rius.2.206>

Jauhiainen, J. (2003). Urban Utopias, Revolutions and the 21st Century City. In V. Sarapik, and K. Tüür (Eds.), *Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics III* (pp. 131–137). Tallinn: Estonian Academy of Arts.

Jeanrenaud, S. (2002). *People-Oriented Approaches in Global Conservation: Is the Leopard Changing Its Spots?* International Institute for Environment and Development.

Jokilehto, J. (1986). *A History of Architectural Conservation. The contributions of English, French, German and Italian Thoughts towards an International Approach to the Conservation of Cultural Property*. Institute of Advanced Architectural Studies. https://www.iccrom.org/sites/default/files/ICCROM_05_HistoryofConservation00_en.pdf

Jokilehto, J. (2002). *A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heinemann.

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos Konstitucija. (1945). Priimta 1945 m. lapkričio 16 d. Londone, su pakeitimais, priimtais Generalinės konferencijos 2-oje, 3-ioje, 4-oje, 5-oje, 6-oje, 7-oje, 8-oje, 9-oje, 10-oje, 12-oje, 15-oje, 17-oje, 19-oje, 20-oje, 21-oje, 24-oje, 25-oje, 26-oje, 27-oje, 28-oje, 29-oje ir 31-oje sesijose. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.451898>

Jurevičienė, J. (2010). *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga*. Technika.

Jurginis, J. ir Mikučianis, V. (1956). *Vilnius tarybų Lietuvos sostinė*. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Jurkštas, V. (1994). *Senamiesčių regeneracija*. Technika.

- Kalman, H. (2014). *Heritage planning. Principles and Process*. Routledge.
- Kalman, H., & Letourneau, M. R. (2021). *Heritage Planning. Principles and Process*. Routledge.
- Kasperavičienė, A. (2003). Istorinis miestas – stilių dialogas ir kova. In Jomantas, A. (sud.), *Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška* (pp. 100–125). Vilnius: Kultūros paveldo departamentas, Savastis.
- King, R. (2024). Researching place history, memory and contested identities in urban design. In H. Kamalipour, P. Aelbrech, and N. Peimani (Eds.), *The Routledge Handbook of Urban Design Research Methods*. New York and London: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Kono, T. (2010). *The Impact of Uniform Laws on the Protection of Cultural Heritage and the Preservation of Cultural Heritage in the 21st Century*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Konsa, K. (2013). Heritage as a Socio-Cultural Construct: Problems of Definition. *Baltic Journal of Art History*, 6, 123–149. <https://doi.org/10.12697/BJAH.2013.6.05>
- Krier, L. (2009). *The Architecture of Community*. Island Press.
- Kuipers, M., & de Jonge, W. (2017). *Designing from Heritage: Strategies for Conservation and Conversion*. Delft University of Technology. <https://doi.org/10.7480/isbn.9789461868022>
- Kulevičius, S. (2017). Kultūros paveldo autentiškumo beiėškant. In *Pažangi architektūros paveldo apsauga: misija (ne)įmanoma. Mokslinė-praktinė konferencija* (pp. 15–26). Valstybinė kultūros paveldo komisija.
- Kuršių nerijos nacionalinio parko tvarkymo planas*. (2012). Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. birželio 6 d. nutarimu Nr. 702. (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. spalio 30 d. nutarimo Nr. 1080 redakcija). <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.428043>
- Kwanda, T. (2009). Western Conservation Theory and the Asian Context: The Different Roots of Conservation. In *International Conference on Heritage in Asia: Converging Forces and Conflicting Values* (pp. 1–8). Asia Research Institute, National University of Singapore. http://repository.petra.ac.id/14993/1/Western_Conservation_2009_Timoticin_Kwanda.pdf
- Lagueux, M. (2004). Ethics Versus Aesthetics in Architecture. *The Philosophical forum*, 35(2), 117–133. <https://doi.org/10.1111/j.0031-806X.2004.00165.x>
- Lardinois, S. (2017). Contemporary architecture in the historic environment. Recent International Perspectives. *Change Over Time*, 7(2), 252–271. <https://doi.org/10.1353/cot.2017.0014>
- Lapėnienė, J. (2021). *Lietuva taip ir neperkėlė UNESCO nuostatų į savo teisę*. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1349187/per-30-metu-lietuva-taip-ir-neperkele-unesco-paveldo-konvencijos-nuostatu-i-savo-teise>
- Leach, A. (2010). *What is Architectural History?* Polity Press.

Leeuwarden Declaration. (2018). Adaptive re-use of the built heritage: preserving and enhancing the values of our built heritage for future generations. In *13th Trilateral Governmental Conference on the Protection of the Wadden Sea*. Adopted on 23 November in Leeuwarden. <https://www.waddensea-secretariat.org/resources/2018-leeuwarden-declaration>

Li, Y., Zhao, L., Huang, J., & Law, A. (2021). Research frameworks, methodologies, and assessment methods concerning the adaptive reuse of architectural heritage: a review., *Built Heritage*, 5(6), 1–19. <https://doi.org/10.1186/s43238-021-00025-x>

Lietuvos Architektų rūmai. (n.d.). *Dėl projektų vertinimo tvarkos (metodikos, lentelės) projekto. Vilniaus miesto savivaldybės Administracijos direktorei ir Vilniaus miesto savivaldybės Vyriausiajam architektui. Dokumento nr. S21/11/590*. <https://www.architekturumai.lt/wp-content/uploads/Vilniaus-miesto-savivaldybei-Del-projektu-vertinimo-tvarkos-metodikos-lenteles-projekto.pdf>

Lietuvos Nacionalinė UNESCO komisija. (n.d.). <https://unesco.lt/kultura/pasaulio-paveldas/pasaulio-paveldo-konvencija>

Lietuvos Respublikos Konstitucija. (n.d.).

<https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. (1994). 1994 m. gruodžio 22 d. Nr. I-733.

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15165/UxRsvzaQKf>

Lynch, K. (1960). *Image of the City*. MIT Press. [Interaktyvus, žiūrėta 2022 04 26]. https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1960_Kevin_Lynch_The_Image_of_The_City_book.pdf

Logan, W., & Larsen, P. B. (2018). Policy-making at the World Heritage-sustainable development interface. In P. B. Larsen and W. Logan (Eds.), *World Heritage and Sustainable Development. New Directions in World Heritage Management* (pp. 3–20). London and New York: Routledge.

Lott, J. (2021). *Brugge Diptych Pavilion / PARA*.

https://www.archdaily.com/974859/brugge-diptych-pavilion-para?ad_medium=gallery

Luxen, J. L. (2019). The Nara document: its achievement and its limit. In H. Stovel (Ed.), *Conversaciones... con Herb Stovel*, 8, (pp. 194–206), ICCROM. <https://revistas.inah.gob.mx/index.php/conversaciones/issue/view/2093/2244>

De Marco, L., Denyer, S., Durighello, R., & Yildirim, E. (2018). ‘No past, no future?’ An ICOMOS perspective on cultural heritage and the sustainability agenda. In P. B. Larsen, and W. Logan (Eds.), *World Heritage and Sustainable Development. New Directions in World Heritage Management* (pp. 168–179). London and New York: Routledge.

Markevičienė, J. (2006). Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos Tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei. In G. Miknevičienė et al. (sud.), *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai* (pp. 15–36). Vilnius: ICOMOS LNK.

Markevičienė, J. (2003). Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX amžiuje: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų. *Kultūrologija*, 10(10), 233–293.

Martin, O. (2020). Baukultur questions. *Conversaciones...con Herb Stovel*, 10, 279–288. <http://portal.amelica.org/ameli/journal/317/3173227017/>

Mezar, F. (2019). Cesare Brandi (1906 to 1988): his concept of restoration and the dilemma of architecture. *Conversaciones con ... Cesare Brandi y Giulio Carlo Argan*, 7, 160–174. https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2020-05/conversaciones_07_05_meraz_eng.pdf

Miciūtė, V. ir Glemža, J. R. (2015). Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektai ir reglamentai: jų raida ir vertinimas. *Acta Academiae Artum Vilnensis*, 77–78, pp. 273–288. https://leidykla.vda.lt/Files/file/Acta%2077_78/Acta_77_78_net_13_Miciute_ir_Gle.pd
Mokslinės–restauracinės gamybinės dirbtuvės (toliau – MRGD), Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. I tomas. Architektūrinė – statybinė dalis. (1958). Vilniaus regioninis valstybės archyvas, f. 1019, ap. 11, b 4385.

Morris, W. (1877). *Manifesto of the Society for the Protection of Ancient Buildings (SPAB)*. <https://www.marxists.org/archive/morris/works/1877/spabman.htm>

Muñoz-Viñas, S. (2005). *Contemporary Theory of Conservation*. Elsevier Butterworth-Heinemann.

Murphy, D. (2012). *The Architecture of Failure*. Zero Books, John Hunt Publishing.

NARA + 20: On Heritage practises, cultural values, and the concept of authenticity. (2014).

https://www.academia.edu/8972643/NARA_20_ON_HERITAGE_PRACTICES_CULTURAL_VALUES_AND_THE_CONCEPT_OF_AUTHENTICITY

Navickienė, E. (2006). *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*. Technika.

Nemunienė, M. (2016). ICOMOS chartijos ir doktrininiai dokumentai Lietuvoje. Iš J. Markevičienė (sud.), *Kultūros paveldas šiuolaikiniame pasaulyje: tarptautiniai kultūros paveldo apsaugos principai ICOMOS dokumentuose 1965–2014 metais* (p. viii). Vilnius: ICOMOS Lithuania.

Norberg-Schulz, Ch. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.

Orbašli, A. (2015). Nara + 20: a theory and practice perspective. *Heritage & Society*, 8(2), 178–188. <https://doi.org/10.1080/2159032X.2015.1126118>

Overby, O. (1980). Old and New Architecture: A History. In D. Maddex (Ed.), *Old & New Architecture: Design Relationship* (pp. 18–36). Washington, D.C.: The Preservation Press.

Paris Declaration. On the Heritage as a driver of development. (2011). Unesco headquarter.

https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2011_Declaration_de_Paris_EN_20120109.pdf

Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės. Jungtinių tautų švietimo ir kultūros organizacija, Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos tarpviešybinis komitetas,

Pasaulio paveldo centras, Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija 2017 m. liepos 8 d. WHC.15/01.

https://unesco.lt/images/Pasaulio_paveldo_konvencijos_gyvendinimo_gaires_2015.pdf

Pasaulio paveldo objekto – kultūros paminklo UIP – Vilniaus istorinio centro apsaugos zonos laikinasis apsaugos reglamentas. (2005). Kultūros vertybių apsaugos departamento prie LR Kultūros ministerijos įsakymas 2005 m. balandžio 19 d. įsakymu Nr. Į-167. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.255900>

Pelletier, L. (2012). The Space of Fiction. On the Cultural Relevance of Architecture. In P. Emmons, J. Hendrix, and J. Lomholt (Eds.), *The Cultural role of Architecture. Contemporary and Historical Perspectives* (pp. 58–67). London and New York: Routledge.

Phillips, A. (2003). Turning ideas on their head: The new paradigm for protected areas. *The George Wright Forum*, 20(2), 8–32.

Philippot, P. (2002). Foreword. In J. Jokilehto (Ed.), *A history of architectural conservation* (pp. viii–xi). Oxford, Auckland, Boston, Johannesburg, Melbourne, New Delhi: Butterworth Heinemann.

Pilypaitis, A. ir Pylipaitienė, E. (1974). *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas. Pagrindiniai dėsniai* [rankraštis]. F2 101–98T. Paminklų konservavimo institutas. Vilniaus apskrities archyvas

Prevention Alliance for Greater Philadelphia. (2007). *Sense of Place: Design Guidelines for New Construction in Historic Districts*. <https://docplayer.net/359343-Sense-of-place-design-guidelines-for-new-construction-in-historic-districts.html>

Principles for the Preservation of Historic Timber Structures. (1999). ICOMOS at the 12th General Assembly in Mexico.

https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/wood_e.pdf

Prior, J. (2012). *The roles of aesthetic value in ecological restoration: Cases from the United Kingdom* [Doctoral dissertation, The University of Edinburgh]. <http://hdl.handle.net/1842/7855>

Petrušonis, V. (2004). *Vietovės kultūrinio tapatumo respektavimas architektūroje* [Daktaro disertacija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas]. Vilnius: Technika.

Petrušonis, V. (2017). Messages of architectural objects. *Architecture and Urban Planning*, 13, 48–53. <https://doi.org/10.1515/aup-2017-0007>

Petrušonis, V. (2017). Nauja kultūros paveldo objektų aprašo koncepcija. In V. Almonaitytė-Navickienė (sud.), *Paveldo brydės* (pp. 11–25). Vilnius: Savastis.

Portella, A. A. (2014). Built Environment. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 454–461). https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_240

Purvinas, M. (2017). Lietuviškosios kaimotyros raidos bruožai XIX–XX a. Iš J. Bardauskas (sud.), *Mokslinių straipsnių rinkinys. Kultūros paminklai*, 21 (pp. 3–18), Vilnius: Savastis

Ramanauskienė, M. (2011). Kuršių nerijos architektūra po 1945 m. Iš K. Demereckas (sud.), *Kuršių nerijos tradicinė architektūra. Studija ir rekomendacijos savininkams ir statytojams* (pp. 428–506). Klaipėda: Libra Memelensis.

Recommendation on the Historic Urban Landscape. (2011). UNESCO Paris, 10 November 2011. <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>

Rey Pérez, J., & González Martínez, P. (2017). Lights and shadows over the Recommendation on the Historic Urban Landscape: 'managing change' in Ballarat and Cuenca through a radical approach focused on values and authenticity. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 10(3), 24–32. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-05-2018-0036>

Rey Pérez, J., & Pereira Roders, A. (2020). Historic urban landscape: A systematic review, eight years after the adoption of the HUL approach. *International Journal of Heritage Studies*, 24(1), 101–116. <https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1362572>

Retrospective statement of the Outstanding universal value of the historical of Vilnius. (2013). World Heritage Committee at its 37th Session in Phnom Penh. https://www.unesco.lt/images/Vilniaus_istorinio_centro_OUV_patvirtintas_projektas_2013.pdf

Retrospective statement of the Outstanding universal value of Curonian Spit. (2014). The World Heritage Committee at its 38th session in Doha. http://www.unesco.lt/images/Paveldo_programos/Curonian_spit_WHC-14_38.COM8E.pdf

Hewison, R. (1987). *The heritage industry: Britain in a climate of decline.* Methuen.

Robertson, I., & Richards, P. (2003). *Studying Cultural Landscapes.* Arnold.

Rules of Procedure of the International Council on Monuments and Sites, ICOMOS. (1990). Adopted by the Founding General Assembly, modified by: The 9th General Assembly (Lausanne, 1990), The 13th General Assembly (Madrid, 2002), The 17th General Assembly (Paris, 2011), The 2017 Extraordinary General Assembly (Delhi, 2017), Amended at the 2019 Annual General Assembly (Marrakesh, 2019). https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2018/Rules_of_Procedure/ICOMOS_RulesOfProcedure_EN_20191122_amended.pdf

Ruskin, J. (1989). *The Seven Lamp of Architecture.* Dover Publications.

Safronovas, V. (2018). *Migrantai ir pabėgėliai Kuršių nerijoje XX amžiaus viduryje: mokslo studija.* Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Samalavičius, A. (2017). *Nuo nekropolio iki akropolio. Vilniaus miestovaizdžio metamorfозės.* Kultūros barai.

Samalavičius, A. (2019). Architektūra ir aplinkos kognityviniai aspektai. *Logos*, 99, 156–165. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.40>

Samalavičius, A. (2021). Daugiajuslės architektūros link: Juhani Pallasmaa ir dirbtinės aplinkos fenomenologija. *Logos*, 109, 142–152. <https://doi.org/10.24101/logos.2021.85>

Scruton, R. (1979). *The Aesthetics of Architecture Princeton.* Princeton University Press.

Scruton, R. (2009). *Beauty.* Oxford University Press.

Scruton, R. (2011). *Beauty. A Very Short Introduction.* Oxford New York.

Scruton, R., & Samalavičius A. (2017). Cities, Aesthetics and Beyond. In A. Samalavičius (Ed.), *Rethinking Modernism and the Built Environment.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Schroeder, H. W., & Daniel, T. C. (1981). Progress in predicting the perceived scenic beauty of forest landscape. *Forest Science*, 27, 71–80.

Samuel, R. (1996). *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. Routledge.

Semes, S. W. (2007). “Differentiated” and “Compatible”: Four Strategies for Additions to Historic Settings. In *Prevention Alliance for Greater Philadelphia. Sense of Place: Design Guidelines for New Construction in Historic Districts* (pp. 4–11). <https://docplayer.net/359343-Sense-of-place-design-guidelines-for-new-construction-in-historic-districts.html>

Sheldraker, P. (2007). A Spiritual City? Place, memory and City making. In G. Caicco (Ed.), *Architecture, Ethics and Personhood* (pp. 50–68). Hanover and London: University Press of New England.

Sonkoly, G., & Vahtikari, T. (2018). *Innovation in Cultural Heritage Research. For an integrated European Research Policy*. Publications Office of the European Union.

Sprendimas dėl UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvos nacionalinėje teisėje. (2021). Lietuvos Respublikos Valstybinė kultūros paveldo komisija 2021 m. vasario 26 d. Nr. S-1(6.2.-242). <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ba87fcf2811611eb9fc9c3970976dfa1?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=b8f8a32e-a535-4965-887c-4b825f80fcad>

Sussman, A., & Hollander, J. B. (2015). *Cognitive Architecture. Designing for How We Respond to the Built Environment*. Routledge.

Spence, C. (2020). Senses of place: architectural design for the multisensory mind. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 5(46), 1–26. <https://doi.org/10.1186/s41235-020-00243-4>

Stoica, R. I. (2021). Urban Conservation in International Charters: From the Athens Charter to the Historic Urban Landscape recommendation. *Protection of cultural heritage*, 12, 71–78. <https://doi.org/10.35784/odk.2789>

Szmygin, B. (2010). Formal Analysis of Doctrinal Texts. In M. S. Falser, W. Lipp, and A. Tomaszewski (Eds.), *Heritage Protection, Conservation and Preservation: Interactions between Theory and Practice: In Memoriam Alois Riegl (1858-1905)* (pp. 1–10). Firenze: Edizioni Polistampa.

Štelbienė, A. (2015). Architektūros kokybė. Etika, estetika ir tapatybė. In *Architektūros kokybės kriterijai. Mokslinių straipsnių rinkinys* (pp. 28–39). Vilnius: Technika.

Taylor, N. (2006). Ethical Arguments About the Aesthetics of Architecture. In W. Fox, (Ed.), *Ethics and the Built Environment* (pp. 193–206). London and New York: Routledge.

Tunbridge, J. E., & Ashworth G. J. (1996). *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. John Wiley and Sons Ltd.

de la Torre, M. (2013). Values and Heritage Conservation. *Heritage & society*, 60(2), 155–166. <https://doi.org/10.1179/2159032X13Z.00000000011>

Townsend, L. (2015). Effective Strategic Planning, Planet Training Notes. Planning Institute of Australia. In Campbell et al. (Ed.), *Located Research: Regional places, transitions and challenges*. London: Palgrave Macmillan.

- Turner, F. (1992). *Beauty: The Value of Values*. University of Virginia Press.
- The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. (1931). Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens 1931. <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>
- The Davos Baukultur Quality System, Eight criteria for a high-quality Baukultur – the whole story*. (2018). Swiss Confederation. <https://davosdeclaration2018.ch/media/DBQS-en.pdf>
- The NARA document on authenticity*. (1994). ICOMOS Japan, from 1–6 November 1994. <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/386-the-nara-document-on-authenticity-1994>
- Thompson, J., & Wijesuriya, G. (2018). From ‘Sustaining heritage’ to ‘Heritage sustaining broader social wellbeing and benefits. An ICCROM perspective. In P. B. Larse, and W. Logan (Eds.), *World Heritage and Sustainable Development. New Directions in World Heritage Management* (pp. 180–196). London and New York: . Routledge.
- Trötschel-Daniels, B. (2022). Cultural Diplomacy and Cultural Heritage: Envisioned, Refused, Denied, Accomplished (1889–1969). The International Commission on Historical Monuments and ICOMOS. In *Culture as Soft Power – Bringing Cultural Relations, Intellectual Cooperation* (pp. 227–276). Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- World Heritage Nomination, Curonian Spit*. (1999). UNESCO. http://www.unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/Pasaulio_paveldas%20Lietuvoje/nerija_dok/curonian_spit_nomination_EN.pdf
- Policy Document for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention*. (2015). General Assembly of States Parties to the World Heritage Convention at its 20th session. <https://whc.unesco.org/document/139747>
- UNESCO World Heritage Committee. (2021). *World Heritage Committee deletes Liverpool – Maritime Mercantile City from UNESCO’s World Heritage List*. <https://whc.unesco.org/en/news/2314>
- UNESCO World Heritage Committee. (2017). *Historic Centre of Vienna inscribed on List of World Heritage in Danger*. <https://whc.unesco.org/en/news/1684>
- United Nations Educational. (2013). *Scientific and Cultural Organization, Managing Cultural World Heritage*, 35. <https://whc.unesco.org/en/managing-cultural-world-heritage/>
- Vallance, S., Perkins, H. C., & Dixon, J. E. (2011). What is Social Sustainability? A Clarification of Concepts. *Geoforum*, 42(3), 342–348. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002>.
- Valetta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas*. (2011). Adopted by the 17th ICOMOS General Assembly on 28 November 2011. https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_CIVVIH_text_EN_FR_final_20120110.pd
- Valstybinė kultūros paveldo komisija. (2022). *Statybu Vilniaus baroko ansambliuose tyrimas* [Tyrimo ataskaita]. <https://vkpk.lt/veikla/tyrimai/>

van Oers, R. (2007). Towards New International Guidelines for the Conservation of Historic Urban Landscape (HUL). *City & Time*, 3(3): 3, 43–51. <http://www.cecibr.org/novo/revista/docs2008/CT-2008-113.pdf>

Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321–324. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2010.01.006>

Venecijos chartija. (1997). In *Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis.

Veličkaitė, D. (2019). Viešasis interesas ir jo įgyvendinimo sąlygos architektūros srityje [Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas]. Vilniaus universiteto leidykla. <https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2019/10/ivykiai.pdf>

Vienna Memorandum (World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape). (2005). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, World Heritage Centre 20 May 2005 m. https://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/RA_Vienna_memorandum.pdf

Vilniaus istorinio centro – UNESCO Pasaulio paveldo vertybės – valdymo planas. Projektas. (2024). <https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2024/01/Valdymo-plano-projektas-2024-01-08.pdf>

Vilniaus miesto centro nekilnojamojo kultūros vertybių registro pasiūlymų sąrašo ekspertizės brėžinys. (2003). Iš G. Filipavičienė ir I. Kliobavičiūtė (sud.), *Vilniaus senamiesčio apsauga 1992–2014 m.* <https://leidiniu.archfondas.lt/alf-05/giedre-filipaviciene-irena-kliobaviciute-vilniaus-senamiescio-apsauga-1992-2014-m>

Vilniaus miesto projektų kokybės vertinimo lentelė. (n.d.). <https://paslaugos.vilnius.lt/mpd>

Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Aiškinamasis raštas V skyrius. Nekilnojamas kultūros paveldas. (2021). https://vilnius.lt/wp-content/uploads/2021/04/Vilniaus_BP_Sprendiniai_Aiskinamasis_rastas_tvirtinti_2021_04_22.pdf

Vilniaus miesto savivaldybė. (n.d.). *10 Vilniaus urbanistikos ir architektūros taisyklių*. <https://vilnius.lt/lt/2020/11/19/kokybiskesnes-vilniaus-urbanistikos-ir-architekturos-link-10-taisykliu-tvariai-ir-gyvybingai-miesto-pletrai/>

Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas. Trečioji dalis. Specialūs apsaugos reikalavimai paskirtoms senamiesčio dalims. (2003). http://www.kpd.lt/vln_regl/dalis3/a_treciadalis1.pdf

Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas. (2003). https://www.kpd.lt/vln_regl/dalis1/a_bendradalis.pdf

Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. (1974). Tyrimai. Architektūriniai meniniai tyrimai. MRGD, t. II, 1974, Vilnius, in: VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4389.

Von Moos, (1975). From the city for 3 million inhabitants to the “Plan Voisin” (1968). In P. Serenyi and Inc. Prentice-Hall (Eds.), *Le Corbusier in Perspective* (pp. 125–138). New Jersey: Englewood Cliffs.

Younes, S. (2012). *The Imperfect City: On Architectural Judgment*. Ashgate Publishing Company.

Walter, N. (2021). Conservation practise and the future of doctrinal texts. *Protection of cultural heritage*, 12, 97–112. <https://doi.org/10.35784/odk.2792>

Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage. (2018). Adopted at Warsaw, 8 May 2018 at International Conference on Reconstruction “The Challenges of World Heritage Recovery”. <https://whc.unesco.org/en/news/1826>

Warring, J. (2005). The Fundamental Differences of Opinion That Thwart UNESCO's Progress in Fighting the Illicit Trade in Cultural Property. *19 Emory International Law Review* [interaktyvus, žiūrėta 2020 04 02]. https://www.obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/Warring_underground_debates.pdf

Woods, L. (1997). *Radical Reconstruction*. Princeton Architectural Press.

Autorės mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

Straipsniai recenzuojamuose mokslo žurnaluose

Traškinaitė, D. (2023a). Legal Regulation of New Architecture on the UNESCO Protected Sites in Lithuania. *Lituanus: Lithuanian quarterly journal of arts and sciences*, 69(4), 12–41. ISSN 0024-5089

Traškinaitė, D. (2023b). Nauja architektūra saugomose teritorijose. *Logos*, 116, 212–222. <https://doi.org/10.24101/logos.2023.65>

Samalavičius, A. L. ir Traškinaitė, D. (2021a). Traditional vernacular buildings, architectural heritage and sustainability. *Journal of architectural design and urbanism*, 3(2), 49–58. <https://doi.org/10.14710/jadu.v3i2.9814>

Traškinaitė, D. (2020). Value of the Curonian Spit cultural landscape. *Lituanus: Lithuanian quarterly journal of arts and sciences*, 66(2), 22–37. ISSN 0024-5089

Traškinaitė, D. (2019). Naujos architektūros istorinėje aplinkoje estetinio vertinimo slenksčiai. *Logos*, 101, 207–217. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.88>

Straipsniai kituose leidiniuose

Traškinaitė, D. (2021b). Issues of aesthetics in the new architecture of UNESCO World Heritage sites in Lithuania. In A. Wąsowska-Pawlik and J. Purchla (ed.), *Heritage and environment* (pp. 339–353). Kraków: International Cultural Centre. https://mck.krakow.pl/images/upload/Heritage&Environment_1.pdf

Summary in English

Introduction

Formulation of the problem

UNESCO-protected sites, differing from other culturally significant landscapes protected at the national level, stand out for their outstanding universal value, recognized as globally significant, and having a systematic and effective management plan that would ensure the protection, viability, balanced development, and community involvement in processes through daily and long-term measures. However, despite several decades passing since the inscription of values in the areas studied in the dissertation, management plans are still in preparation, and the possible lack of systematic protection and viability of the area could pose a risk for it to remain on the list, causing other legal, value conservation conflicts. The approach to new or reconstructed buildings in such protected areas is also reflected in international documents, charters, and conventions (Nara Authenticity Document, 1994; Faro Convention, 2005; Recommendation on Historic Urban Landscape (HUL), 2011; Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development, 2011; Venice Charter, 2008; Valetta Principles, 2011; Policy on Integrating Sustainable Development Perspectives into World Heritage Convention Processes, 2015), but the achievability does not necessarily yield results. The application of sustainable solutions and promotion of a holistic approach inevitably touches both heritage itself and contemporary architecture in heritage-protected areas, indicating the direction of heritage protection development. New architectural objects have a direct impact on protected cultural landscapes, so the aesthetic value of such objects directly contributes to the overall identity of the area. Often, UNESCO areas in

Lithuania operate under a significant gap between legal regulation and acts, regulations enforcement, use, and already implemented architecture, objective and reasoned decisions, and expression formation. With the increasing number of scandalous new projects in Vilnius Historic Center (the construction of apartment buildings in “Misionierių sodai” or endless, hence inconclusive discussions about the project of the “Agila” cultural, tourism, and information centre in the Curonian Spit in Nida), it is important to identify the underlying assumptions, reasons, trends, and dissonances, offering a deeper spectrum of criteria for evaluating contemporary architecture in a historical environment.

Relevance of the dissertation

Complicated and intricate legal regulations and the failure to harmonize international heritage protection documents with prevailing urban trends pose challenges for those planning and implementing new construction or reconstruction works in the studied areas. Therefore, more than two decades after the inclusion of the studied objects into the World Heritage List (the Curonian Spit in 2000 and the Historic Center of Vilnius in 1994) and following significant changes that mark the situation in the studied territories, there is a need for the identification and evaluation of the formed architectural and urban trends, which can be used in systematizing and adjusting the regulations for new building designs in these areas. Out of the four World Heritage sites in Lithuania, only these two are examined because new architectural construction is fundamentally permissible/regulated in them. Recognizing the complexity and multi-layered nature of the cultural landscape, the creative, social, and aesthetic abilities of architects are manifested in buildings. Thus, the research aims to reveal the results and causality of the most prominent multi-criteria processes in the current situation based on a set of aesthetic and legal criteria and to offer insights into the potential further development of the studied locations.

Object of the research

The interconnection between legal document provisions and architectural aesthetics determines the duality of the research object. This research examines the architectural expression of new and adapted (reconstructed) buildings within UNESCO-protected areas in Lithuania, from their inclusion into the World Heritage list to the present day in the Curonian Spit (2001–2022) and the Historic Center of Vilnius (1994–2022), and the requirements of international and national heritage protection documents for new, adaptable, and restorative architecture.

Aim of the dissertation

The dissertation aims to examine the expression of new and reconstructed architecture determined by the legal and aesthetic criteria of these two UNESCO World Heritage sites and presents insights into their further evolution based on characteristic examples of architecture in the research areas.

Tasks of the dissertation

The following tasks had to be addressed to achieve the aim of the work:

1. Examine the circumstances and causality of the emergence of new architecture in cultural landscapes and historical contexts when studying UNESCO Heritage sites (with a focus on the European context).
2. Investigate and compare the directions and trends of national and international heritage protection legal documents and their significance in the context of implementing the new architecture.
3. Reveal aesthetic trends in contemporary architecture in historical environments, discussing the architectural expression of new buildings in the Curonian Spit (in Lithuania) and Vilnius Historic Centre.
4. Provide possible theoretical guidelines regarding potential trends of change in UNESCO-protected sites in Lithuania and their causality, and indicate circumstances that could influence changes in this area.

Research methodology

The method of scientific literature analysis was used to examine the genesis and trends of new architecture, as well as contemporary concepts in protected areas, with a focus on aesthetic aspects. This method facilitated the analysis of changes in attitudes toward new architecture and the underlying reasons, the identification of characteristics of traditional, modern traditional (contemporary traditional or modern classical), imitation, reconstruction (restored building), reconstruction, and interpretation concepts, the determination of differences and main features of these concepts, and the identification of possible adaptation options for existing buildings and potential development (extensions). Having explored possible harmony strategies in cultural landscapes and the causality of new building genesis in them, heritage protection criteria were examined, purposefully shaping the conditions for changes in UNESCO-protected areas. A thematic analysis was conducted, scrutinizing legal international and national heritage protection documents to elucidate common provisions and criteria for new, adapted, and reconstructed buildings in the researched areas, while a comparative analysis compared the criteria of Lithuanian and international documents. Additionally, critical analysis was used to partially identify architectural regulatory shortcomings and strengths, as well as possible reasons for their emergence, for specialists designing new buildings in these areas. The Second Chapter systematized criteria, supplemented by aesthetic evaluation criteria, distinguished using the systematic analysis of literature sources, examining studies conducted in the field of architectural aesthetics. The method of historical analysis was used to identify patterns of urban development in the analyzed areas, focusing on buildings constructed or reconstructed within the specified timeframe and to examine the peculiarities of expression of several typical trends in new architecture (regionalism, manifestations of ethnicity, influences of modernism and postmodernism). All examined objects in the Curonian Spit and Vilnius Historic Center are presented in a graphical scheme. Based on the results of the legal documents and supplemented aesthetic expression analysis in the Second Chapter of the dissertation, criteria were delineated, upon which the most characteristic objects of different typological groups (new, adapted (reconstructed), and restored) in the Curonian Spit and Vilnius Historic Centre were selected for analysis.

Scientific novelty of the dissertation

The examination of new architecture in historical environments is of a highly diverse nature, especially in the works of foreign researchers (Bollack 2013; Ching 1979; Douglas, 2006; Fisher-Gewirtzman, 2016; Semes, 2007; et al.) The focus of the dissertation is on the connection between aesthetic and heritage protection law, analyzing the architectural expression of protected areas. The topic is examined from various perspectives and aspects. The dissertation not only highlights the sites and their historical and cultural landscape significance but also their particular importance on a global scale (UNESCO World Heritage site), which determines the value of newly designed and built architecture within them. During the preparation of this dissertation, new results for the field of art research were obtained by analyzing and evaluating the correlation of two areas, aesthetics and heritage conservation, influencing new, adapted (reconstructed), restored buildings in UNESCO World Heritage Sites in Lithuania (the Curonian Spit and the historic centre of Vilnius). General criteria for these types of buildings were clarified, and by comparing legal regulations with the assessment of the aesthetic expression of existing buildings, possible trends in the development and changes of these protected areas are presented, along with recommendations. The results of the study are important for monitoring the sites, implementing systematic (future) Management Plans, and adjusting other strategic and planning documents for these World Heritage sites.

Practical value of the research findings

The results of the conducted research can be beneficial for architects, urban planners, and specialists involved in creating new buildings and complexes or reconstructing existing architectural objects in UNESCO World Heritage sites in Lithuania and Baltic region countries. These results would allow them to delve more carefully and comprehensively into environmental issues and apply aesthetic criteria more consistently in practice, thus fostering the creation of quality architecture. The research of the dissertation and its results, as scientifically grounded knowledge, could also be significant for these interested groups: cultural heritage specialists, architects, urban planners, residents, and policymakers, among others, at the national level, aiming to maintain the World Heritage status of the sites, ensure the harmonious coexistence of new and old architecture, the connection with the local spirit, and the cultural context.

Defended statements

1. The principles of heritage doctrine texts are universal and do not exist without a changing cultural context, a specific situation, and a relationship with the contemporary world, determining practical heritage conservation decisions. In modern heritage protection, a form of continuous dialogue is essential, i.e., the integration of practice and theory, where achievements at the practice level are returned or transferred to theory and checked again in practice, thus making requirements for new architecture more effective.
2. In the Curonian Spit, the majority of the studied objects are designed to adapt to the environment, more or less imitating it, while in the buildings of Vilnius Historic Centre, a more abstract referencing of the environment often prevails.

3. New architecture is not the most suitable solution for achieving sustainable development goals. Reconstruction and adaptation projects are a significant part of the buildings in the studied locations, and this corresponds to the contemporary trend of heritage conservation for the reuse and adaptation of historical buildings to current needs.
4. When evaluating buildings by aesthetic criteria, it is not enough to assess them only by visual and spatial criteria. A broader spectrum of criteria is needed, including intangible cultural, social, emotional, sensory, and psychological factors that shape the aesthetic expression of new buildings, considering whether it is ethical or moral to construct that building in these (or protected) areas.

Approval of the research findings

The dissertation resulted in six scientific articles: three were published in internationally referenced scientific journals (one of which was republished), in English-language publications, two articles were published in the scientific journal “LOGOS,” focusing on religion, philosophy, comparative studies, and art, including in the Scopus and Clarivate Analytics Web of Science Arts and Humanities Citation Index databases, in Lithuanian language. The research process and the results of the conducted studies were presented at four local and international scientific conferences and seminars:

- International Conference “5th Heritage Forum of Central Europe. Heritage And Environment”, 2019, Krakow, Poland.
- International Conference of Young Researchers “1st Baltic Conference of Young Researchers in Architecture, Landscape & Urbanism”, 2020, Riga, Latvia.
- National Conference “Lithuanian XIV Urbanist Forum”, 2020, Vilnius, Lithuania.
- Scientific seminar “New Architecture in UNESCO World Heritage Sites in Lithuania: Aesthetic and Heritage Conservation Aspects”, 2023, Vilnius, Lithuania.

Structure of the dissertation

The dissertation consists of an introduction, three chapters, general conclusions, a list of used literature and sources, a list of the author’s scientific publications related to the dissertation topic, and appendices. The work spans 170 pages, including 48 figures and one table. In preparing the dissertation, 223 literature sources were used.

1. Genesis and development tendencies of new architecture in UNESCO World Heritage sites

This section analyzes the genesis of new buildings in heritage areas, the changing attitudes toward this phenomenon, and identifies the essential directions of development and principles based on which new objects are built, or old ones are adapted by reconstructing them, adding new inserts, or extensions. A separate discussion is devoted to the issue of

new architecture emergence in historical natural environments and contemporary architectural concepts specifically related to UNESCO World Heritage sites.

In the second half of the 20th century, in response to the radical reorganization of European old towns, ideas of cultural foundation began to emerge, and the protection of historical urban heritage was formed, influencing the further evaluation of the city as a spatial whole in legal documents (Ashworth & Howard, 2008). During the postmodern era, the contemporary classical architecture movement developed, opposing modernism, rejecting the perception of historical time and the creation “in its own time” without clearly distinguishing the new architectural building from the historical with architectural means (Ashworth & Howard, 2008), as stated in the Venice Charter, but aiming to maintain continuity with the historical environment, essentially not raising the question of the new building’s harmony but rather achieving harmony by continuing the architecture created by earlier operating historical, traditional architectural principles.

New large-scale buildings and demolitions carried out during reconstructions in the historical environment after World War II created a conscious brutality of contrast, and encouraged and internationally accelerated architectural and urban heritage protection charters (Kuipers & de Jonge, 2017). This directly affected the contextual solutions of new interventions in cultural landscapes, the search for harmony, and their scale, extending from environment imitation (reconstruction issues) to ignoring it (architecture contrasting with the environment), including strategies for referencing the environment and abstract referencing (Ozuer, 2016; Semes, 2007). In search of sustainable solutions in the historic city, there is a return to the previous norm that maintained continuity, i.e., the construction of new extensions and the adaptation of old objects to new needs, respecting the material and immaterial values of the protected building or site. Typologically, new interventions in buildings or site territory can be distinguished by form: insertions, parasites, envelopes, juxtapositions, and intertwining (Bollack, 2013; Fisher-Gewirtzman, 2016; Park, 2009). A sustainable, harmonious historical city is a long-term goal based on a comprehensive interdisciplinary process that includes the preservation of historical, economic, scientific, and aesthetic values, the duration of development visions, planning strategies, and new buildings, extensions to old or existing ones adapted for new needs are an integral part of this process, collegially affected by other process factors.

2. Legal regulation of new architecture in UNESCO-protected areas in Lithuania

This section discusses the importance of international heritage conservation legal documents, the impact of Lithuania’s legal documents on the protection of cultural heritage on new architecture, the conditions formed by legal documents for protected areas and cultural heritage objects in Lithuania for new architecture to emerge and express itself in the historical environment, and their implementation in new architecture. Due to the current legal regulation, which is confusing and chaotic in defining the requirements for new architectural construction, including for Vilnius Historic Center and the Curonian Spit, which are UNESCO World Heritage sites, strategic documents for these locations are needed, i.e., management plans defining the protection of protected areas, effective man-

agement, and foreseeing potential risks, which could be relied upon when adjusting existing legislation to achieve more systematic management of protection and development in areas (and their protection zones).

Both for the Curonian Spit and Vilnius Historic Center, documents created during the Soviet era and the era of modernism became the basis for heritage protection (Drėmaitė, 2020; Glemža & Miciūtė, 2015; Jaunušauskaitė, 2014), oscillating between the application of modern city or resort principles and heritage protection, which, as a result of political changes, triggered stricter protection for these areas. In the case of Vilnius old town, this meant a greater reconstruction of destroyed buildings and a lesser need for change, while in the Curonian Spit, it dictated the value of the ethnic homestead, as often reconstructed at that time, and prototypes for the creation of new architecture.

In seeking harmonious integration into the protected area and after conducting a systematic and comparative analysis of national and international legal documents on heritage protection, general principles (7) for new buildings (12), building adaptation (6), and reconstruction (restored building) (2) were distinguished and systematized, the majority of which consist of criteria for the broad context (historical urban landscape) knowledge, research, analysis, respect for spatial composition, and integration into city development processes. Lithuanian protection documents, in comparison with international ones, lack the emphasis on the coherence and interaction of material and cultural landscapes, the embodiment of the local spirit in new buildings, the creation of aesthetic value through the senses, and the criteria of emotional impact on people.

General principles:

- The change of heritage (in a broad sense) as a changing social process is a normal occurrence, and new architecture or adaptation of existing structures should improve the quality of local life; the principle of gradual evolution is applied.
- Priority is given to reusing buildings by adapting rather than demolishing them.
- Heritage and changes in protected areas must be an integral part of economic, social, and sustainable development policies based on regional and city planning by setting priorities for conservation and development actions and respecting different cultural contexts, values, and traditions.
- Before designing a new building or adapting an existing one, conduct a thorough analysis of the historical urban landscape's values and significance, research and analysis of the local context, analysis of the historical area's spatial structure, study of the long-term impact and sustainability of the planned intervention (new building).
- Monitoring construction in protected area zones (contexts) to identify and assess opportunities and risks on time (a crucial planning factor).
- Identify the vulnerability of valuable heritage properties due to climate changes and social and economic tensions, and integrate heritage values and their vulnerability status into a broader city development system.

- Involvement of communities, interested parties, and experts in the processes of potential changes to heritage sites (into new and adapted buildings) and educating the public's ability to recognize the aesthetic, historical, scientific, and social values of an object and place, which create the cultural identity of the place and community.

Reconstruction (restored building) criteria:

- A building is reconstructed in exceptional cases, when there is a societal need (when physical values and their infrastructure are destroyed or severely damaged after an armed conflict or natural disaster), without haste and documenting the process before, during, and after reconstruction, based on the principle of “restore better” and aligning the restoration process with sustainable development, supported by scientific and historical material and research;
- A reconstructed building can also be restored virtually; a physical form is not necessary, and its representation can be virtual.

Criteria for new buildings:

- Spatial dimensions that help to harmoniously integrate and enrich the territory's implementation include perspectives (three-dimensional perspective projections from and toward new structures), vistas, and main viewing points;
- Ensure cultural continuity;
- Distinguish from authentic to be easily identified as new (contemporary architecture), avoiding pseudo-historical forms;
- Maintain integrity and compositional continuity, avoiding fragmented dissection;
- Maintain respect for the spatial form structure – scale (concerning the size of the land plot); the correspondence of building proportions and plot to a specific historical model and type, and exterior appearance;
- Maintain respect for the surrounding context, its character, and authenticity, making the least impact on historical elements with its height, scale, and volume;
- Not to destroy and maintain the material and cultural landscape connectivity and interaction, not to diminish the cultural value of the landscape, and to have a sensitive approach to culture and history;
- The building should be insightfully creative, embodying the spirit of the place and inspired not only by the physical but also by the intangible values of the environment;
- The inspiration for new buildings can come from historic building materials, construction methods, and form creation;
- The essence of the historical urban landscape must not be damaged by development;

- Aesthetic values of the building should be created through senses and emotional impact on humans;
- The functional needs of the building should be evaluated.

Criteria for adapting existing buildings:

- Remodelling should not change the building's proportions and the relationships of colours;
- Adapting and functional use should respect the historical and artistic nature of the building and place, maintaining its form's integrity;
- In adapting (reconstructing or remodelling) wooden buildings, adhere to subtlety and integrity, maintaining the overall unity of the building;
- Adapting (during renovation works) should apply stylistic equality, harmoniously integrating restored elements of the building, showing the difference from the authentic clearly;
- Historical cityscapes and the nature of the original plot development should be used as the basis for designing new annexes to an existing building;
- Facade-centric approaches are not an appropriate method for structural intervention in adapting buildings and maintaining the internal spatial structure.

3. Architectural expression of new architecture in UNESCO-protected areas and opportunities for site change

Based on the analysis of international and national legal documents and using methods harmoniously integrating new architecture into the cultural landscape, this chapter aims to investigate how this has been implemented in UNESCO World Heritage Sites in Lithuania, specifically the Vilnius Historic Centre and the Curonian Spit. The analysis focuses on selected characteristic objects from different typological groups, evaluating the aesthetic issues of new architecture in historical environments and providing theoretical recommendations for the managers of the studied World Heritage sites.

Architecture, as a form of art, cannot be examined solely from the perspective of artistic expression and formal characteristics (Pallasma, 2005; 2020); it is inseparable from function and the existing contextual environment (Scruton, 1979). Through the study of international and national heritage preservation documents, criteria have been refined, where one of the essential criteria is the harmonious integration of new or adapted (reconstructed) buildings to improve the quality of local life, lacking criteria related to immaterial, ethical, sensory, emotional experience, and inherent psychological impact in the process of architectural aesthetic evaluation.

Since the Vilnius Historic Centre and the Curonian Spit are protected areas, changes within them are planned carefully, either by designating specific locations for new buildings or immediately considering the conversion of industrial (VIC) or auxiliary economic (garage complexes) purposes or by adapting existing buildings, rebuilding (reconstruction (KN)), which can be done minimally without altering the external volume dimensions,

although visually noticeable changes in buildings may occur (in the case of reconstruction). Due to the preservation of the urban cultural landscape status, the predominant type of construction in the Vilnius Historic Centre and the Curonian Spit is reconstruction (major repairs, extensions, adaptations during reconstruction, rebuilding), with new architecture being less common. Proportionally, there are more new constructions in the Vilnius Historic Centre than in the Curonian Spit; however, reconstructions of buildings from the 20th century are carried out in both World Heritage sites. Buildings of this period in protected areas should be evaluated to determine which of them are unique and worth preserving with their established values, which may not be preserved during reconstruction. Both studied areas have the possibility of reconstruction (restored building): specific buildings and places are specified in the legal documents of the sites, which currently constitute the smallest part of the objects under investigation (CS – 2; HCV – 7). Their restoration reconstruction (restored building) is based on historical sources, studies, or characteristic examples of that time, essentially restoring the visual appearance of the building.

Unplanned changes in urban development, especially a high concentration of new architecture within protected areas or their buffer zones, can pose a threat to the value of World Heritage and may lead to its loss of status (*Operational Guidelines...*, 2015). Therefore, it is crucial to adjust existing territorial planning and other documents defining cultural heritage protection based on a strategic document (Management Plan of the Curonian Spit and Vilnius Historic Centre) while assessing the vulnerability status of values (due to climate change, social and economic tensions) and continuing monitoring and expert assessment of the area.

General Conclusions

1. The concept of heritage authenticity evolved in contrast to reconstruction versus authenticity, while interventions, such as alterations, reconstructions, and additions to existing historical buildings, were considered a normal historical process. It was only in the second half of the 19th century, with the emergence of the preservation movement as a response to the radical reconstruction of old towns in Europe, that the evaluation of the city as a spatial entity began to appear in legal documents. As heritage conservation principles formed, new buildings in historical environments were subject to rather critical evaluation. During the postmodern era, as the movement of contemporary classical architecture developed in opposition to modernism and sought to maintain continuity in historical settings, the necessity of harmonizing new buildings was not fundamentally questioned, with the belief that this could be achieved by adhering to traditional architectural principles.
2. The deliberate contrast is brutality created by the demolition of large-scale new buildings and reconstructions in historical environments after World War II prompted and accelerated international architectural and urban heritage conservation charters. This directly influenced contextual solutions for new interventions in cultural landscapes, expanding the scope of harmony-seeking from environmental imitation to its disregard, incorporating strategies of environmental referencing and abstract referencing.

3. The concept of long-term, sustainable historic city development became achievable by respecting the adaptation of both material and immaterial values of preserved buildings and sites to new needs. This became one of the essential directions of contemporary heritage conservation. With the significantly evolved and expanded understanding of heritage conservation, it became more integrative and interdisciplinary with the latest concepts outlined in the *Urban Historic Landscape Recommendations* (2011). The incorporation of principles of contemporary architectural quality in legal documents also signifies similar principles aimed at subjective criteria and an integral and interdisciplinary process seeking the most harmonious environmental outcome.
4. In the absence of a clear national heritage concept where key international heritage conservation documents are integrated into the country's legal system, heritage protection becomes complicated and challenging. Consequently, ensuring heritage protection and making decisions about the construction of new buildings in protected areas lead to numerous legal misunderstandings, subsequently resulting in architectural, urban, and aesthetic problems. Due to the existing complex and chaotic regulation of protected areas, defining requirements for new architectural construction for places like Vilnius Historic Center and the Curonian Spit, UNESCO World Heritage Sites, require site management plans (strategic documents) to be developed, based on which existing land planning and other documents defining cultural heritage protection should be adjusted, assessing the vulnerability status of values, and continuing monitoring and expert evaluation. Also, ensuring the transfer of practical knowledge into legal regulations, verifying their effectiveness in practice again.
5. Local identity significantly contributes to architectural aesthetics, where material and immaterial factors shaping contextual, harmonious aesthetic results include: urban fabric, its elements, groups, and compositions; architectural expression, its physical parameters and technological features; cultural, ethnic, and religious factors of societal activities and their relationship with cultural heritage; geopolitical and sociocultural evolution. Therefore, the criteria for architectural aesthetic evaluation and architectural creation processes lack immaterial (cultural, social, etc.) ethical, sensory, emotional experience, and innate psychological impact.
6. In the historic centre of Vilnius and the Curonian Spit, the most significant type of construction is a reconstruction (major repairs, extensions, adaptations during reconstruction), while the lesser one is a new architecture. By implementing the recommendations for the Historic Urban Landscape (UNESCO, 2005) and applying sustainability principles by repeatedly adapting and reusing heritage buildings, the directions of change in the analyzed territories can be analyzed. Proportionally, there are more new constructions in the historic centre of Vilnius than in the Curonian Spit, but in both UNESCO World Heritage Sites, reconstructions of buildings from the 20th century are carried out in specific areas specified in territorial planning documents. The buildings of this era in protected areas should be evaluated to determine which of them are unique and worth preserving with their established values, as careless reconstructions can result in

their loss. Additionally, the possibility of restoring a historical building, based on the Nara Authenticity Document, is one of the possible options for the emergence of new architecture in the cultural landscape, when it is based on sources and considered not only by experts but also by the community with developed heritage thinking, avoiding unjustified solutions by ensuring its necessity.

7. Landscape, architectural, and urban changes are made through new architecture, especially unplanned urban development changes, a high concentration of new architecture, and often within protected areas or their buffer zones, which pose a justified threat to the value of World Heritage Sites, potentially leading to the loss of this status. Therefore, the development and/or preparation of management plans for the Curonian Spit and the historic centre of Vilnius are one of the ways to manage the process legally.

Dalia TRAŠKINAITĖ

NAUJA ARCHITEKTŪRA LIETUVOS UNESCO
PASAULIO PAVELDO VIETOVĖSE – KURŠIŲ NERIJOJE
IR VILNIAUS ISTORINIAME CENTRE: ESTETINIAI IR
PAVELDOSAUGINIAI DISONANSAI BEI KAITOS GALIMYBĖS

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai,
Menotyra (H 003)

NEW ARCHITECTURE IN LITHUANIAN UNESCO
WORLD HERITAGE SITES – CURONIAN SPIT AND
VILNIUS HISTORICAL CENTER: AESTHETIC AND
HERITAGE PROTECTION DISSONANCES AND
POSSIBILITIES OF CHANGE

Doctoral Dissertation

Humanities,
History And Theory Of Arts (H 003)

Lietuvių kalbos redaktorė Aušra Kundrotaitė
Anglų kalbos redaktorė Jūratė Griškėnaitė

2024 05 10. 15,7 sp. l. Tiražas 20 egz.
Leidinio el. versija <https://doi.org/10.20334/2024-031-M>
Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius,
Spausdino UAB „Ciklonas“,
Žirmūnų g. 68, 09124 Vilnius